

ԴԱՎԻԹ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՆՈՐ ԶՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ ՄՇԱԿՈՒՄԸ
ՈՐՊԵՍ ԳԻՏԱԿՑՎԱԾ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆ 2

ՎԱԳԻՄԻՐ ՀՈՎՍԵԹՅԱՆ

ԱՐՑԱԽԻ ԴԱՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՊԱՏՄԱԽԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ
ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ 12

ՍԵՐՂԵՅ ՍԱՐԱԲՅԱՆ

ՀԱՄԱՆԵՐՄԱՆ ՀԻՄՔՈՎ ԱՆՁԻՆ ԶՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԻՑ
ԱԶՍԵԼԻՍ ՏՈՒԺՈՂԻՆ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԸ ՀԱՏՈՒՑԵԼՈՒ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀՀ ԶՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ 35-ՐԴ ՀՈԳՎԱԾՈՒՄ 23.05.2011Թ.
ԿԱՏԱՐՎԱԾ ԼՐԱՑՄԱՆ ԵՆԹԱՏԵՔՍՈՒՄ 24

ՄԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԿԱՐԵՆ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ԵՎ ՄԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ
(ԱՌԿԱ ՎԻՃԱԿԻ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ) 31

ՀԱՅԿ ԵՐԵՄՅԱՆ

ՄԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ԽՆԴԻՐՆԵՐ 42

ԱՆԻ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԱՏԱԽԱԶՈՒԹՅԱՆ
«ՄԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐ» ԵՎ «ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ»
ԵԶՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ 50

ԳԱՐՈՒԵ ԴԱՎԹՅԱՆ

ԻՇԽԱՆԱՎՈՐԻ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ
ԵՎ ԿԻՐԱՌՎՈՂ ՄԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄՆԵՐԸ
ՀԱՅ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐՈՒՄ 56

ХАЧИК КАЗАРЯН

ПРАВО КАК ФЕНОМЕН ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ
И ЭЛЕМЕНТ КУЛЬТУРЫ 70

ԱՐՏԱԿ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ

ԱՐՏԱԿ ՊԵՎՈՐԳՅԱՆ

ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՀՐԱԺԱՐՄԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ 82

КРИМИНОЛОГИЯ

ՏՍՐԵՆ ՄՈՅՅԱՆ

ԱՐՄԵՆ ԿՄԱՆՅԱՆ

ПРИЧИНЫ ПРЕСТУПНОСТИ
НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ 88

ԱՐՄԵՆ ԿՄԱՆՅԱՆ

ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ ЭКСТРЕМАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА,
СПОСОБСТВУЮЩИЕ СОВЕРШЕНИЮ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ЗОНЕ
СТИХИЙНОГО БЕДСТВИЯ 98

ՌԱՏՈՒԿ ԿԱՐՄԱԼՕՅԱՆ

THE DEVELOPMENT TENDENCIES OF THE REGULATIONS
ON INTERNATIONAL RESPONSIBILITY OF THE STATES IN THE LIGHT
OF TRADITIONAL INTERNATIONAL LAW
AND MODERN INTERNATIONAL LAW 112

ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱ

ՀՀ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐ 116

РЕЗЮМЕ 136

Դավիթ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

*ՀՀ վճարելի դատարանի քրեական պալատի նախագահ,
իրավագիտության թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ վաստակավոր իրավաբան*

ՆՈՐ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍՈՐՔԻ ՄՇԱԿՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՊԻՏԱԿՅՎԱԾ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆ

մերին, այլև ընդհանուր մասին: Գատական պրակտիկան իր հերթին վեր է հանում բազմաթիվ խնդիրներ, և դրանց այն մասը, որը հնարավոր է կարգավորել դատական իշխանության ունեցած սահմանադրական լիազորությունների շրջանակում, ստանում է իր լուծումը:

Սակայն ո՛չ դատական իշխանության և ո՛չ էլ օրենսդիր իշխանության հատվածական մոտեցման պարագայում ՀՀ քրեական օրենսդրության որակական կատարելագործման ու արդիականացման խնդիրը լուծել հնարավոր չէ, քանի որ այն ենթադրում է համակարգային մոտեցում: Իսկ այդպիսի մոտեցումը ենթադրում է ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի հայեցակարգի մշակում և այդ հայեցակարգի հիման վրա նոր օրենսգրքի մշակում:

Նոր օրենսգրքի հայեցակարգը, մեր պատկերացմամբ, պետք է լուծի մի քանի հիմնարար խնդիր:

Առաջին՝ քրեական օրենսդրությունը ժամանակակից տնտեսական հարաբերություններին համահունչ դարձնելը: Հիմնախնդրի խորությունը և կարևորությունն այս ոլորտում պահանջում է քրեական օրենքի արմատական վերափոխում, որը չի կարող իրականացվել մասնատված նորարարություններով և պահանջում է համալիր մոտեցում՝ քրեական օրենսգրքի բազմաթիվ դրույթների վերանայում ինչպես հատուկ, այնպես էլ ընդհանուր մասում: Դրա արդյունքում

2003թ. քրեական օրենսգիրքը, բազմաթիվ թերություններով հանդերձ, իր ժամանակի համար կատարել է կարևոր պատմական առաքելություն՝ ապահովելով անցումը ժողովրդավարական և իրավական պետությանը բնորոշ քրեական քաղաքականության: Այնուհանդերձ, ներկայում ՀՀ քրեական օրենսգիրքն արդեն անհուսալիորեն հետ է մնացել մեր երկրի հասարակական զարգացումից՝ դիտարկված թե՛ ներքին և թե՛ արտաքին գործոնների համատեքստում: Դրանով պայմանավորված՝ քրեական օրենսգրքում շարունակաբար կատարվում են փոփոխություններ և լրացումներ: Այսպես, 2003 թվականից առ այսօր քրեական օրենսգրքում կատարվել են մոտ 300 փոփոխություններ, ընդ որում դրանք ոչ միայն վերաբերում են հատուկ մասի առանձին հանցակազ-

ՀՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

պետք է ձևավորվի հայեցակարգային նոր մոտեցում շուկայական հարաբերությունների իրավական կարգավորման ոլորտում: Այս իմաստով հայեցակարգի նպատակը պետք է լինի երկրի կարևորագույն տնտեսաիրավական խնդիրների վերհանումը և դրանց լուծումներ առաջարկելը: Անհրաժեշտ է գտնել կարգավորիչ մասնավոր-իրավական ու հանրային-իրավական ճյուղերի՝ մի կողմից (քաղաքացիական իրավունք, հարկային իրավունք, մաքսային իրավունք և այլն), և քրեական իրավունքի՝ մյուս կողմից, հարաբերակցության նոր մոդել, որի պայմաններում քրեական իրավունքը խաչընդոտներ չի ստեղծի ՀՀ տնտեսական հարաբերությունները հիմնարար սկզբունքներին՝ սեփականության իրավունքի երաշխավորմանը, պայմանագրերի ազատությանը ու ազատ ձեռներեցությանը՝ հուսալիորեն պաշտպանելով դրանք ոտնձգություններից:

Նոր քրեական օրենսգրքի հայեցակարգի առջև դրված **երկրորդ խնդիրը** վարչական և քրեական իրավախախտումների հարաբերակցության հարցի հստակ որոշումն է:

Այս առումով առկա է հարցի լուծման երկու ճանապարհ՝ կա՛մ քրեական օրենսդրությունը իրենում ներառում է նաև վարչական իրավախախտումները, այդ թվում՝ բոլոր իրավախախտումները, որոնք, ներկայումս, բացի ՎԻՎՕ-ից, ամրագրված են նաև հարկային, մաքսային, բնապահպանական և այլ օրենսդրությամբ, կա՛մ քրեական օրենսգրքի և ՎԻՎՕ-ի միջև իրականացվում է իրավախախտումների վերաբաշխում. ոչ մեծ ծանրության մի շարք հանցակազմեր ապաքրեականացվում են, և դրանց համար նախատեսվում է վարչական պատասխանատվություն, իսկ ներկայումս վարչական համարվող իրավախախտումների այն մասը, որի սանկցիաներն իրենց խստությամբ համա-

պատասխանում են քրեական ոլորտին, քրեականացվում է:

Այս մոտեցումն ուղղակիորեն հիմնվում է ԵԽՆԿ-ի «Քրեական արդարադատության պարզեցման» մասին թիվ R (87) 18 հանձնարարականի վրա:

Ներկայումս տարբեր երկրներում առկա են նշված երկու մոդելները:

Քրեական և վարչական իրավահարաբերությունները գեներտիկորեն կապված են, երկուսի հիմքում էլ ընկած է կարգավորման նույն մեթոդը, առարկան, երկուսն էլ լուծում են գրեթե նույն խնդիրները և այլն: Դրա վկայությունն է այն, որ հաճախ ընդամենը իրավախախտումների օբյեկտիվ կողմի հատկանիշ համարվող հետևանքով է որոշվում արարքը քրեական իրավախախտում է, թե վարչական:

Վարչականի և քրեականի միավորումը կամ վերաբաշխումը նախևառաջ կարևոր է ՄԻԵԿ-ի երաշխիքները բնույթով կամ սանկցիայով քրեական հանդիսացող այն իրավախախտումների վրա տարածելու տեսանկյունից, որոնք ներկայումս ձևակերպված են որպես վարչական: Դրա արդյունքում այդպիսի արարքների համար մեղադրվող անձը կստանա պաշտպանության իրավունքի և վարույթային այլ իրավունքների երաշխավորման առավել բարձր մակարդակ:

Այս հանգամանքն է շեշտադրվել, մասնավորապես, «Պայքար և հաղթանակ» ՄՊԸ-ն ընդդեմ Հայաստանի գործով ՄԻԵԿ-ի կողմից 2007 թվականի դեկտեմբերի 20-ին կայացված վճռում: Սույն գործով ՄԻԵԿ-ն արձանագրել էր, որ «Հարկերի մասին» և «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքներով սահմանված տույժերի ու տուգանքների նպատակը հարկատուի վարքագծի արդյունքում հնարավոր առաջացած ծախսերի նյութական հատուցումը չէ, այլ հարկատուների նկատմամբ ճնշում գործադրելն է, որպեսզի վերջիններս

կատարեն իրենց իրավական պարտավորությունները, ինչպես նաև այդ պարտավորությունները խախտելու համար նրանց պատժելն է: Այսպիսով՝ սանկցիաները և՛ կանխարգելիչ են, և՛ պատժիչ: Նշված հանգամանքը ՄԻԵԳ-ը բավարար է համարել իրավախախտման *քրեական* բնույթը հաստատելու համար՝ եզրահանգելով, որ այդպիսի իրավախախտման համար մեղադրվող անձը պետք է օժտված լինի արդար դատաքննության կոնվենցիոն երաշխիքների ողջ համակարգով:

Տուգանքի վերաբերյալ ՄԻԵԳ-ի դատողություններում համոզվելու համար դիտարկենք, օրինակ, ՎԻՎՕ-ի 48-րդ հոդվածի սանկցիան: Նշված հոդվածը վարչական պատասխանատվություն է նախատեսում պետական և/կամ համայնքային սեփականություն հանդիսացող հողամասերն ինքնակամ զավթելու և դրա հետևանքները չվերացնելու համար և առաջացնում է տուգանքի նշանակում՝ սահմանված նվազագույն աշխատավարձի 2500-ապատիկի չափով: Այդ չափը նվազագույն աշխատավարձի ընդամենը 500-ապատիկով է քիչ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 51-րդ հոդվածով նախատեսված՝ տուգանքի առավելագույն չափից:

Քրեական և վարչական իրավահարաբերությունների հարաբերակցության վերանայումը հանգեցնելու է նրան, որ անհրաժեշտություն կառաջանա վերանայելու նախ՝ հանցագործության սուբյեկտի հասկացությունը (իրավաբանական անձին հանցագործության սուբյեկտ դիտելու մասով), երկրորդ՝ հանցակազմերը, երրորդ՝ սանկցիաները, չորրորդ՝ հանցագործությունների դասակարգման չափանիշները և այլն: Օրինակ՝ քրեական օրենսգրքով նախատեսված ոչ մեծ ծանրության արարքներ կատարած անձին «հանցագործ» պիտակով խարանելը, կարծում ենք, պետք է համարվի անմապատակահարմար, ուս-

տի պետք է առաջարկել առավել մեղմ քրեական իրավախախտումները «զանցանք» անվանադրելու հարցը:

Երրորդ՝ ներկայումս հստակ մշակված հայեցակարգի հիման վրա իրականացվում են քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի կազմման աշխատանքներ: ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի հայեցակարգում ամրագրված են բազմաթիվ նոր ինստիտուտներ, որոնք անհրաժեշտորեն պահանջում են քրեական օրենսդրության բազմաթիվ ինստիտուտների վերանայում: Հակառակ դեպքում կառաջանա հակասություն քրեական և քրեադատավարական օրենսդրության միջև, և դատավարական նորմերը կարող են չիրագործվել: Այսպես, գործող քրեական օրենսդրությունը հիմնված է պատասխանատվության անխուսափելիության սկզբունքի վրա, մինչդեռ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում նախատեսվելու են ինստիտուտներ, որոնք հիմնված են քրեական պատասխանատվության նպատակահարմարության սկզբունքի վրա: Սա նշանակում է, որ քրեական օրենսդրությունն այս առումով ևս պետք է հիմնարար փոփոխությունների ենթարկել:

Չորրորդ՝ ՀՀ իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են կազմում ՀՀ միջազգային պայմանագրերը: Սակայն մի շարք միջազգային իրավական ակտերում ամրագրված քրեաիրավական հարաբերությունների վերաբերյալ նորմերը պատշաճ իմպլեմենտացիայի չեն ենթարկվել ՀՀ քրեական օրենսդրությամբ, օրինակ՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարին վերաբերող կոնվենցիաները, ինչն արձանագրվել է ԳԲԵԿՕ-ի խմբի կողմից:

Հինգերորդ՝ վերջին մի քանի տասնամյակների ընթացքում կրիմինոլոգիայում և քրեական իրավունքի գիտության մեջ արձանագրված նոր մոտե-

ցումների համատեքստում անհրաժեշտ է ՀՀ քրեական օրենսգրքի փոփոխությունը համալրել «վերականգնողական արդարադատության» գաղափարներով: Վերականգնողական արդարադատությունը հանցագործությունը դիտում է առավելապես իբրև տուժողին վնասի պատճառում, այլ ոչ թե քրեական իրավունքի նորմի խախտում: Այսինքն՝ վերականգնողական արդարադատության գաղափարի հիմքում ընկած է այն մտտեցումը, որ հանցագործությունը, լինելով ոտնձգություն կոնկրետ անձանց նկատմամբ, չպետք է դիտարկել միայն հանրային նշանակություն ունեցող արարք: Վերականգնողական արդարադատության անկյունաքարն է տուժողի պահանջների պարզումը և հաշվի առնումը, իսկ քրեական քաղաքականության կարևորագույն խնդիրն է պատճառված վնասի հատուցումը:

Այս հասկացությունը նախևառաջ ենթադրում է հանցագործության և դրա համար պատասխանատվության հայեցակարգերի հիմնային վերանայում՝ առաջին տեղում դնելով հանցագործությունից տուժողների շահերը: Այսինքն՝ ըստ վերականգնողական արդարադատության հայեցակարգի՝ տուժողը դառնում է քրեաիրավական հարաբերության լիարժեք մասնակից: Այս հայեցակարգի ներմուծման արդյունքը լինելու է այն, որ տուժողը քրեական օրենսգրքում պետք է հստակ տեղ և դեր ունենա, իսկ քրեական պատիժը պետք է նպատակահղված լինի առաջին հերթին հենց տուժողի շահերի բավարարմանը: Այս տեսանկյունից անհրաժեշտություն կառաջանա տուժողի իրավավիճակի ամրագրում քրեական օրենսգրքում, ինչպես նաև այնպիսի պատիժների սահմանում, որոնք կիրառվելու են տուժողի օգտին: Վերջին մտտեցումն ուղղակիորեն ամրագրված է միջազգային փաստաթղթերում, մասնավորապես, ՄԱԿ-ի

1985 թվականի «Հանցագործության և իշխանության չարաչափման գոհերի արդարադատության հիմնական սկզբունքների մասին» հռչակագրում, ԵԽՆԿ 1985 թվականի «Տուժողի դերը քրեական իրավունքում և դատավարությունում» N R (85) 11 հանձնարարականում և այլն: Հռչակագրի 9-րդ կետում մասնավորապես սահմանված է, որ կառավարությունները պետք է քննարկեն իրենց օրենսդրություն և պրակտիկա *ռեստիտուցիան* ներմուծելու հնարավորությունը: Իսկ ըստ N R (85) 11 հանձնարարականի 11-րդ կետի՝ օրենսդրությունը պետք է նախատեսի, որ *փոխհատուցումը* կա՛մ քրեական պատիժ է, կա՛մ դրան փոխարինող կա՛մ լրացնող միջոց:

Վեցերորդ՝ ներկայումս տեղի են ունենում պատժի համակարգի վերանայման լայնածավալ աշխատանքներ: Փորձ է արվում գտնել ազատագրկման այլընտրանքային պատիժներ, որոնցով հնարավոր կլինի ապահովել պատժի նպատակների իրականացումը: Սա ենթադրում է հստակ մշակված հայեցակարգ, որպեսզի հանցագործությունների և դրանց նկատմամբ կիրառվող պատիժները լինեն համաչափ, այսինքն՝ անհրաժեշտ է քրեական օրենսգրքի հիմքում դնել՝ «**Հանցագործության և պատժի համաչափության**» սկզբունքը, ինչը ենթադրում է քրեական բոլոր սանկցիաների վերանայում: Բացի այդ, վերանայման են ենթակա պատժից ազատելու և օրենքով սահմանվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու հիմքերը և ընթացակարգերը:

Վերջին տարիներին առանձին հանցակազմերի արդիականացմանն ուղղված միջոցներ է ձեռնարկել ՀՀ վճռաբեկ դատարանը՝ իր իրավական դիրքորոշումներով փորձելով լուծում տալ որոշ հասունացած իրավական խնդիրներին:

Այսպես, խարդախությանը վերաբերող *Լիա Ավետիսյանի* գործով որոշման

հիմքում Վճռաբեկ դատարանը դրեց սեփականության և տնտեսական ոլորտում հանցավորության վերաբերյալ նոր դատական քաղաքականության հետևյալ սկզբունքները.

ա) Սեփականության իրավունքի համարժեք իրավական երաշխավորման անհրաժեշտություն: Սեփականության անձեռնմխելիությունը ոչ միայն հիմնարար սահմանադրական արժեք է, այլ նաև ՀՀ տնտեսական համակարգի՝ շուկայական տնտեսության հիմնասյուներից մեկը: Իրավունքը պետք է երաշխավորի, որ անձը չի կարող գրկվել իր սեփականությունից, եթե այն ձեռք է բերել բարեխղճորեն և պատշաճ իրավական ընթացակարգի պահպանմամբ:

բ) Քաղաքացիական շրջանառության՝ օրենքով սահմանված ընթացակարգերի, այդ թվում՝ պայմանագրերի կնքման իրավական պահանջների պահպանման և իրավական երաշխավորման անհրաժեշտություն: Այդ ընթացակարգերի չպահպանման ռիսկն առաջին հերթին պետք է կրի ոչ թե պետությունը, այլ իրավական ընթացակարգերը չպահպանող անձը:

գ) Մասնավոր-իրավական վեճերի լուծման մասնավոր-իրավական միջոցները հանրային-իրավական գործիքակազմով փոխարինելու անթույլատրելիությունը: Քանի որ պայմանագրային իրավունքից (մասնավոր իրավունքից) բխող վեճերի պարագայում հանրային շահն էապես ավելի փոքր է, քան մասնավոր շահերը, ուստի հանրային-իրավական գործիքակազմի ներգրավումը պետք է տեղի ունենա միայն այն դեպքերում, երբ բարձր ու համարժեք ապացուցողական չափանիշով հիմնավորվում է, որ տվյալ կոնկրետ դեպքում առկա է շոշափելիորեն ավելի մեծ հանրային շահ:

Այնուհանդերձ, անհրաժեշտ է կրկին ընդգծել, որ ՀՀ դատական իշխանության տրամադրության տակ եղած մի-

ջոցներն ամենևին բավարար չեն հարցին առավել համապարփակ, համակարգային լուծում տալու համար: Դա պահանջում է արմատական օրենսդրական միջամտություն, և մենք հուսով ենք, որ վերը ներկայացված սկզբունքները կփոխարինեն խորհրդային ծագում ունեցող առկա մոտեցումներին և կդրվեն նշված ոլորտում նոր քրեական քաղաքականության հիմքում:

Շարունակելով խարդախության հանցակազմի քննարկումը, ելնելով արտասահմանյան երկրների դրական փորձից՝ կարծում ենք անհրաժեշտ է ՀՀ քրեական օրենսգրքում առանձին հոդվածներով սահմանել ապահովագրական խարդախությանը վերաբերող առանձին հանցակազմ, ինչպես նաև խարդախության այլ մասնավոր դրսևորումներ՝ որպես ինքնուրույն հանցակազմեր, օրինակ, համակարգային տեխնիկայի օգտագործման միջոցով խարդախությունը (Ճապոնիա), չեկային և վարկային քարտերի կամ վճարային այլ փաստաթղթերի միջոցով կատարվող խարդախությունը, խաբեությամբ որևէ ծառայություն ստանալը (Շվեյցարիա): Բացի այդ, քանի որ ՀՀ-ում առավել տարածված են խարդախության դեպքերն ազգակցական կապեր ունեցող անձանց միջև, առաջարկում ենք Շվեյցարիայի օրինակով ազգականին կամ ընտանիքի անդամին վնաս պատճառած խարդախությունը դիտել որպես մասնավոր մեղադրանքի գործ:

Խարդախության հանցակազմից բացի, իրավակիրառ պրակտիկայի համար խնդիրներ է առաջացնում նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 258-րդ հոդվածով նախատեսված՝ խուլիգանության հանցակազմը: Վերջինս այնպես է կառուցված, որ այն վերաձվել է բազմօբյեկտ հանցագործության՝ որպես հիմնական անմիջական օբյեկտ ներկայացվում են հասարակական կարգի պահպանու-

թյան հետ կապված հասարակական հարաբերությունները, իսկ որպես լրացուցիչ անմիջական օբյեկտ՝ անձի կյանքի և առողջության, սեփականության, պատվի և արժանապատվության հետ կապված հասարակական հարաբերությունները: Այսինքն, ստացվում է մի իրավիճակ, երբ մի շարք այլ հանցակազմեր դադարում են լիարժեք գործել: Այս հանգամանքը հաշվի առելով՝ կարծում են անհրաժեշտ է խուլիզանության հանցակազմի դիսպոզիցիայում թվարկել օբյեկտիվ կողմի որոշ հատկանիշներ, օրինակ՝

- հասարակական անկարգություններ հրահրելը, որը հանգեցրել է աշխատանքային, արտադրական, տնտեսական, մանկավարժական և գիտահետազոտական գործունեության նորմալ իրականացման անհնարինության.

- տրանսպորտային կայաններում, քաղաքացիական ավիացիայի օդանավակայաններում, շուկաներում, պուրակներում, այգիներում, կինոթատրոններում, ցուցասրահներում և մարզադաշտերում և այլ հասարակական վայրերում անկարգություններ հրահրելը.

- տրանսպորտային հաղորդակցության զանգվածային շրջափակելը կամ կազմալուծելը, պետական մարմինների կամ հասարակական կարգի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող աշխատակիցներին հակադրվելը կամ խոչընդոտելը.

- զանգվածային ծեծկռուրք հրահրելը, ուրիշի հասցեին ոչ ցեմզուրային հայհոյելը, հասարակական վայրում տևական աղմկելը (Չինաստան):

Հարկ ենք համարում ընդգծել, որ վերոնշյալ առաջարկությունից հետո խուլիզանության հանցակազմի ծանրացնող մի շարք հանգամանքներ ինքնըստինքյան անհրաժեշտ կլինի ապաքրեականացնել և խուլիզանական շարժառիթը նախատեսել դրանց համապատասխան հողվածներում որպես ծանրացնող հան-

գամանք:

Ներկայացված մոտեցումը համապատասխանում է իրավական որոշակիության եվրոպական սկզբունքին: Այս պայմաններում օրենքն էապես սահմանափակում է ոչ ողջամիտ հայեցողություն դրսևորելու՝ իրավակիրառողների հնարավորությունները, ինչն իր հերթին հանգեցնում է *nullum crimen sine lege* հանրաճանաչ սկզբունքի առավել ամբողջական կենսագործման:

Խնդրահարույց է նաև գործող պատժի համակարգը: Այս կապակցությամբ անդրադառնալով օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու և պատիժը պայմանականորեն չկիրառելուն՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի համապատասխան հողվածներին, մասնավորապես.

- ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ հոդվածից բխում է, որ օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելը կիրառվում է այն դեպքում, երբ քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի հողվածով սահմանված պատժի տեսակը կամ նվազագույն պատժաչափը որոշակի հանգամանքների ուժով համարվում է անհամաչափ խիստ, ակնհայտ անարդար:

- ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի իմաստով՝ պայմանական դատապարտությունը կարող է կիրառվել ինչպես ոչ մեծ ծանրության, այնպես էլ միջին ծանրության, ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար դատապարտված անձանց պատժից ազատելու համար: Ավելին, գործող քրեական օրենսգրքում նշում չկա այն մասին, թե առավելագույն ինչ չափի պատժի դատապարտելու դեպքում այն կարող է կիրառվել: Օրինակ՝ կարող է կիրառվել 20 տարի ազատազրկման դատապարտված անձի նկատմամբ, թե ոչ:

Մեջբերված քրեաիրավական դրույթներից բխում է, որ մեր երկրի քրեական

օրենսգրքով սահմանված են օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու բավական խիստ չափանիշներ, մինչդեռ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու ինստիտուտը կիրառելու օրենսդրական սահմանափակումները շատ մեղմ են, օրենքի իմաստով՝ պատիժը պայմանականորեն կարող է չկիրառվել ցանկացած հանցագործություն կատարած անձի նկատմամբ:

Կարծում ենք, այս հարցում առկա է օրենսդրական պատճառներով պայմանավորված անարդարացի վիճակ. պատժից ազատելու չափանիշն ավելի ցածր է, քան օրենքով սահմանվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու չափանիշը: Այս պայմաններում, կարծում ենք, խաթարվում է քրեական քաղաքականության տրամաբանությունը: Ասվածում համոզվելու համար անդրադառնանք վիճակագրական տվյալներին, որոնց համաձայն՝ 2010 թվականին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ հոդվածի կիրառմամբ պատիժ է նշանակվել ընդամենը 54 անձի նկատմամբ: Մինչդեռ 70-րդ հոդվածի կիրառման դեպքերը շեշտակի ավելի շատ են՝ 920 անձ:

Վերոգրյալը հիմք ընդունելով՝ կարծում ենք, որ օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու և պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու իստիտուտի հիմնարար փոփոխությունները պետք է ներառեն հետևյալը.

ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում պետք է նախատեսվի բացառիկ հանգամանքների առկայության դեպքում ազատազրկման հետ կապված պատժատեսակը ազատազրկման հետ չկապված պատժատեսակով (տուգանքով, հանրային աշխատանքներով և այլն) փոխարինելու կառուցակարգ և ընթացակարգ:

Ինչպես ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ, այնպես էլ վերը առաջարկված նոր դրույթում պետք է սահմանել հանցա-

մանքի բացառիկությունը գնահատելու որոշակի չափանիշներ՝ սպառիչ թվարկմամբ: Օրինակ՝

- այն նվազեցնում է հանցավորի հանրային վտանգավորությունը.

- հանցանք կատարած անձի անչափահաս լինելը՝ պայմանով, որ օրենքով նախատեսվածից մեղմ պատիժ նշանակելու արդյունքում կապահովեն պատժի նպատակները (տե՛ս, օրինակ, Լեհաստանի, Շվեդիայի, Դանիայի փորձը).

- մեղսունակությունը չսահմանափակող կամ չբացառող հոգեկան հիվանդության առկայությունը (տե՛ս, օրինակ, Ճապոնիայի փորձը).

- հանցանք կատարած անձը գործուն գոյացել է (տե՛ս, օրինակ, Լեհաստանի և Շվեյցարիայի փորձը).

- հանցանքը, նյութական ծանր պայմաններից ելնելով, կատարելը (տե՛ս, օրինակ, Շվեյցարիայի փորձը).

- սահմանված նվազագույն պատիժը չափազանց խիստ է (տե՛ս, օրինակ, Չինաստանի, Բուլղարիայի, Լեհաստանի փորձը).

- հանցագործության հետևանքով հանցանք կատարած անձն այնպիսի վնաս է կրել, որ սահմանված նվազագույն պատիժն անգամ կարող է անհամաչափ լինել.

- հանցանքը սպառնալիքի ազդեցության տակ կատարելը:

Ինչպես ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ, այնպես էլ վերը առաջարկված նոր հոդվածում պետք է սահմանել ազատազրկման հետ կապված և ազատազրկման հետ չկապված պատիժների մեղմացման կանոններ:

ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում պետք է ավելացնել ոչ միայն ազատազրկման հետ կապված, այլ նաև այլ պատժատեսակների դեպքում պայմանական դատապարտության ինստիտուտի կիրառման հնարավորությունը:

Պետք է ամրագրել որոշակի սահմանափակումներ պայմանական դատա-

պարտություն կիրառելու հարցում: Մասնավորապես՝ առաջարկում եմ պատիժը պայմանականորեն կիրառելու արգելք սահմանել

- ռեցիդիվի դեպքում (տե՛ս Չինաստանի, Շվեյցարիայի, Տաջիկստանի, Մոլդովայի փորձը):

- ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործության դեպքում (տե՛ս Տաջիկստանի, Բելառուսի, Դրոլդատանի, Մոլդովայի, Ուզբեկստանի փորձը):

Պետք է հստակ թվարկել այն պարտականությունները, որոնք կարող են դրվել անձի վրա և որոշակիացնել այդ պարտականությունները չկատարելու հետևանքները: Ավելին, անհրաժեշտ է ստեղծել պայմաններ որոշակի պարտականությունների կատարումն ապահովելու համար, օրինակ, պետական որոշակի հաստատություններում սահմանել անվճար ուսուցում անցնելու հնարավորություն, ժամանակ տրամադրել դատապարտյալին աշխատանք գտնելու համար, եթե այդ ժամկետում նա չի գտնում համապատասխան աշխատանք, ապա նրան տեղական ինքնակառավարման մարմիններում ապահովել աշխատանքով: Թունամոլությունից, ալկոհոլամոլությունից բուժման կուրս անցնելն իրական դարձնելու նպատակով սահմանել անվճար բուժման համակարգ և այլն: Անձի վրա որևէ պարտականություն դնելիս դատարանը պետք է քննարկման առարկա դարձնի այն հանգամանքը, թե կարող է անձը կատարել այդ պարտականությունները, թե ոչ:

Պետք է խստացնել պարտականությունները չկատարելու կամ փորձաշրջանի ընթացքում հանցանք կատարելու դեպքում պայմանական դատապարտությունը վերացնելու խստացված ռեժիմ, մասնավորապես՝ անձի համար սահմանել լրացուցիչ պարտականություններ՝ երկարացնելով փորձաշրջանի ժամկետը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի փոփոխությունների մասին խոսելիս հաճախ կարծիքներ են հնչում այն մասին, որ քրեական օրենսգրքը կարելի է ենթարկել ընթացիկ փոփոխությունների և լրացումների և դրա ամբողջական փոփոխության անհրաժեշտություն չկա: Մինչդեռ, փորձը ցույց է տալիս, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի՝ տարբեր ժամակահատվածներում կատարված փոփոխությունները և լրացումները կատարվում են տարերայնորեն, հախուռն կերպով և գերծ չեն գերատեսչական շահերից, ուստի կիրառման առումով խնդիրներ են առաջացնում և խաթարում օրենսգրքի կառուցվածքն ու տրամաբանությունը:

Ասվածում համոզվելու համար անդրադառնանք ՀՀ քրեական օրենսգրքի բոլորովին վերջերս՝ 2011 թվականի մայիսի 23-ին ընդունված և 2011 թվականի մայիսի 25-ին ուժի մեջ մտած փոփոխություններին և լրացումներին: Այսպես, նշված փոփոխությունների 14-րդ հոդվածով առաջարկվել է ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի 175-րդ հոդվածի 4-րդ պարբերության մեջ որպես զգալի չափ սահմանել գողության միջոցով հափշտակություն կատարելու պահին ՀՀ-ում սահմանված նվազագույն աշխատավարձի հիսնապատիկից հինգհարյուրապատիկը չգերազանցող գումարը (արժեքը), իսկ յուրացման, վատնման, պաշտոնեական դիրքի չարաշահման միջոցով հափշտակություն կատարելու դեպքում՝ ՀՀ-ում սահմանված նվազագույն աշխատավարձի երեսնապատիկից հինգհարյուրապատիկը չգերազանցող գումարը:

Մեջբերված դրույթներից երևում է, որ սահմանված չէ զգալի չափ խարդախության, համակարգչային տեխնիկայի օգտագործմամբ կատարված հափշտակության, գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու հանցակազմերի համար: Եթե պաշտոնական դիրքի չարաշահման համար, ինչպես նշվում է

օրենքի փոփոխության մեջ, զգալի է համարվում նվազագույն աշխատավարձի 30-ապատիկը գերազանցող գումարը, ապա հարց է ծագում, թե ինչպե՞ս պետք է մեկնաբանել պաշտոնական լիազորությունները չարաշահելու հանցակազմը (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 308-րդ հոդված), որն էական վնաս է համարում նվազագույն աշխատավարձի 500-ապատիկը գերազանցող գումարը: Արդյո՞ք դրանից հետևում է, որ 30-ից 500-ապատիկ գումարի դեպքում քրեական պատասխանատվություն չի նախատեսվում:

Վերոգրյալից բացի, իրավակիրառողի համար անհասկանալի է, թե ինչ պետք է հասկանալ «պաշտոնական դիրքի չարաշահման միջոցով հափշտակություն» ասելով, քանի որ ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում մնան հանցակազմ առկա չէ, օրենսգիրքը պատասխանատվություն է նախատեսում բացառապես պաշտոնական լիազորությունների չարաշահման և պաշտոնական լիազորությունների սահմաններն անցնելու համար:

Բացի այդ, պրակտիկ խնդիրներ է առաջացնում նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի փոփոխված՝ 55-րդ հոդվածի 5.1-րդ մասը, մասնավորապես, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 50-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն. «Հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից կամ որակավորման դասից զրկելը, ինչպես նաև գույքի բռնագրավումը կիրառվում են միայն որպես լրացուցիչ պատիժներ»: ՀՀ քրեական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Գույքի բռնագրավումը դատապարտյալի սեփականությունը համարվող գույքը կամ դրա մի մասը հարկադրաբար և անհատույց վերցնելն է՝ ի սեփականություն պետության»:

Շարադրված դրույթների վերլուծությունից երևում է, որ գույքի բռնագրավումը՝ որպես լրացուցիչ պատժատե-

սակ, կիրառվում է դատապարտյալին սեփականության իրավունքով պատկանող գույքի կամ դրա մի մասի նկատմամբ և դրսևորվում է այդ գույքը հոգուտ պետության վերցնելու եղանակով: Գույքի բռնագրավումը՝ որպես լրացուցիչ պատժատեսակ, որևէ դեպքում չի ենթադրում հանցագործության արդյունքում ձեռք բերված գույքի կամ հանցագործության առարկայի բռնագրավում:

Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին 2011 թվականի մայիսի 23-ին ընդունված և 2011 թվականի մայիսի 25-ին ուժի մեջ մտած օրենքի 3-րդ հոդվածով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի 4-րդ մասը լրացվել է 5.1-րդ մասով, որի համաձայն. «5.1. Սույն օրենսգրքի 215-րդ հոդվածով նախատեսված մաքսամենագության ճանապարհով Հայաստանի Հանրապետության սահմանով տեղափոխված մաքսամենագության առարկաների, իսկ վերջիններիս բացակայության դեպքում դրանց արժեքի բռնագրավումը պարտադիր է»:

Այս դրույթի նկատմամբ կիրառելով գույքի բռնագրավման վերաբերյալ վերոշարադրյալ մեկնաբանությունը՝ կարծում ենք, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածում 5.1-րդ մասի նախատեսմամբ խաթարվել է գույքի բռնագրավման՝ որպես լրացուցիչ պատժատեսակի էությունը, քանի որ նշված դրույթի ուժով գույքի բռնագրավումը տարածվում է նաև դատապարտյալին չպատկանող գույքի՝ մաքսամենագության առարկայի նկատմամբ:

Բացի այդ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն. «Ազատագրվման ձևով պատիժը պայմանականորեն չկիրառելիս կարող են նշանակվել լրացուցիչ պատիժներ, բացի գույքի բռնագրավումից»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի վկայակոչ-

ված նորմի վերլուծությունից երևում է, որ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու դեպքում անձի նկատմամբ նշանակվող լրացուցիչ պատիժներից բացառություն է նախատեսված միայն գույքի բռնագրավման համար: Այլ կերպ՝ անձի նկատմամբ նշանակված ազատագրկման ձևով պատիժը չի կարող պայմանականորեն չկիրառվել, եթե նրան մեղսագրվող արարքի համար պատասխանատվություն նախատեսող՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածի սանկցիայով որպես լրացուցիչ պատիժ նախատեսված է գույքի բռնագրավումը:

Այսինքն, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 55-րդ հոդվածում 5.1-րդ մասի նախատեսմամբ արգելք է դրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 215-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործություն՝ մաքսանենգություն կատարած անձի նկատմամբ նշանակված ազատագրկման ձևով պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու վրա, ինչը հակասում է պատժի հետ կապված հարաբերությունները կարգավորող՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 5-րդ, 10-րդ, 48-րդ, 61-րդ և 70-րդ հոդվածներին:

Իմ կողմից նշված խնդիրն առկա է ոչ միայն մաքսանենգության, այլ նաև փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման հանցակազմերի դեպքում:

Այսպիսով, նշված օրինակների վրա փորձեցինք ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի կոնկրետ դրույթների օրինակով հիմնավորել նոր քրեական օրենսգրքի մշակման անհրաժեշտությունը՝ նոր հայեցակարգի հիման վրա: Օրենսդրության զարգացման այս մոդելն ընտրելու պարագայում (այն արդեն փորձարկվում է նոր քրեական դատավարության օրենսգրքի մշակման ընթացքում) անհրաժեշտ է նաև համարժեք օգտագործել գիտության ներուժը:

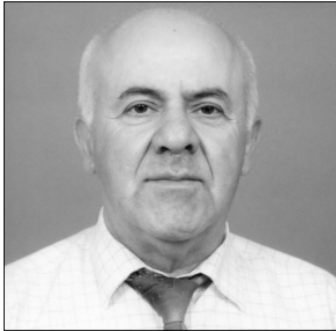
Դա ենթադրում է, որ նախ՝ անհրաժեշտ է որոշել երկրի համար առաջնային նշանակություն ունեցող ոլորտները, հետո ասպիրանտների հետազոտության թեմաները հաստատել՝ ելնելով այդ ոլորտները զարգացնելու հանգամանքից: Ընդ որում՝ անհրաժեշտ է կազմակերպել օրինակ ասպիրանտների այնքան ընդունելություն, որքան անհրաժեշտ է հետազոտություն անցկացնելու համար:

Քրեական օրենսգրքի հայեցակարգի մշակման ընթացքում նաև անհրաժեշտ է հրաժարվել, այսպես կոչված, «գրանտային օրենսդրության» պրակտիկայից, որպեսզի հնարավոր լինի ապահովել արդյունավետ օրենսդրական դաշտի ձևավորումը: Դրա փոխարեն, հայեցակարգն արդյունավետ կարող են մշակել տեղական գիտնականները՝ արտասահմանյան փորձագետների աջակցությամբ:

Այս տեսանկյունից անհրաժեշտ է հայեցակարգի մշակման աշխատանքներին ներգրավել նաև կրիմինոլոգների և սոցիոլոգների, որոնք համապատասխան հետազոտություններ կատարելու և դրանց արդյունքներն ամփոփելու միջոցով կկարողանան նպաստել հայեցակարգի առավել մեծ ամբողջականության և ադեկվատության ապահովմանը:

Ամփոփելով՝ ցանկանում եմ ևս մեկ անգամ ընդգծել, որ ՀՀ քրեական օրենսդրության հայեցակարգային, համակարգված, գիտականորեն հիմնավորված բարեփոխումն անհրաժեշտություն է, բացի այդ, կարծում եմ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի փոփոխության համար անհրաժեշտ է ձևավորել մի մարմին, ում երաշխավորմամբ այդ փոփոխությունը և ընդհանրապես յուրաքանչյուր այլ օրենսդրական փոփոխություն կամ լրացում կմտնի Ազգային ժողով:

Վլադիմիր ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ԼՂՀ վերաքննիչ դատարանի նախագահ

ԱՐՃԱՆԻ ԴԱՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԴԱՏԱՄԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ

«Անցյալը մեզ ուսուցանում է ներկայում լավ գործելու համար, իսկ ներկան էլ ապագայի ուսուցիչն է»:

Ավ. Իսահակյան

ՀՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

12

Խորհրդային Ռուսաստանի 11-րդ Կարմիր բանակի զորաջոկատները Շուշի քաղաք մտան 1920 թվականի մայիսի 12-ին: Վարաբաղի հայության՝ Վարանդայի Թաղավարդ գյուղում մայիսի 26-ին տեղի ունեցած 10-րդ համագումարը երկրամասը հայտարարեց խորհրդային: Վարաբաղը հայտնվեց Խորհրդային Ադրբեջանի, քեմալական Թուրքիայի և բուլղարիկյան Ռուսաստանի կողմից հյուսսած սիրախաղերի սարդոստայնում, որի արդյունքը եղավ միջազգային իրավունքի տեսանկյունից նորմատիվ ակտի ուժ չունեցող ՌԿ(Բ)ԿԿ Կովկասյան բյուրոյի 1921 թվականի հուլիսի 5-ին կուսակցական որոշումը՝ Լեռնային Վարաբաղը Խորհրդային Ադրբեջանի սահմաններում թողնելու մասին՝ նրան տրամադրելով մարզային ինքնավարություն: Հայ ժողովրդի Վարաբաղյան հատվածի համար այդ ստորացուցիչ և ստրկացուցիչ որոշմամբ Ադրբեջանը պետք է որոշեր մարզի սահմանները և ինքնավարության շրջանակները: Սակայն Ադրբեջանը չէր շտապում: Նույնիսկ դիմեց

Կովբյուրոյին՝ Վարաբաղին ինքնավարություն տալու հարցը վերանայելու խնդրանքով¹:

Երկար ձգձգումներից հետո Ադրբեջանի Կենտգործկոմը 1923 թվականի հուլիսի 7-ին ընդունեց դեկրետ՝ Լեռնային Վարաբաղի հայկական մասից ինքնավար մարզ կազմավորելու մասին, որին տրվեց «Ինքնավար Մարզ Լեռնային Վարաբաղի» (ԻՄԼՎ) անվանումը²: Հարկ է նշել, որ «Ինքնավար Մարզ Լեռնային Վարաբաղի» անվանումը կիրառվեց մինչև ԽՍՀՄ 1936 թվականի Սահմանադրության ընդունումը, որից հետո մարզը վերանվանվեց «Լեռնային Վարաբաղի ինքնավար մարզի» (ԼՎԻՄ): Ադրբեջանցի գիտնականներն այստեղ ևս հայ ազգայնականների մատր խառն են տեսնում այն «հիմնավորմամբ», որ եթե առաջին տարբերակում խոսք է գնում Լեռնային Վարաբաղի մի մասի մասին՝ առանձնացված ինքնավարության մեջ, ապա նոր տարբերակով (ԼՎԻՄ) նկատի է առնվում ամբողջ Լեռնային Վարաբաղը՝ մարզի շրջանակներում:

րում:

Ի կատարումն 07.07.1923թ. դեկրետի՝ Ադր. ԽՍՀ Կենտգործկոմի և Ժողկոմ-խորհի 24.07.1923թ. որոշմամբ մինչև խորհուրդների մարզային առաջին համագումարի հրավիրումը մարզի պետական իշխանության բարձրագույն մարմինն էր ինքնավար մարզի Ժամանակավոր Հեղափոխական կոմիտեն: Հեղկոմը գործեց մինչև 1923թ. նոյեմբերի 9-ը և վերացվեց ինքնավար մարզի խորհուրդների առաջին համագումարի 09.11.1923թ. որոշմամբ:

Ինքնավար մարզի սահմանները վերջնականապես ճշտվեցին միայն 1925 թվականին, իսկ մինչ այդ՝ 1923 թվականի օգոստոսի 15-ին մարզի տարածքում իրենց գործադիր կոմիտեներով ստեղծվեց 4 շրջան՝ Ջրաբերդի (Մարտակերտ գյուղկենտրոնով), Խաչենի (Խանքենի գյուղկենտրոնով), Վարանդայի (Մարտա գյուղկենտրոնով) և Գիգակի (Հադրուտ գյուղկենտրոնով): Մեկ տարի հետո ստեղծվեց Շուշիի շրջանը (Շուշի քաղաքային կենտրոնով): Ջուգահեռ ձևավորվեցին նաև նշված շրջանների գյուղական համայնքների գործադիր կոմիտեները³:

Հետագա տարիներին Ջրաբերդի շրջանը վերանվանվեց Մարտակերտի, Վարանդայինը՝ Մարտունու, Գիգակինը՝ Հադրութի, Խաչենինը՝ Ստեփանակերտի, իսկ 1978 թվականից՝ Ասկերանի:

Մարզում շրջանային դատարանների կազմավորումը սկսվեց 1923 թվականի օգոստոսի 15-ին և ավարտվեց նույն թվականի դեկտեմբեր ամսին⁴:

Շրջդատարանների և ժողովրդական քննիչների աշխատանքի կազմակերպումն ընթացել է մեծ դժվարությամբ, համապատասխան շենքեր չլինելու պատճառով դատարանները և մյուս պետական մարմինները տեղակայվել են նախկին մեծահարուստներից առգրավված տներում: Այսպես, Ստեփանակերտի քաղաքային միլիցիան տեղավորելու

նպատակով, ինքնավար մարզի ներքին գործերի ժողովրդական կոմիսարի կարգադրության համաձայն, քաղաքացի Բախշի Պողոսյանը և նրա բազմանդամ ընտանիքը բռնի վտարվեց սեփական բնակարանից: Բ.Պողոսյանի 31.10.1924թ. իր դիմումի ընթացքավորումն արդարադատության ժողկոմ, և մարզդատախազ Մելքումյանը հանձնարարեց մարզպետարանի քննիչ Քալանթարյանին: Ստուգման նյութերը կազմել են ընդամենը 3 բացատրություն, որոնց հիման վրա մարզդատախազի համաձայնությամբ մարզպետարանի տնօրինական նիստում գործի վարույթը կարճվել է՝ միլիցիայի աշխատողների կողմից «զանցառություն չկատարելու» հիմնավորմամբ⁵: Չնայած երկրամասում գրագետ կադրերի պակաս չի եղել, բայց բոլշևիկյան քաղաքականության ուժով աշխատանքի են վերցվել միայն կոմունիստները և չքավոր խավերի ներկայացուցիչները, որոնց մեջ գրագետ մարդկանց թիվը շատ քիչ էր: Նույնիսկ դատարանի թղթատար լինելու համար քաղաքացին պետք է կոմունիստ լիներ:

Սկզբնական շրջանում մարզի դատարանները ղեկավարվում էին Ռուսաստանի Գաշնության օրենսգրքերով, ժողդատավորները քաղաքացիական գործով պատասխանողին անվանում էին մեղադրյալ, որոշման փոխարեն գրում էին դատավճիռ և այլն: Շուշիի շրջանի ժողդատավոր Սաղբխովն այնքան էր անգրագետ, որ իր կողմից կայացված դատական ակտի դեմ բողոք բերողին անմիջապես վերցնում էր կալանքի:

Եվ զարմանալի չէր, որ արդարադատության որակը շատ ցածր էր: Արխիվային տվյալների համաձայն՝ մարզային դատարանի 9 պատասխանատու աշխատողներից ոչ մեկը բարձրագույն և միջնակարգ կրթություն չի ունեցել: Նրանցից միայն մեկն էր 1926 թվականին Բաքվում կազմակերպված երկամսյա դասընթացներ անցել: Կադրերի և բյուջեի պակասության պատճառով հա-

մատերության պրակտիկան զանգվածային բնույթ էր կրում: Այսպես, ժողդատավորը համատերության կարգով աշխատել է նաև որպես մարզդատարանի կոլեգիայի անդամ, ժողդատարանի դատական կատարածուն միաժամանակ գործավարի պարտականություններ էր կատարում:

Նորաստեղծ շրջատարաններում գործերը քննվում էին միանձնյա, իսկ 1924թ. երկրորդ կեսից մտցվեց կոլեգիալ կարգը՝ նախագահող դատավորի և երկու ժողովրդական ատենակալների մասնակցությամբ: Գատարանները ղեկավարվում էին ինչպես Խորհրդային Ռուսաստանի և Ադրբեջանի, Անդրֆեդերացիայի օրենքներով, այնպես էլ կուսակցական հրահանգներով: Բնական է, որ դատավճիռների և վճիռների որակը գտնվում էր շատ ցածր մակարդակի վրա: Այդ ակտերի եզրափակիչ մասերում բողոքարկման ժամկետների և տեղի մասին ոչինչ չէր սավում:

Ադրբեջանի Կենտգործկոմի՝ հիմնարկություններն ազգայնացնելու վերաբերյալ 31.07.1923թ. որոշման ուժով մարզի դատարաններում դատավարությունը և գործավարությունը պետք է տարվեր հայերեն լեզվով⁶:

Մարզում ստեղծվել էր նաև ներքին գործերի ժողովրդական կոմիսարիատ մարմինը, որը կազմված էր վարչական, կոմունալ տնտեսության և միլիցիայի բաժիններից:

Ինքնավար մարզի հեղկոմը վերացվեց 1923 թվականի նոյեմբերի 9-ին և նրա լիազորությունները՝ մարզի խորհուրդների առաջին համագումարի որոշմամբ, տրվեցին վերջինիս կողմից ընտրված կենտրոնական գործադիր կոմիտեին (ԿԳԿ): Իսկ վերջինս մարզխորհրդի համագումարի որոշումները կյանքի կոչելու համար ընտրում էր ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդ, որն էլ՝ իր ձեռքում կենտրոնացնելով մարզի կառավարման ամբողջ լծակները, օժտված էր կենտգործկոմի նախագահության լիազորություններով:

Մարզի ԿԳԿ-ի նախագահը միաժամանակ ԺԿԽ-ի նախագահն էր⁷:

Ինչպես նկատելի է՝ ինքնավար մարզի կազմավորման և գործունեության սկզբնական տարիներին պետական իշխանության և կառավարման մարմինների լիազորությունների և գործառնությունների հստակ տարանջատում չի եղել: Գործադիր մարմինները՝ մարզի ԿԳԿ-ն՝ իր բաժիններով և նրա նախագահությունը՝ ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդն՝ իր կոմիսարիատներով միմյանց կրկնորում և փոխողորդում էին, իսկ մարզային ինքնավարությունը միայն անվանական բնույթ էր կրում:

Ինքնավար մարզի մասին 1923թ. սկզբնական կանոնադրության համաձայն՝ մարզին առընթեր գործում էր Ադրբեջանի գերագույն դատարանի բաժանմունքը⁸: Ուստի շրջատարաններից դժգոհ քաղաքացիներն իրենց գանգատներն ուղղում էին մարզի ԿԳԿ-ին: Հաշվի առնելով հարցի լրջությունը՝ Խաչեն-Վարանդա շրջանների ժողդատավոր և միաժամանակ մարզի ԿԳԿ-ի արդարադատության բաժնի վարիչ ու արդարադատության ժողովրդական կոմիսար Իսահակ Բադդասարովը մարզային դատարան և դատախազություն կազմավորելու խնդրանքով 1924թ. հունվարի 9-ին դիմեց մարզի ԿԳԿ-ին: Մարզի ժողկոմխորհի 1924թ. հունվարի 20-ի որոշմամբ ստեղծվեց մարզային դատարան, որը պետք է կազմված լիներ նախագահությունից և քրեական ու քաղաքացիական գործերով միացյալ կոլեգիայից⁹: Հենց Ի.Բադդասարովին էլ հաճնարարվեց ձեռնամուխ լինել մարզային դատարանի կազմավորմանը: Վերջինս էլ մարզի ԿԳԿ-ի որոշմամբ նշանակվեց նորաստեղծ մարզային դատարանի նախագահ¹⁰:

Այստեղ տեղին է նշել, որ ԼՂՀ դատարանների նախագահների խորհուրդը, ուսումնասիրելով արխիվային տվյալները, 20.12.2010թ. միջնորդությամբ դիմել է

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կառավարությանը՝ հունվարի 20-ը որպես ԼՂՀ դատական համակարգի աշխատողի օր նշելու մասին առաջարկությամբ: ԼՂՀ կառավարության 2011 թվականի հունվարի 14-ի որոշմամբ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունում հունվարի 20-ը սահմանվեց որպես Ռատական համակարգի աշխատողի օր¹¹:

Մարզային դատարանը, հանդես գալով որպես երկրորդ կամ վճռաբեկ ատյանի դատարան, շրջատարանների նկատմամբ «բեկման» բողոք-գանգատների հիման վրա քննության էր առնում շրջատարանների կայացրած դատական ակտերը: Մարզային դատարանը միաժամանակ կարևորագույն քրեական գործերով հանդես էր գալիս որպես առաջին ատյանի դատարան:

Ստորադաս դատարանների կողմից ակնհայտ խիստ պատիժ նշանակելու դեպքում մարզային դատարանն իրավունք չուներ մեղմացնելու պատժաչափը և պատժատեսակը: Նա իրավունք ուներ միայն դատական ակտը թողնել անփոփոխ:

Եթե մարզային դատարանի կողմից ակնհայտ անհրաժեշտ էր համարում պատիժը մեղմացնել կամ քաղաքացիական գործով բռնագանձվող վնասի չափը նվազեցնել, ապա նա պարտավոր էր միջնորդությամբ դիմել մարզի ԿԳԿ-ի նախագահությանը (ժողկոմխորհին)՝ նշել մեղմացուցիչ այն հանգամանքները, որոնք հաշվի չեն առնվել ստորադաս դատարանի կողմից:

Փաստորեն, մարզի ԿԳԿ-ի նախագահության արդարադատության ժողովրդական կոմիսարիատը կատարում էր դատական համակարգի երրորդ ատյանի գործառնություններ:

Այսպես, Մարզային դատարանը, գտնելով, որ Խաչենի ժողդատարանի դատավճիռը Ղամբարյանի նկատմամբ հիմնավորված է, այն թողել է անփոփոխ և, միաժամանակ, հաշվի առնելով ամբաստանյալի պատասխանատվությունը

մեղմացնող հանգամանքները՝ դիմել է ԿԳԿ-ի նախագահությանը՝ նշանակված պատիժը մեղմացնելու միջնորդությամբ, որը և բավարարվել է¹²:

Ադրկենտգործկոմի հայտնի դեկրետից հետո մարզի կարգավիճակի վերաբերյալ երկրորդ փաստաթուղթը Կենտգործկոմի կողմից մարզին շնորհված «Սահմանադրությունն» էր, որը հրապարակվեց հայերեն և արաբատառ թուրքերեն լեզուներով Բաքվում լույս տեսնող «Կոմունիստ» թերթի 1924 թվականի հունիսի 6-ի համարում՝ «Սահմանադրություն Ինքնավար Լեռնային Ղարաբաղի Շրջանի» վերտառությամբ¹³: Իհարկե, սահմանադրական մշակույթի տեսակետից այն հեռու էր Սահմանադրություն կոչվելուց, և նրա մեկնաբանություններն առանձին հոդվածի նյութ են հանդիսանում, չնայած այն գործեց մինչև 1929 թվականը: Բայց զավեշտալին այն է, որ Սահմանադրության համաձայն՝ Ինքնավար Լեռնային Ղարաբաղին տրվում էր ոչ թե «մարզի», այլ «շրջանի» կարգավիճակ և որ «Ինքնավար Շրջան Լեռնային Ղարաբաղի Սահմանադրությունը» հայտարարվում է՝ համաձայն Ադրբեջանի Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեի նախագահության որոշման:

Սահմանադրությունից ակնհայտ է, որ ինքնավար շրջանի տարածքը ստեղծվում է Շուշիի, Ջիվանշիրի, Կարյազինի և Ղուբաթլի գավառների՝ Սահմանադրության մեջ նշված բնակավայրերից: Հայ ժողովրդի համար ստորացուցիչ «սահմանադրական» այդ նորմը հիմք հանդիսացավ, որպեսզի Բաքվի իշխանությունները որոշեն մարզի սահմանները: Եվ որոշեցին այնպես, որ 11.5 հազար քառ կմ տարածք ունեցող պատմական Արցախ նահանգից ստեղծվեց 4.4 հազար քառ կմ տարածքով ԼՂ ինքնավար մարզը: Մարզից կտրեցին դաշտային բերրի հողերը, հայերով բնակեցված նրա հյուսիսային մասը՝ շփման ոչ մի կետ չթողնելով Մայր Հայրենիքի հետ:

Սահմանադրության մեջ որևէ խոսք չկա դատարանների և իրավապահ մյուս մարմինների կազմավորման և գործունեության վերաբերյալ, մինչդեռ նրանում հստակորեն նշված է, որ կռիվը հակահեղափոխության դեմ մնում էր Ադրբեյջանի Չեկայի մարմինների իրավասության ներքո:

Սահմանադրության համաձայն՝ խորհուրդների համագումարների և կենտրոնական գործադիր կոմիտեի որոշումներն իրականացնելու համար Կենտգործկոմն ընտրում է ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդ և ինքնավար շրջանի կառավարության առաջին բաժինները վարելու համար սահմանվում են ժողովրդական կոմիսարիատներ, որոնցից մեկն էլ արդարադատության կոմիսարիատն է:

Վերջինս գործում էր դեռևս 1924 թվականի սկզբից. նրա ժողկոմ նշանակված Բասահակ Բադրասարովը միաժամանակ մարզային դատախազն էր, իսկ նրա տեղակալը՝ մարզդատախազի օգնականը:

Ժողկոմատն օժտված էր բազմաթիվ լիազորություններով և գործառույթներով: Մասնավորապես՝ նրա վրա էր դրված մարզում օրինականության նկատմամբ հսկողությունը, մարզի տարածքում գործող բոլոր դատարանների, քննչական մարմինների, նոտարիատի, դատական կատարածուների աշխատանքների կազմակերպումը, հրահանգավորումը և ընդհանուր հսկողությունը, հետաքննության, նախաքննության մարմինների և ուղղիչ տան աշխատանքի և փաստաբանական գործունեության հսկողությունը, դատախազական հսկողությունը և այլն:

Կարևոր նշանակություն ունեցող հարցերը քննարկվել են արդժողկոմատի կոլեգիայի նիստում, որի կազմի մեջ էին մտնում արդժողկոմը (նախագահ), արդժողկոմի տեղակալը և մարզատարանի նախագահը¹⁴: Արդժողկոմատի դատախազության և վարչության բաժինների վարիչներն իրենց բաժիններին վերաբերող հարցերով կոլեգիայի նիստին կարող

էին մասնակցել խորհրդակցական ձայնի իրավունքով: Արդժողկոմն իրավունք ուներ միանձնյա որոշում կայացնելու, այդ մասին իրազեկ պահելով կոլեգիայի անդամներին, որոնք որոշմանը չհամաձայնվելու դեպքում կարող էին այն զանգատարկել մարզժողկոմխորհրդին՝ առանց որոշման կատարումը կասեցնելու: Արդարադատության ժողկոմատի, դատարանի և դատախազության աշխատակիցները որպես փոխադրամիջոց օգտագործել են ձիերը:

1924 թվականի տվյալներով Արդարադատության ժողկոմատի հաստիքացուցակը բաղկացած էր 47 աշխատակցից, որոնցից ինը՝ ժողկոմատի ապարատի, տասնվեցը՝ մարզային դատարանի, երկուսը՝ նոտարական բաժնի և քսանը՝ շրջադատարանների աշխատակից էին:

Մարզային դատարանը կազմված էր նախագահից, տեղակալից, չորս անդամներից, ավագ քննիչից, դատական նիստերի քարտուղարից, ավագ և կրտսեր դատական կատարածուներից և տեխնիկական աշխատողներից: Ժողդատարանների ժողովրդական քննիչների և մարզդատարանի ավագ քննիչի հաստիքները 1931թ. վերջին տրվեցին մարզդատախազությանը: Տեղին է նշել, որ մարզային դատախազությունը ստեղծվել է 1924 թվականի նոյեմբերի 26-ին, որի կանոնադրությունը հաստատվել է մարզգործկոմի կողմից 1929 թվականին:

Ուղղիչ տունը՝ Շուշիի բանտն էր, որտեղ 1924թ. դեկտեմբերի տվյալներով կալանավորների թիվը հասնում էր 200-ի, որոնց 90%-ը մահմեդականներ էին:

ԼՂ Ինքնավար շրջանի Սահմանադրությունը և ԼՂ ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդը գործեցին մինչև 1929 թվականը: Առաջինը վերացվեց Բաքվի կողմից¹⁵, իսկ երկրորդը դադարեցրեց իր գոյությունը՝ լիազորությունները մարզգործկոմին փոխանցելու կապակցությամբ¹⁶:

Ավելորդ չէ նշել, որ «Բակինսկի ռաբո-

չի» թերթը, տպագրելով Ղարաբաղին «շնորհված» Սահմանադրությունը, «Ինքնավար շրջան» և «Սահմանադրություն» բառերի փոխարեն տեքստում նշել է «Ինքնավար մարզ» և «Կանոնադրություն» բառերը¹⁷: Դա այն դեպքում, երբ նույն թերթը հուլիսի 6-ի համարում Սահմանադրության կապակցությամբ հոդված էր տպագրել «Ղարաբաղի գյուղացիությունը և հուլիսի 6-ը» վերտառությամբ:

ԽՍՀՄ և միութենական հանրապետությունների դատարանակազմության համաձայն՝ քրեական դատավարության և քրեական օրենսդրության հիմունքների՝ ինքնավար հանրապետություններում գործում էին նաև գլխավոր կամ բարձրագույն դատարաններ:

Հաշվի առնելով, որ մարզի դատարաններից դժգոհ քաղաքացիներն իրենց բողոքները երբեմն ուղղում էին Ադր. ԽՍՀ Գերագույն դատարանին, մարզի գործադիր իշխանության ղեկավար Ա. Կարակոզովը գլխավոր դատարան ունենալու հարցով 1925թ. դիմել է Ադրկոմկուսի ԿԿ քարտուղար Ս. Կիրովին՝ վկայակոչելով, որ չնայած Ղարաբաղն ինքնավար մարզ է, բայց իր Սահմանադրության բովանդակությամբ ոչնչով չի զիջում Նախիջևանի երկրամասին¹⁸:

Հարցին տրվում է դրական լուծում և Ադրկոմկուսի ԿԿ 15.06.1925թ. որոշմամբ մարզում նույն տարվա հոկտեմբերի 1-ից ստեղծվում է գլխավոր դատարան¹⁹, որը 2 տարի աշխատեց առանց կանոնադրության և լուծարվեց 1927 թվականի սեպտեմբերի 14-ին՝ իր տեղը զիջելով կարևոր գործերով դատարանին: Գլխավոր դատարանն իր քաղաքացիական և քրեական կոլեգիաներով մարզդատարանի նկատմամբ վճռաբեկ ատյանի դեր էր կատարում: Կարևոր գործերով դատարանին ընդդատյա էին ինչպես վարչակարգի, անձի կյանքի, առողջության, ազատության, արժանապատվության դեմ ուղղված, այնպես էլ տնտեսական հանցագործությունների վերաբերյալ

գործերը:

Կարևոր գործերով դատարանը գործեց մինչև 1930 թվականը և փոխարինվեց Ադր. ԽՍՀ Գերագույն դատարանի լիագորով: Նույն թվականին վերացվեց նաև մարզգործկոմի արդարադատության ժողկոմատը, որի դատախազական բաժինն անցավ մարզային դատախազությանը, իսկ դատական և նոտարական բաժնի վարչությունը՝ Ադր. ԽՍՀ Գերագույն դատարանի բաժանմունքի իրավասությանը: Հարկ է նշել, որ ինքնավար մարզի դատական համակարգի բոլոր դատավորները, ժողովրդական քննիչները, պետական նոտարները և մյուս պատասխանատու աշխատողները նշանակվել և ազատվել են աշխատանքից արդարադատության ժողովրդական կոմիսարի հրամանով՝ մարզի ժողովրդական կոմիսարների խորհրդի որոշման հիման վրա:

Գլխավոր դատարանը ղեկավարել է մարզի բոլոր դատարանների դատական քաղաքականությունն ու պրակտիկան: Դատարանն առաջին ատյանի կարգով մեկ դատավորի և երկու ժողատենակալների կազմով քննում էր առավել կարևոր քրեական գործերը, իսկ երկրորդ ատյանի կարգով՝ մարզդատարանի քրեական և քաղաքացիական գործերով կոլեգիայի որոշումների դեմ բերված բողոքները, գանգատները՝ կոլեգիայի նախագահի և երկու անդամի կազմով:

Գլխավոր դատարանն իր գործունեությունն իրականացնում էր նաև պլեմումի և նախագահության նիստերով: Նա իրավունք ուներ ընդհանուր հսկողության կարգով ստուգելու մարզդատարանի գործունեությունը և արդյունքները քննարկելու նախագահությունում:

Հաշվի առնելով, որ վերադաս դատական ատյան ունենալը մարզի բյուջեով նախատեսված չէր, ուստի գլխավոր դատարանի նախագահը միաժամանակ կատարել է մարզդատարանի նախագահի գործառույթները: Եվ այնքան սուղ են եղել մարզի դատարաններին հատկաց-

ված դրամական միջոցները, որ 1925-1926թթ. ոչ մի միջոց բաց չի թողնվել շրջանային դատարանների ապարատը պահելու համար²⁰:

Գլխավոր դատարանի պլենումին մարզդատախազի կամ նրա ավագ օգնականի մասնակցությունը պարտադիր էր: Գլխավոր դատարանն օժտված էր մարզի տարածքում ժողդատավորների, ժողքնհիշների տեղափոխման, նրանց գործունեության ստուգման և արդյունքների քննարկման և այլ իրավունքներով:

Գլխավոր դատարանը լուծարվելուց հետո մարզդատարանը հանդես էր գալիս որպես «Ադր. ԽՍՀ Գերագույն դատարանի բաժանմունք» կարգավիճակով և բաղկացած էր նախագահից ու դատարանի 3 անդամներից: Դատարանն օժտված էր առաջին և վճռաբեկ ատյանների լիազորություններով, ուներ քրեական ու քաղաքացիական գործերով վճռաբեկ բաժիններ: Մարզդատարանի պլենումը դատական համակարգի բարձրագույն ատյանն էր համարվում: Պլենումն իրավասու էր քննելու այն դատական ակտերի դեմ բերված բողոքները, որոնք կայացվել են մարզդատարանի կողմից առաջին ատյանի և վճռաբեկության կարգով: Այդ որոշումների դեմ բողոք բերելու իրավունք ուներ կոլեգիայի այն անդամը, որը համաձայն չի եղել ձայների մեծամասնությամբ ընդունված որոշմանը: Այսպես, Մարտունու շրջանի Թաղավարդի գյուղբնակիչ Գ.Արզանգուլյանի նկատմամբ քրեական գործով մարզդատարանի քրեական կոլեգիան մերժել է ամբաստանյալի վճռաբեկ բողոքը: Կոլեգիայի անդամ Ներսիսյանը, համաձայն չլինելով որոշման հետ, այն բողոքարկել է մարզդատարանի պլենումին: Վերջինիս որոշմամբ Ներսիսյանի բողոքը բավարարվել է:

Մարզդատարանին առաջին ատյանի կարգով ընդդատյա են եղել առանձնապես վտանգավոր և այլ պետական հանցագործությունների վերաբերյալ գործերը:

Մարզում փաստաբանների կոլեգիան ստեղծվել է 1924 թվականին, որի անդամ դառնալու համար թեկնածուն դիմել է արդարադատության ժողկոմատին, իսկ 1925 թվականից՝ գլխավոր դատարանի նախագահությանը:

1928 թվականի տվյալներով մարզի դատական մարմիններում 34 աշխատակիցներից միայն 3-ն են կին եղել, այն էլ՝ տեխնիկական աշխատողները:

Ժողդատարաններում քննվող քրեական գործերի մի զգալի մասով իրավախախտողները հասարակական մեծ վտանգավորություն չէին ներկայացնում: Դրանից ելնելով՝ 1928 թվականին մարզում ստեղծվեցին գյուղական դատարաններ, որոնց քննարկմանն էին ուղարկվում դատախազի համաձայնությամբ ժողքնհիշների կողմից քննության հետևանքով կարճված կամ քրեական գործի հարուցումը մերժված այն նյութերը, որոնցում անձի հանցավոր արարքն ապացուցված էր, սակայն քրեական պատասխանատվության ենթարկելը նպատակահարմար չէր համարվում: Գյուղական դատարաններին վերապահված էր նաև քննելու անձի պատվի, արժանապատվության, իրավունքի և օրինական շահերի պաշտպանության վերաբերյալ հարցերով տվյալ գյուղի բնակիչների դիմումները: Նշված կարգի նյութերը և դիմումները քննարկելիս գյուղական դատարանները ղեկավարվել են գործարար շրջանառության սովորույթներով, ադաթներով, որոնք չեն խախտել գյուղացիների շահերը և չեն հակասել գործող օրենքներին: Գյուղական դատարանները հիմնականում ձգտում էին հաշտեցնել կողմերին:

Գյուղական դատարանները գործեցին մոտ 30 տարի, որոնց փոխարեն գյուղերում, ավաններում, կոլտնտեսություններում, հիմնարկ-ձեռնարկություններում և կազմակերպություններում ստեղծվեցին ընկերական դատարաններ՝ 3-7 հոգու կազմով, որոնք ընտրվում էին տվյալ կոլեկտիվի կամ բնակավայրի

ընդհանուր ժողովներում:

Գատարանը խորհրդային իշխանության դասակարգային գեներն էր, նրա հեղափոխական կամքի և օրինականության կիրառողը և այդ կամքն ու օրինականությունն իրականացնողը: Սոցիալիզմի հաղթանակը պահանջում էր մշտապես, անշեղորեն և լենինյան համառությանը կյանքում իրագործել կոմկուսի գլխավոր գիծը՝ ջախջախել դասակարգային թշնամու դիմադրությունը, ջնջել սոցիալիզմի ճանապարհից որևէ տատանում, աջ ու ձախ հարվածել հեղափոխության թշնամիներին: Չկարողանալ այդ կատարել՝ նշանակում է ընդունակ չլինել իրագործել կուսակցության գլխավոր գիծը կյանքում:

Այսպես, Մարտունու շրջժողդատարանը, քննելով բատրակի հայցն ընդդեմ կուլակի՝ 205 ռուբլի դրամական պահանջի մասին, այն բավարարել է մասնակիորեն՝ 45 ռուբլի գումարի չափով: Կուսակցության մարզային կոմիտեի և մարզգործկոմի պաշտոնական օրգան «Խորհրդային Դարաբաղ» թերթը, վրդովված լինելով նման վճռից, դատախազությունից պահանջել է բուժել այդ դասակարգային կույր դատավորին: Մեկ այլ օրինակ. Մարտունու շրջանի Աշանի գյուղբնակիչ Մեվի Իշխանյանը բատրակ Սուրեն Միրզոյանին ծեծելու համար շրջդատարանի դատավճռով դատապարտվել է ազատազրկման 3 տարի ժամկետով: Գատախազությունը գտել է, որ դասակարգային սուր պայքարի ժամանակ կուլակի հետ մեղմ վերաբերվել չի կարելի, ուստի բողոքարկել է դատավճիռը, որպեսզի արարքը որակվի որպես «տեռորիստական ակտ»²¹:

Ի կատարումն ԽՍՀՄ Կենտգործկոմի և Ժողկոմխորհի 25.06.1932թ. ընդունված «Հեղափոխական օրինակության մասին» հայտնի որոշման՝ մարզի ղեկավար մարմինների 25.07.1932թ. որոշմամբ նախատեսվեցին և իրականացվեցին մի շարք միջոցառումներ:

Մասնավորապես՝ մարզի տասնամ-

յակն անցկացնելու համար ստեղծվեց հանձնաժողով, որի վրա դրվեց հեղափոխական օրինականության մասին վերահաս մարմինների որոշումների կատարման ստուգումը՝ այդ բնագավառում թույլ տրված բոլոր սխալների երևան հանմամբ, ընդարձակվեց շրջդատախազության ցանցը՝ Դիզակի, Ջրաբերդի և Շուշիի շրջաններում սահմանվեցին շրջդատախազների պաշտոններ:

Ավելացվեց իրավաբանական դասընթացներ գործուղվող դատական և դատախազության աշխատակիցների թիվը, միջոցներ ձեռնարկվեցին դատարանի և դատախազության աշխատակիցների նյութական և կենցաղային պայմանները բարելավելու ուղղությամբ²²:

Մարզում հեղափոխական օրինականության կատարման դրվածքի ստուգման արդյունքները քննարկվեցին մարզային կուսակցական և պետական մարմիններում: Հատուկ քննարկման առարկա դարձավ Մարտակերտի շրջանի դատաքննչական ապարատի աշխատանքը, որը բամբակահավաքի գործարշավը տապալող անձանց նկատմամբ «փափկասրտություն» է ցուցաբերել և մեղմ պատիժներ սահմանել: Կուսակցության մարզկոմի բյուրոյի 25.12.1932թ. որոշմամբ Մարտակերտի շրջդատարանի նախագահ Ա.Քամալյանը հեռացվեց աշխատանքից, վտարվեց կուսակցությունից և դատի տրվեց: Նույն բախտին արժանացավ շրջդատարանի քննիչ Մ.Ջաքարյանը: Վերջինիս մեղքն այն էր, որ բամբակագործների համար նախատեսված գնման կետից իր ընտանիքի համար 5 փութ ցորեն էր գնել²³:

Միաժամանակ մարզկոմի բյուրոն հանձնարարել է վերստուգիչ հանձնաժողովին՝ ստուգել Մարտակերտի շրջդատախազության աշխատանքները, առանձնապես բամբակահավաքի գործարշավի գծով նրա գործունեությունը և խախտումներ գտնելու դեպքում շրջդատախազության նկատմամբ ևս նմանօրինակ մի-

ջոցներ ձեռնարկել:

ԽՍՀՄ 1936 թվականի Սահմանադրության մեջ արձանագրված էր, որ Լեռնային Դարաբաղի Ինքնավար մարզը մտնում է Ադր. ԽՍՀ կազմի մեջ, որ մարզային դատարանի դատավորն ընտրվում է մարզխորհրդի կողմից՝ 5 տարի ժամկետով, իսկ շրջանների ժողդատավորները՝ շրջանի քաղաքացիների կողմից՝ ընդհանուր ուղղակի և հավասար ընտրական իրավունքի հիման վրա՝ գաղտնի քվեարկությամբ, 3 տարի ժամկետով: Սահմանադրության մեջ միաժամանակ նշված էր, որ ինքնավար մարզում դատավարությունը տարվում է ինքնավար մարզի լեզվով²⁴:

ԽՍՀՄ Սահմանադրության այս դրույթները լրիվությամբ արտացոլվեցին Ադր. ԽՍՀ 1937թ. Սահմանադրության մեջ: Մասնավորապես՝ Սահմանադրության 117-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատավարությունը Ադր.ԽՍՀ-ում տարվում է ադրբեջաներեն լեզվով, իսկ Լեռնային Դարաբաղի ինքնավար մարզում՝ հայերեն լեզվով, իսկ այն շրջաններում, որտեղ ազգաբնակչության մեծամասնություն են կազմում հայերը, ռուսները կամ թալիշները՝ համապատասխանորեն հայերեն, ռուսերեն կամ էլ թալիշերեն լեզվով՝ այդ լեզուներին չտիրապետող անձանց համար ապահովելով լիակատար ծանոթացումը գործի նյութերին թարգմանչի միջոցով, ինչպես նաև մայրենի լեզվով դատարանում հանդես գալու իրավունքը²⁵:

Խորհրդային Ադրբեջանի 1937 թվականի Սահմանադրության ընդունումից հետո Ադր.ԽՍՀ Գերագույն դատարանի Ինքնավար Լեռնային Դարաբաղի դատարանի բաժանմունքը վերանվանվեց ԼԴԽ մարզային դատարանի, որն իր առաջին և վճռաբեկ ատյաններով գործունեությունն անփոփոխ շարունակեց շուրջ 55 տարի:

Հայրենական Մեծ պատերազմի տարիներին մարզի դատավորները և դատարանների այլ աշխատողներ իրենց լու-

ման ներդրեցին Հաղթանակի կերտման գործում և ողջ վերադարձածները շարունակեցին իրենց ծառայությունն իրավապահ մարմիններում:

Մինչև 1958 թվականը ներառյալ շրջանային ժողդատավորներն ընտրվում էին երեք տարի ժամկետով: Արդարադատության իրականացման տեսակետից նման կարճ ժամանակահատվածը չէր կարելի արդյունավետ համարել: Ուստի ԽՍՀ Միության, միութենական և ինքնավար հանրապետությունների 1958 թվականի «Դատարանակազմության մասին» օրենսդրության հիմունքները փոփոխություն մտցրին շրջանային (քաղաքային) ժողդատավորների լիազորությունների ժամկետի վերաբերյալ, և այն սահմանվեց հինգ տարի ժամկետով: Հիմունքների ուժով ժողդատավորներն ընտրվում էին տվյալ տարածքի քաղաքացիների կողմից փակ գաղտնի քվեարկությամբ, իսկ ժողատենակալները՝ տվյալ շրջանի, քաղաքի բանվորների, ծառայողների և գյուղացիների՝ աշխատանքի վայրի կամ բնակավայրի ընդհանուր ժողովներում, իսկ զինծառայողները՝ զորամասերում՝ բաց քվեարկությամբ՝ երկու տարի ժամկետով:

Մարզի շրջդատարաններում և մարզային դատարանի առաջին ատյանում բոլոր քրեական և քաղաքացիական գործերը քննվել են կոլեգիալ՝ մեկ դատավորի և երկու ատենակալի կազմով:

1978 թվականին Ստեփանակերտի շրջանը վերանվանվեց Ասկերանի շրջանի՝ Ասկերան շրջկենտրոնով: Նորաստեղծ շրջկենտրոնում ստեղծվեց Ասկերանի շրջանային դատարան, իսկ Ստեփանակերտ քաղաքը մնաց որպես մարզկենտրոն, և նրա դատարանը վերանվանվեց Ստեփանակերտի քաղաքային դատարան՝ երկու դատավորի կազմով: Այսպիսով, մարզի հինգ շրջանային և մեկ քաղաքային ժողդատարաններում և մարզային դատարանում աշխատում էր տասնմեկ դատավոր, որոնցից չորսը՝ մարզային դատարանում:

Բնական է, որ մարզի դատարանները խորհրդային իշխանության տարիներին ղեկավարվել են ԽՍՀՄ և Խորհրդային Ադրբեջանի օրենսդրությամբ և դատական ակտերը կայացրել հանուն Խորհրդային Ադրբեջանի Հանրապետության:

Խորհրդային Ադրբեջանի քրեական և քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքերի (Այսուհետ՝ նաև ՔրԴՕ կամ ՔԴՕ) համաձայն՝ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի մարզային դատարանն օրենքով սահմանված կարգով հսկողություն էր իրականացնում ինքնավար մարզի շրջանային (քաղաքային) ժողդատարանների դատական գործունեության նկատմամբ²⁶:

Համաձայն ՔրԴՕ-ի 16-րդ հոդվածի՝ մարզում դատավարությունը տարվում էր ինքնավար մարզի լեզվով կամ տվյալ տեղանքի բնակչության մեծամասնության լեզվով: Հանուն ճշմարտության պետք է ասել, որ ՔԴՕ-ն այդ հարցին ավելի ճիշտ է մոտեցել, որի 8-րդ հոդվածի համաձայն՝ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզում դատավարությունը տարվում էր հայերեն լեզվով:

Մարզային դատարանի կարգավիճակը հավասարեցված էր Նախիջևանի ինքնավար Հանրապետության և Բաքվի քաղաքային դատարանի կարգավիճակին: Այդ երեք դատարաններին ընդդատյա էին այն հանցագործությունների վերաբերյալ քրեական գործերը, որոնք սահմանված էին ՔրԴՕ-ի 32-րդ հոդվածով: Մարզային դատարանը՝ որպես առաջին ատյանի դատարան, իրավունք ուներ իր վարույթն ընդունելու մարզի ժողդատարաններին ընդդատյա ամեն մի գործ: Մարզի շրջանային (քաղաքային) դատարանների օրինական ուժի մեջ չմտած դատավճիռները և վճիռները վճռաբեկության կարգով կարող էին գանգատարկվել և բողոքարկվել մարզային դատարանի դատական կոլեգիային, որը վճռաբեկության կարգով ստուգում էր դատավճռի օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը:

Մարզային դատարանի առաջին ատյանի կարգով կայացված դատավճիռները վճռաբեկության կարգով բողոքարկվել են Ադր. ԽՍՀ Գերագույն դատարանի համապատասխան դատական կոլեգիային:

Ինքնավար մարզի դատախազը և մարզային դատարանի նախագահն իրավունք ունեին մարզային դատարանի նախագահությանը բողոք բերելու ժողովրդական դատարանների օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռների ու որոշումների, ինչպես նաև մարզային դատարանի դատական կոլեգիայի քրեական գործերով որոշումների նկատմամբ:

Իսկ մարզային դատարանի դատավճիռները և որոշումները, եթե դրանք Ադր. ԽՍՀ Գերագույն դատարանում վճռաբեկության կարգով քննարկման առարկա չեն եղել, ինչպես նաև մարզային դատարանի նախագահության որոշումները կարող էին բողոքարկվել Ադր. ԽՍՀ Գերագույն դատարանի քրեական գործերով դատական կոլեգիային:

Մարզի դատարանների օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռները և որոշումները նոր երևան եկած հանգամանքների հետևանքով կարող էին բողոքարկվել մարզային դատախազի կողմից:

Քաղաքացիական դատավարության բոլոր փուլերում դատախազը պարտավոր է եղել ժամանակին ձեռնարկել օրենքով նախատեսված բոլոր միջոցները՝ վերացնելու օրենքի ամեն մի խախտում, ում կողմից էլ կատարված լինի այն: Դատախազն իրավունք ուներ հայց հարուցելու կամ գործի մեջ մտնելու դատավարության ամեն մի փուլում, եթե այդ է պահանջում պետական կամ հասարակական շահերի կամ քաղաքացիների իրավունքների և օրենքով պահպանվող շահերի պաշտպանությունը:

Մարզի շրջ(քաղ) դատարանների օրինական ուժի մեջ չմտած վճիռները վճռաբեկության կարգով կարող էին գանգատարկվել կամ բողոքարկվել մարզային դատարանի դատական կոլեգիա-

յին, իսկ մարզային դատարանի որոշումները՝ Ադր.ԽՍՀ Գերագույն դատարանին:

Մարզային դատարանի նախագահությունը մարզդատարանի նախագահի և մարզի դատախազի հսկողության կարգով բերված բողոքների հիման վրա վերանայել է շրջ(քաղ) դատարանների վճիռները և մարզային դատարանի կողմից վճարելու կարգով կայացված քաղաքացիական գործերով որոշումները:

Մարզային դատարանի նախագահության որոշումները վերանայվել են Ադր. ԽՍՀ Գերագույն դատարանի քրեական գործերով դատական կոլեգիայի կողմից:

Քրեական և քաղաքացիական գործերով «բողոքները» դատախազական և վերադաս դատական ատյանների նախագահների փաստաթուղթ են հանդիսացել, իսկ «զանգատները»՝ դատավարության մասնակիցների և կողմերի:

Ղարաբաղյան շարժման տարիներին մարզում հանցավորությունը համարյա անպատժելի բնույթ էր կրում: Նրա հիմքն էին կազմում ազգամիջյան հողի վրա կատարված հանցագործությունները՝ սպանությունները, մարդկանց առևանգումները, հրետակոծությունները և այլն, իսկ հրաձգությունները և պայթեցումները սովորական երևույթ էին դարձել: Հանցագործությունների բացահայտումները ոչ թե անբավարար, այլ աղետալի բնույթ էին կրում:

Ինքնավար մարզում և նրա հարակից շրջաններում ազգամիջյան լարվածությունը վերացնելու նպատակով ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1989 թվականի հունվարի 12-ի հրամանագրով Լեռնային Ղարաբաղում ժամանակավորապես սահմանվում է կառավարման հատուկ ձև՝ հատուկ կառավարման Կոմիտե՝ Ա.Վոլսկու գլխավորությամբ: Հրամանագրի համաձայն՝ մարզի տարածքում դատախազության և դատարանների գործունեությունն իրականացվում է գործող օրենսդրության և կարգին համապատասխան, որը սահմանում են համապատասխանաբար ԽՍՀՄ Գլխավոր դատախա-

զը, ԽՍՀՄ Արդարադատության նախարարությունը և ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանը²⁷:

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի հրամանագրի ուժով ազգամիջյան հանցագործությունները քննելու համար Խորհրդային Միության տարբեր վայրերից ինքնավար մարզ գործուղվեց 86 քննիչ, այդ թվում՝ ԽՍՀՄ ՆԳՆ գլխավոր քննչական վարչության 19 աշխատակից:

Վերջիններս 1989թ. վարույթում եղած 126 քրեական գործերից միայն երկուսն են ուղարկվել դատարան: Ահա այդպիսին էին ԽՍՀՄ ՆԳՆ օպերատիվ-քննչական խմբի աշխատանքի իրական արդյունքները²⁸: Փաստորեն, ադրբեջանցիների կողմից կատարված հանցագործությունների հիմնական մասը մնաց չբացահայտված, իսկ հայերի կողմից կատարված հանցագործությունների վերաբերյալ գործերը քննվում էին կամ Ադրբեջանի Գերագույն դատարանի կամ էլ Ռուսաստանի Դաշնության տարբեր մարզերի դատարանների կողմից: Այսպես, Դոնեցկի մարզի մարզային դատարանի 16.09.1989թ. դատավճռով դատապարտված 4 հայրորդիների մեղքն այն էր, որ իբրև նրանք Մարտունի քաղաքում զանգվածային անկարգություններ են կազմակերպել հայերի և ադրբեջանցիների միջև: Ադրբեջանի Գերագույն դատարանի 19.04.1991թ. դատավճռով 10 ղարաբաղցի հայրորդիներ մտացածին մեղադրանքով դատապարտվեցին տարբեր ժամկետների ազատազրկման:

Հանուն արդարության պետք է նշել, որ մարզի իրավապահ մարմինները, ժողովրդի արդարացի պահանջը բավարարելու համար, պասիվ դիրք չէին բռնել: Գեռևս 1989 թվականին մարզի դատավորների կոնֆերանսը հետևյալ բովանդակությամբ հեռագիր է ուղարկել ԽՍՀՄ ղեկավար մարմիններին. «Ազգային պատկանելիության հատկանիշով հայերին Ադրբեջանից վտարման շարունակվող քաղաքականությունը, աննախադեպ ֆիզիկական ոչնչացումը, զանգվածային ջարդերն անդամա-

լուծել են մարզի դատական մարմինների աշխատանքը, ստեղծված իրավիճակում այլևս հնարավոր չէ հետագայում արդարատություն իրականացնել հանուն մի հանրապետության, որի հակահայկական քաղաքականությունը բացարձակորեն հասցվել է պետական աստիճանի: Խնդրում ենք մարզի դատական մարմիններին անհապաղ հանել Ադրբեջանի արդարադատության մարմինների կազմից»:

Ավաղ, Կենտրոնը խուլ էր արցախահայության պահանջների նկատմամբ:

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի 28.11.89թ. հրամանագրով ինքնավար մարզում պարիտետային հիմունքներով պետք է ստեղծվեր հանրապետական կազմկոմիտե և վերականգնվեին մարզխորհրդի և նրա գործկոմի աշխատանքները²⁹:

Սակայն Խորհրդային Ադրբեջանը ոչ թե վերականգնեց մարզի պետական մար-

մինների աշխատանքը, այլ մարզում և նրա հարակից շրջաններում մտցրեց արտակարգ վիճակ և պարետային ժամ, իսկ նրա ստեղծած կազմկոմիտեն Վ.Պոլյանիչկոյի գլխավորությամբ մի ռազմականու-նիստական դիկտատուրա էր, որն ադրբեջանական ոստիկանության, արտակարգ շրջանի պարետ Սաֆունովի ու ներքին գործերի ուժերի միջոցով մշակեց և իրականացրեց Լեռնային Ղարաբաղի և հարակից շրջանների հայ բնակչության տեղահանումը: Հարյուրավոր հայորդիներ անհիմն նետվեցին ադրբեջանական բանտերը և բռնադատվեցին: Իսկ երբ Ադրբեջանը 1991 թվականի օգոստոսի 30-ին հայտարարեց ԽՍՀՄ-ի կազմից դուրս գալու մասին, Լեռնային Ղարաբաղին, Խորհրդային Ադրբեջանի կազմից դուրս գալուց բացի, այլ բան չէր մնում:

1. Центральный партийный архив института марксизма-ленинизма при ЦКПСС Ф. 64, ОП 1 Д. 92 л. 86, далее ЦПА ИМЛ.
2. Газета “Бакинский Рабочий” N151 от 9 июля 1923 года.
3. Путеводитель по областному государственному архиву Н АО, Баку 1923, с. 16-19, далее Путеводитель (Сուշի քաղաքը կրակակետ դարձրած ադրբեջանցիների կողմից 1992թ. փետրվարի 16-ին Ստեփանակերտ քաղաքը հրետակոծելու հետևանքով ամբողջությամբ իրո ճարակ է դարձել մարզային պետական արխիվի այն մասը, որոնք վերաբերում են 1920-ական թվականներին պետական շինարարության, այդ թվում՝ իրավակիրառ մարմինների ստեղծման և գործունեության հարցերին: Չի պահպանվել նաև «Խորհրդային Ղարաբաղ» և Բարվում հայերեն լեզվով լույս տեսնող «Կոմունիստ» թերթերի որևէ համար: Փրկվել են հատուկեմտ պատառիկներ, որոնցից մեկն էլ 49 էջանոց վերոնշյալ «Путеводитель» գրքույկն է, որի մեջ սեղմ կերպով շարադրված են մարզի պետական իշխանության և կառավարման բարձրագույն և տեղական մարմինների, դատարանների և դատախազության, ժողովնետության հասարակական կազմակերպությունների ձևավորման ժամանակագրությունը):
4. Путеводитель, с. 24, Բ.Վ.Տեր-Կասպարով «Արդարադատությունը Լեռնային Ղարաբաղում» (1923-2003թթ.) Ստեփանակերտ - 2005թ. Բ. Տեր-Կասպարովը 1973-1987թթ. աշխատել է մարզային դատարանի նախագահի պաշտոնում: Նշված գրքույկի ուսումնասիրությունից ակնհայտ է, որ հեղինակի մտտ ԼՂ իրավակիրառ մարմինների, այդ թվում՝ դատարանների, դատախազության և արդարադատության մարմինների վերաբերյալ բազմաթիվ արխիվային նյութեր են գտնվել, մասնավորապես՝ մարզային դատարանի առաջին հրամանագրերը, դատարանի և պետական իշխանության մյուս մարմինների միջև եղած գրագրությունները, մարզային դատարանի գործունեության վերաբերյալ զեկուցագրերը: Բ. Տեր-Կասպարովը մահացել է 2008 թվականին: Հանգուցյալի անձնական արխիվից օգտվելու իմ ջանքերն անցան ապարդյուն, քանի որ նրա հարազատները հայտնեցին, որ հանգուցյալի անձնական արխիվից ոչինչ չի պահպանվել: Ուստի որոշ տեղերում հետևել են Բ. Տեր-Կասպար-

ովի գրքույկի շարադրանքին:
5. Гасархус Н. Р. ф. 7 ф.3 ед.2 св. 1.
6. “Бакинский Рабочий” от 21 августа 1923 года.
7. Ուղեցույց, էջ 12:
8. Гасархус Н. Р., Ф.1, ОП.1 ед.хр.1 св1, с. 5.
9. Ուղեցույց, էջ 20:
10. Բ.Տեր-Կասպարով, նույնի էջ 14:
11. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր, 20 հունվարի 2011թ. N01(163), էջ 50:
12. Բ.Տեր-Կասպարով, նույնի էջ 16:
13. Բ.«Կոմունիստ» թերթ, Բարու, 1924թ. 6-ին հուլիսի, N145(924) էջ 2:
14. Гасархус Н. Р. ф. 7 ОП. ед.хр.1 св. 1.
15. Արքանայան Հ., Մարտնչող Արցախը, գիրք Բ, 1923-1985թթ. Երևան 2005թ. էջ 29:
16. Ուղեցույց, էջ 12:
17. “Бакинский Рабочий” от 26 ноября 1924 года N269.
18. ААФ ИМЛ Ф. 1, ОП 74 Д. 142 л. 100.
19. ПААФ ИМЛ Ф. 1, ОП 74 Д. 142 л. 67.
20. Բ.Տեր-Կասպարով, նույնի էջ 18:
21. «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթ, 4 հունվարի 1930թ. N1:
22. Նույնի 25 հուլիսի 1932թ., N123:
23. Նույնի 27 դեկտեմբերի 1932թ., N 240:
24. Նույնի 10 դեկտեմբերի 1936թ.:
25. Նույնի 20 մարտի 1937թ.:
26. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской ССР, Баку-1987г., Гражданский процессуальный кодекс Азербайджанской ССР, Баку-1977г.
27. Газета “Правда” от 15 января 1989 года.
28. Այս տվյալները տողերիս հեղինակը վերցրել է Ղարաբաղյան շարժման տարիներին ինքնավար մարզի դատախազության քննչական բաժնի պետի պաշտոնում աշխատելու ժամանակ:
29. Газета “Известия” от 30 ноября 1989 года.

Մերգեյ ՄԱՐԱԲՅԱՆ

ՀՀ դատական ղեկարտամենտի կազմակերպահրավական վարչության պետ

**ՀԱՄԱՆԵՐՄԱՆ ՀԻՄՔՈՎ ԱՆՁԻՆ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԻՅՑ ԱԶԱՏԵԼԻՍ
ՏՈՒԺՈՂԻՆ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎԵՍԱԸ ՀԱՏՈՒՅԵԼՈՒ
ՀԻՄՆԱՍՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՕՐԵՆՍՈՐՔԻ 35-ՐԴ ՀՈԴՎԱԾՈՒՄ 23.05.2011Թ.
ԿԱՏԱՐՎԱԾ ԼՐԱՅՄԱՆ ԵՆԹԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Վերջին ժամանակներս Հայաստանի Հանրապետությունում նկատվում են քրեական դատավարությունում տուժողի իրավունքների և օրինական շահերի ապահովման դրական տեղաշարժեր: Այդ պրակտիկան առաջինը դրվեց 2009 թվականի հունիսի 19-ի համաներման ակտով, որում սահմանվեց կանոն այն մասին, որ եթե տուժողին պատճառված վնասը հատուցած չէ, ապա խոսք չի կարող լինել անձին համաներման կիրառմամբ քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելու մասին: Դրան հաջորդեց ՀՀ վճարելի դատարանի կողմից արագացված կարգով դատաքննություն անցկացնելու մասին որոշում կայացնելիս տուժողի կարծիքը պարտադիր հաշվի առնելու պայմանի սահմանումը¹ և այլն:

Քրեական դատավարությունում տուժողին հանցագործությամբ պատճառված վնասի հատուցումն ապահովելու նկատառումներով պայմանավորված օրենսդիրը սույն թվականի մայիսի 23-ին ընդունած ՀՕ-145-Ն օրենքով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածում կատարեց լրացում, որի համաձայն՝ *համաներման հիմքով գործի հարուցման մերժում, վարույթի կարճում և քրեական հետապնդման դադարեցում չի թույլատրվում, եթե չի հատուցվել կամ այլ կերպ չի*

հարթվել պատճառված վնասը, կամ առկա է վեճ հատուցման ենթակա վնասի կապակցությամբ: Այս դեպքում ևս գործի վարույթը շարունակվում է սովորական կարգով: Ի դեպ, կարևոր է նշել, որ այս լրացումը նախորդեց օրենսդրի կողմից համաներում հայտարարելու մասին որոշման ընդունմանը /2011 թվականի մայիսի 27/: Արդյունքում ստացվեց այնպես, որ մինչև հանցագործությամբ պատճառված վնասը չհատուցվի կամ վնասի չափի վերաբերյալ վեճը չլուծվի, համաներում չի կարող կիրառվել:

Հիշյալ լրացումը միանշանակ չընդունվեց իրավակիրառ պրակտիկայում և դրա վերաբերյալ սկսեցին արտահայտվել իրարամերժ և հակասական մտեցումներ: Դրանց շարքում հատկապես ուշագրավ է այն կարծիքը, որ հիշյալ լրացմամբ սահմանված պահանջը համարվում է հանցանք կատարած անձի վիճակը վատթարացնող, քանի որ անձի վրա դրանով դրվում է լրացուցիչ պարտականություն, ուստի և չպետք է հաշվի առնվի այն անձանց նկատմամբ համաներման ակտը կիրառելու հարցը լուծելիս, ում նկատմամբ քրեական գործով վարույթը սկսված է եղել մինչև այդ պահանջի սահմանումը: Այս մտեցումը հիմնավորվում է՝ վկայակոչելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 4-րդ հոդվածի 2-րդ մասը,

ՀՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)
ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն
24

որում սահմանված է, որ դատավարության մասնակիցների վիճակը վատթարացնող օրենքը հետադարձ ուժ չունի և չի տարածվում մինչև այդ օրենքն ընդունելը սկսված վարույթի նկատմամբ: Ըստ հիշյալ հոդվածի՝ վիճակը վատթարացնող է համարվում այն օրենքը, որը **վերացնում կամ սահմանափակում է անձի իրավունքները կամ այլ կերպ վատթարացնում է նրա վիճակը:**

Այսպիսով, անհրաժեշտ է պարզել, թե քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածում սահմանված պայմանը արդյոք վատթարացնում է հանցանք կատարած անձանց վիճակը, մասնավորապես՝ իրավունքները **վերացնելու, սահմանափակելու, կամ այլ կերպ նրանց վիճակը վատթարացնելու ճևով:**

Առաջ ընկնելով՝ նշենք, որ հիշյալ պայմանի հաշվառմամբ համաներում կիրառելու հարցը լուծելիս հանցանք կատարած անձի վիճակի վատթարացման մասին խոսք լինել չի կարող, ուստի և առանց վնասը հատուցելու համաներման ակտի կիրառման հարցը չի կարող լուծվել:

Խնդիրն այն է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 4-րդ հոդվածի երկրորդ մասում խոսվում է ոչ թե հանցանք կատարած անձի վիճակը վատթարացնելու մասին, այլև դատավարության մասնակիցների վիճակը վատթարացնելու: Անհասկանալի է այն մտեցումը, որ դատավարության մասնակից ասելով՝ հասկացվում է միայն հանցանք կատարած անձը, քանի որ քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 31-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատավարության մասնակիցներ են նաև տուժողը և քաղաքացիական հայցվորը: Այս տեսանկյունից քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածը բարելավող է, և որևէ խոչընդոտ չպետք է լինի այն կիրառելու համար:

Այս հարցին դեռ կանոնադառնանք, այստեղ նշենք, որ եթե անգամ դատավարության մասնակից ասելով՝ հասկանանք միայն հանցանք կատարած անձին, ապա

քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածում կատարված լրացումը վատթարացնող դիտելը միանշանակ չէ: Այն մեր խորին համոզմամբ հանցանք կատարած անձի վրա լրացուցիչ պարտականություն չի դնում, այլ ընդամենը համարվում է պայման, որի կատարումից հետո անձը կարող է օգտվել պետության ընծեռած հնարավորությունից:

Անվիճելի է, որ վնասի հատուցումը վերաբերում է քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների որոշտին, այլ ոչ թե քրեադատավարական: Ասվածը նշանակում է, որ անձի վնասը հատուցելու պարտականությունը ոչ թե քրեադատավարական է, այլ քաղաքացիաիրավական է, ուստի և անհիմն է այն պնդումը, որ անձի վրա դրվում է լրացուցիչ պարտականություն, քանի որ դատավարության օրենքը օբյեկտիվորեն անձի վրա չի կարող դնել քաղաքացիական նյութաիրավական պարտականություն: Քրեական դատավարությունում սահմանված պարտականությունները բնույթով ընթացակարգային են, որոնք պայմանավորված են քրեաիրավական վեճի լուծումը պատշաճ ապահովելու նկատառումներով: Մինչդեռ, տուժողի վնասի հատուցում ստանալու իրավունքը և այդ վնասը պատճառողի այն հատուցելու պարտականությունը համարվում են նյութական, բնական-իրավական և ունեն այն նույն ծագման աղբյուրը, ինչ որ հանցավորի քրեական պատասխանատվություն կրելու պարտականությունը²: Հետևաբար վնասը հատուցելու այն պատճառող անձի (որոշ դեպքերում նաև նրա փոխարեն այլ անձի) պարտականությունը ծագելով հանցանքի կատարման պահից (*այլ ոչ թե դատավարական օրենսգրքում այդ պարտականության կատարման երաշխիք սահմանելու պահից*) գոյություն կունենա այնքան ժամանակ, քանի դեռ (1) **վնաս հասցնող անձը չի կատարել վնասը հատուցելու իր պարտականությունը**, (2) **տուժողը չի հրաժարվել իր իրավունքից՝ պահանջելու հանցանք կատարած անձից իր պարտականության**

կատարում, (3) չեն անցել այդ պարտականության կատարման վաղեմության ժամկետները:

Դատավարության օրենսգրքում սահմանելով պահանջ այն մասին, որ եթե հանցանք կատարած անձը չի կատարել իր պարտականությունը, ուստի չի կարող օգտվել պետության տված արտոնությունից չի նշանակում, որ նրա վրա դրվում է լրացուցիչ պարտականություն, քանի որ ինչպես նշեցինք այդ պարտականությունը մինչ այդ եղել է: Պետությունը նման պայման սահմանելով ընդամենը փորձել է հանցագործությունից վնաս կրած անձանց երաշխավորել հանցանք կատարած անձի այդ պարտականության կատարումը (համընդհանուր ճանաչում ունի այն իրողությունը, որ անձին տրված նյութաիրավական հնարավորությունը ոչ մի արժեք չունի, եթե այն երաշխավորված չէ դատավարական մեխանիզմներով), ինչպես նաև, որպեսզի չվատթարանա հանցագործությունից տուժողի վիճակը:

Այլ կերպ ասած՝ հանցանք կատարած անձի վրա լրացուցիչ պարտականություն չի դրվում, այլ եղած պարտականության կատարման դատավարական երաշխիք է սահմանվում, որը չի վերացնում կամ սահմանափակում հանցանք կատարած դատավարության մասնակիցների իրավունքները կամ այլ կերպ վատթարացնում նրանց վիճակը: Անձի վիճակը ինչպես եղել, այնպես էլ կշարունակի մնալ, եթե այդ պայմանի չկատարման հիմքով նա չազատվի քրեական պատասխանատվությունից: Այլ հարց է, որ տուժողի տեսանկյունից նման պայման չսահմանելը կհամարվեր վատթարացնող, քանի որ նրա վնասի փոխհատուցում ստանալու ինչպես քաղաքացիաիրավական, այնպես էլ դատավարական և սահմանադրական իրավունքները սահմանափակվում են: **Ավելին, եթե այդ պայմանը չկիրառվի տուժող կենթարկվի կրկնակի վիկտիմիզացիայի, այսինքն՝ լինելով հանցագործությունից տուժած /առաջին վիկտիմիզացիա/, մեկ անգամ էլ տուժում է արդարադա-**

տությունից /երկրորդ վիկտիմիզացիա/:

Համաներման հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելը պետք է բնութագրել հանցանք կատարած անձին պետության կողմից տրված հնարավորություն, որից օգտվելու համար պետությունը կարող է տարբեր պայմաններ սահմանել, այդ թվում՝ պատճառված վնասը հատուցելու: Իսկ վիճակի վատթարացման համար պարտադիր պայման է հանցանք կատարած անձի արդեն իսկ ունեցած **իրավունքից զրկելը կամ սահմանափակելը, ինչպես նաև նրա փաստացի գոյություն ունեցող վիճակն այլ կերպ վատթարացնելը**, որը փաստորեն բացակայում է:

Կարևոր է նաև նշել, որ քանի որ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի լրացումը նախորդել է համաներման ակտի ընդունմանը, ուստի համաներման ակտով ընձեռված հնարավորությունից օգտվելու պահին արդեն իսկ գոյություն ունեւր այդ սահմանափակումը: Եթե այդ սահմանափակումը մտցվեր համաներման ակտ ընդունելուց հետո, միգուցե կառաջանային խնդիրներ անձի վիճակի վատթարացման հարցում:

Անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել նաև մեկ այլ կարևոր հանգամանքի վրա՝ հիշյալ փոփոխությամբ սահմանվել է, որ գործի վարույթի կարճում և քրեական հետապնդման դադարեցում չի թույլատրվում, եթե վնասը հատուցած չէ, կամ առկա է վեճ վնասի հետ կապված: Այս դեպքում գործի քննությունը շարունակվում է սովորական կարգով:

Սա նշանակում է, որ անձի նկատմամբ դատավճիռ կայացվելուց հետո նրա նկատմամբ համաներում կիրառելու խոչընդոտ չկա, քանի որ դատավճիռ կայացնելուց հետո գործի վարույթի կարճում և քրեական հետապնդում դադարեցնել հնարավոր չէ՝ գործն ավարտված լինելու, դատարանի վարույթում չլինելու պատճառով: Այս դեպքում անձի նկատմամբ կիրառվում է համաներման ակտ, և նա ազատվում է պատժից: Այսինքն՝ բոլոր

դեպքերում հանցանք կատարած անձի նկատմամբ համաներումը կիրառվում է, ուղղակի ժամանակագրական առումով ավելի ուշ:

Այս տեսանկյունից, կարծում ենք՝ անհիմն է այն պնդումը, որ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի լրացումը պետք է մեկնաբանել այնպես, որ բոլոր դեպքերում, եթե վնասը հատուցված չէ համաներում չի կարող կիրառվել՝ անկախ նրանից, որ կայացվում է դատավճիռ, որում սահմանվում է վնասի չափը, նույնիսկ քաղաքացիական հայցը բավարարվում է և այլն: Այս մոտեցման սխալականությունը ոչ միայն այն է, որ դատավճիռ կայացնելուց հետո դատարանը չի կարող կարճել քրեական գործով վարույթը, ինչի մասին նշեցինք վերևում, այլև հաշվի չի առնվում, որ դատավճիռը օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ հայցի մասով կատարվում է ԳԱՀԿ մասին օրենքով սահմանված կարգով: Այլ կերպ ասած՝ տուժողի խախտված իրավունքի վերականգնման հարցը վնասի հատուցման մասով համարվում է դատարանի կողմից լուծված, եթե դատարանը պարզում է վնասի չափը, բավարարում է հայցը և այլն, ուստիև պետությունն իր պոզիտիվ պարտավորությունները տուժողներին պատճառված վնասի հատուցումն ապահովելու մասով կատարում է: Ի դեպ, քր. դատ. օր-ի 35-րդ հոդվածում կատարված լրացման արամաբանությունը նույնպես այն է, որպեսզի եթե վեճ է առաջանում վնասի առկայության և չափի վերաբերյալ, հաստատվի դատավճռով, և դրա վերաբերյալ կայացվի դատական ակտ:

Այսպիսով, քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածում կատարված լրացումը անձի վիճակը չի վաթաթարացնում, ուստիև կիրառման խոչընդոտներ չպետք է ունենա:

Եթե անգամ ընդունենք, որ քրեական դատավարության օրենսգրքի փոփոխությունը անձի վիճակը վատթարացնող նորմ է, ապա միանշանակ չէ, որ այն չպետք է կիրառվի: Այս դեպքում կառա-

ջանա բախում հանցագործությունից «տուժողի» շահերի և հանցանք կատարած անձանց շահերի միջև: Թեև մեր ընդդիմախոսները կարող են փաստարկել, որ տուժողն ընդհանրապես չի գրկվում վնասի հատուցում ստանալու հնարավորությունից, քանի որ նա իրավունք ունի դիմելու քաղաքացիական դատավարության կարգով, այդուհանդերձ տուժողի շահերը կարող են տուժել: Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է նրան, որ նախ՝ տուժողին պատճառված վնասը հատուցելու հարցը քրեական գործի հետ քննելու արդյունքում բացառվում է ինչպես քրեաիրավական, այնպես էլ քաղաքացիաիրավական հետևանքներ առաջացնող միևնույն իրավախախտման հանգամանքները կրկին հետազոտելը, ինչը թույլ է տալիս ոչ միայն կրճատել գործով վարույթի ժամկետը և ծախսերը, այլև բացառել միևնույն սուբյեկտներին մի քանի անգամ վարույթին մասնակից դարձնելը: Տուժողն ազատվում է երկու անգամ դատավարությանը մասնակցելու անհրաժեշտությունից, հետևաբար և հանցագործության հանգամանքները կրկին հետազոտելու արդյունքում ենթարկվել լրացուցիչ վերապարմների: Ամբաստանյալը նույնպես չպետք է երկու անգամ կանգնի դատարանի առաջ՝ սկզբում քրեական գործով, հետո քաղաքացիական դատավարությունում պատասխանողի տեսքով և այլն³:

Երկրորդ՝ վնասը որպես կանոն համարվում է հանցագործության օբյեկտիվ կողմի հատկանիշ, ինչը ենթադրում է, որ քրեական վարույթի ընթացքում դրա ապացուցելու պարտականությունը կրում են քրեական հետապնդման մարմինները, ընդ որում՝ քրեադատավարական ապացուցման միջոցներով, իսկ քաղաքացիական դատավարությունում ապացուցման բեռն ընկնում է տուժողի վրա, ընդ որում՝ քաղաքացիադատավարական ապացուցման միջոցներով և այլն:

Այստեղ է, որ թաքնված է տուժողի շահերի խախտման վտանգը, քանի որ անձին ազատելով քրեական պատասխա-

Մատվությունից՝ իջնում է տուժողի վնասի հատուցում ստանալու հավանականությունը:

Ասվածն առավել պատկերավոր դարձնելու համար բերենք մեկ օրինակ: Եթե որևէ մեկը մյուսին պարտքով փող է տվել և վերջինս չի վերադարձնում, իսկ փոխառության պայմանագիր կամ ստացական գոյություն չունի, ապա տուժողն ընդհանրապես վնասի հատուցում քաղաքացիական դատավարությունում չի ստանա, եթե վնաս պատճառած անձը չցանկանա հատուցել: Խնդիրն այն է, որ քաղաքացիական օրենսգրքի 298-րդ հոդվածը սահմանում է, որ գործարքի հասարակ գրավոր ձևը չպահպանելը վեճի դեպքում գրկում է ի հաստատումն գործարքի ու նրա պայմանների՝ վկաների ցուցմունքներ վկայակոչելու ... իրավունքից: Մինչդեռ, քրեական դատավարությունում նման սահմանափակում գոյություն չունի, ուստի անձը կարող է վկայակոչել նաև վկաների ցուցմունքներ: Այսինքն, եթե նման քրեական գործով առանց արարքի առկայությունը հաստատելու, որը ենթադրում է նաև վնասի չափի հաստատումը, հանցանք կատարած անձն ազատվի քրեական պատասխանատվությունից, ապա տուժողը քաղաքացիական դատավարության կարգով կգրկվի իրեն հասցված վնասի հատուցում ստանալու իրավունքից:

Ինչևէ, քանի որ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի լրացման դեպքում առաջացող խնդրի դեպքում առաջանում են տուժողի և հանցանք կատարած անձանց շահերի բախում, ուստի անհրաժեշտ է պարզել, թե հիշյալ շահերից որն է առավել կարևորը կամ որին պետք է տալ առաջնայություն:

Կարծում ենք՝ վերոնշյալ դեպքում անկասկած է տուժողի շահերի առաջնայությունը՝ նկատի ունենալով, որ պետությունը հանցանք կատարած անձանց առջև համաներման ընդունման կամ դրա հիման վրա քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից ազատելու պոզի-

տիվ պարտավորություն չունի, առավել ևս տուժողի գույքային իրավունքների հաշվին: Մինչդեռ ելնելով այն հանգամանքից, որ տուժողի իրավունքները հանցանքի կատարմամբ փաստացի խախտվել են, ապա ելնելով Սահմանադրությամբ ամրագրված պետության պոզիտիվ պարտավորություններից՝ պետությունը չի կարող, անտեսելով տուժողների գույքային իրավունքներն ու օրինական շահերը, հանցանք կատարած անձին համաներման կիրառմամբ ազատել քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից:

Նախ՝ ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունն իրավական պետություն է (Սահմ. 1-ին հոդված), որին բնորոշ է իրավունքի գերակայությունը և կամայականության բացառումը (ընդգծումը Մ.Մ.), մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները համարվում են բարձրագույն արժեքներ, իսկ պետությունը, լինելով սահմանափակված այդ իրավունքներով և ազատություններով, պարտավոր է (ընդգծումը Մ.Մ.) ապահովել դրանց պաշտպանությունը միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան (Սահմ. 3-րդ հոդված): Այնուհետև՝ Սահմանադրությունը երաշխավորում է յուրաքանչյուր անձի՝ իր իրավունքների և ազատությունների դատական, ինչպես նաև պետական այլ մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունքը (18-րդ հոդված), իր խախտված իրավունքների վերականգնելու համար արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում իր գործի հրապարակային քննության իրավունքը (19-րդ հոդված), ինչպես նաև հանցագործությունից տուժողին պատճառված վնասը օրենքով սահմանված կարգով հատուցելու իրավունքը /ինն է/ (20-րդ հոդված)⁴:

Հիմնական օրենքի մակարդակով նման դրույթներ ամրագրելով՝ պետություն-

նը, փաստացի, պարտավորվել է ապահովելու յուրաքանչյուր անձի սոցիալական, տնտեսական, քաղաքացիական և այլ իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունը, որն իրականացվում է տարբեր միջոցներով՝ քրեաիրավական և դատավարական:

Այլ կերպ ասած՝ ՀՀ Սահմանադրության 1-ին, 3-րդ, 18-րդ, 19-րդ, 20-րդ հոդվածներից հետևում է, որ պետությունը համարվում է յուրաքանչյուր անձի իրավունքների և օրինական շահերի երաշխավորը: Եթե, այնուամենայնիվ, անձի իրավունքները խախտվում են, հատկապես հանցագործության կատարման արդյունքում, դա վկայում է այն մասին, որ պետությունը թերացել է իր պարտականությունը կատարելու հարցում, ուստի հանցագործությունից տուժողն իրավունք է ստանում պետությունից պահանջելու իր խախտված իրավունքների վերականգնումը, իսկ պետությունը դրան համապատասխան ստանձնում է պարտականություն համապատասխան մեխանիզմների միջոցով երաշխավորելու այդ խախտված իրավունքների վերականգնումը: Այսինքն, բանաձևը շատ պարզ է. քանի որ պետությունն ի վիճակի չի եղել կանխել անձի իրավունքներին և օրինական շահերին վնաս հասցնելը ante factum, ապա նա պետք է այդ անձանց մասին հոգ տանել post factum:

Հետևաբար, post factum հանցագործությունից տուժող անձանց գույքային շահերի պաշտպանության համար նման պայման սահմանելու դեպքում պետությունը փաստացի կատարել է իր պարտավորությունները տուժողների առջև: Իսկ քանի որ համաներման ընդունմամբ անձանց ազատելու պարտավորություն պետությունը չունի, այլ դա նրա հայեցողությունն է, ընդ որում՝ սկսած այն պայմանների սահմանումից, որոնք բավարարելուց հետո հանցանք կատարած անձը կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, ուստի խոսք չի կարող լինել անձանց վիճակի վատթարաց-

ման մասին:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածում սահմանված պայման ուղղակիորեն բխում է նաև միջազգային իրավական ակտերի պահանջներից: Բանն այն է, որ միջազգային իրավունքի նորմերի և սկզբունքների տեսանկյունից, տուժողի շահերի պաշտպանությունը և մասնավորապես՝ պատճառված վնասի հատուցումն ապահովելն ունեն առաջնայնություն քրեական արդարադատության բոլոր խնդիրների և նպատակների նկատմամբ:

1983 թվականի «Բռնությամբ կատարված հանցագործությունների զոհերին փոխհատուցելու մասին» Եվրոպական կոնվենցիայում, ՍԱԿ-ի 1985 թվականի «Հանցագործության և իշխանության չարաշահման զոհերի արդարադատության հիմնական սկզբունքների մասին» հռչակագրում, ԵԽՆԿ 1985 թվականի «Տուժողի դերը քրեական իրավունքում և դատավարությունում» N R (85) 11 հանձնարարականում և այլ փաստաթղթերում ամրագրված ոսկե կանոնն այն է, որ քրեական արդարադատության համակարգի հիմնական գործառույթը պետք է լինի հանցագործություններից տուժողների խախտված իրավունքների վերականգնումը և մասնավորապես՝ հանցագործությամբ պատճառված վնասների փոխհատուցումն ապահովելը: Ընդ որում, դրանցում ուղղակիորեն ամրագրված է, որ ցանկացած քրեական հետապնդման հայեցողական լիազորությունից օգտվելիս պետք է առաջնայինը հաշվի առնել հանցագործություններից տուժողների շահերը:

Այս առումով ուշագրավ է նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանի ԵԾԳ/0097/01/09 քրեական գործով 2010 թվականի մարտի 26-ի որոշման մեջ արտահայտած դիրքորոշումը: Դատարանը մասնավորապես նշում է, որ ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածում ամրագրված «**իր խախտված իրավունքները վերականգնելու համար**» ձևակերպումը որոշակիորեն վերաբերելի է նաև քրեական գործով տուժողին, քանի

որ տուժողն այն անձն է, որի իրավունքները հանցագործությամբ խախտվում են: Ընդ որում, տուժողի իրավաչափ շահերի շրջանակում է իրեն հասցված վնասի վերականգնումը, իրեն վնաս պատճառած արարքի հանգամանքների լրիվ բացահայտումը ու դրա ճիշտ քրեաիրավական որակումը, իր նկատմամբ հանցանք կատարած անձի դատապարտումը և արդարացի պատժի նշանակումը: Այդ շահերի ապահովման երաշխիքներից է տուժողի իրավունքը, որպեսզի իր գործով դատական քննությունն ընթանա «արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ»:

Քննարկվող հարցի տեսանկյունից որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանի ՍԳ-Ո-787 որոշումը:

Թեև հիշյալ որոշման մեջ խոսքը վերաբերում է վարչաիրավական հարաբերություններից ածանցվող քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների քննության հիմնախնդրին, սակայն մեզ համար կարևոր է Սահմանադրական դատարանի սահմանած սկզբունքը՝ միևնույն վարույթում անձի բոլոր խախտված իրավունքները պետք է վերականգնվեն, հակառակ դեպքում կխախտվի Սահմանադրության 19-րդ հոդվածը, եթե անգամ անձն իրավունք ունի իր խախտված իրավունքը վերականգնելու համար դիմելու այլ դատավարության կարգով դատարան:

Եթե ելնենք այն պնդումից, որ քրեական դատավարության կարգով տուժողը

վնասի հատուցում չստանալու դեպքում կարող է դիմել քաղաքացիական դատավարության կարգով, ապա Սահմանադրական դատարանի տեսանկյունից դա կդիտվի Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի և Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի խախտում: Ի դեպ, Եվրոպական դատարանը Աթանասովան ընդդեմ Բուլղարիայի գործով 6-րդ հոդվածի խախտում էր արձանագրել այն բանի համար, որ տուժողի քաղաքացիական հայցը թողնվել էր առանց քննության և նրան պարզաբանվել էր, որ կարող է վնասների հատուցման համար ստանալ փոխհատուցում քաղաքացիական դատավարության կարգով, երբ քրեական գործով վարույթը կարճվել էր վաղեմության ժամկետներն անցնելու հիմքով: Գատարանն այն կարծիքին է, որ եթե անձն իրացրել է իր դատական պաշտպանության իրավունքը և դիմել է վնասների հատուցում ստանալու պահանջով, ապա դատարանները պարտավոր էին նրա պահանջին լուծում տալ, թեև նա գրկված չէ եղել հետագայում դատարան դիմելու իրավունքից:

Այսպիսով, համաներման ակտի կիրառմամբ անձանց քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հարցի լուծումը պետք է կատարել՝ հաշվի առնելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածում սահմանված պայմանը, հակառակ դեպքում կձևավորվի հակասահմանադրական և հակակոնվենցիոնալ պրակտիկա:

1. ՀՀ վճարելի դատարանի ԵՇԳ/0097/01/09 քրեական գործով 2010 թվականի մարտի 26-ի որոշում:

2. *Тертышник В., Тертышник А.* Проблемы защиты прав потерпевшего в уголовном процессе Украины и России // Право и политика. 2003/11, с. 83-88.

3. *Владимирова В.В.* Гражданский иск в российском уголовном процессе // Уголовный процесс 2005/10. *Сысоев В., Храмцов К.* Так ли уж неуместен гражданский иск в уголовном процессе // Российская юстиция. 2001/10. *Кожин И.Г.* Институт гражданского иска в уголовном процессе по новому УПК // Право и

безопасность, 2003/1-2/6-7/.

4. Կարևոր է նկատել, որ տուժողին պատճառված վնասի հատուցման իրավունքն առաջին անգամ բարձրագվեց սահմանադրական մակարդակի և ճանաչվեց սահմանադրաիրավական ինստիտուտ // *Գիրանդյան Ս.Ա.* Անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության ապահովումը Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության մինչդատական վարույթում, Երևան, 2011, էջ 211: *Գիրանդյան Ս.Ա.* ՀՀ Սահմանադրության 20-րդ հոդվածի 5-րդ մաս, ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ /ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի. Եր.: «Իրավունք», 2010, էջ 250:

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
(ԱՌԿԱ ՎԻՃԱԿԻ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԹՅՈՒՆ)**

Կարենի ընթացքում իդեալական պետության փնտրտուքի ճանապարհին իշխանությունների տարանջատման գաղափարն ուղեկցում էր մարդկությանը¹:

Սաղմնային վիճակում իշխանությունների տարանջատման գաղափարը գոյություն է ունեցել դեռևս հին հունական փիլիսոփաների գաղափարներում (օրինակ՝ Պլատոն, Արիստոտել): Սակայն իշխանությունների տարանջատման ուսմունքի վերջնական ճանաչումը՝ որպես ժողովրդավարական պետության անբաժանելի տարր, կապված է 17-րդ և 18-րդ դարերի բուրժուական հեղափոխությունների հետ, երբ մեծ մտածողներ Ջ. Լոկի և Շ. Մոնտեսքյուի կողմից իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը ձևակերպվեց որպես իշխանության չարաչահման, կամայականության և ամենաթողության հաղթահարման և բացառման կարևոր պայման:

Պատմականորեն իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի գործողությունը հիմնականում ուղղված է եղել պաշտպանելու հասարակությանը գործադիր իշխանության կամայականություններից և ապահովելու օրենսդրի անկախությունը գործադիր իշխանությունից, մասնավորապես, գործադիր իշխանության ղեկավարից: Հետագայում, սակայն անհրաժեշտություն է առաջացել զսպել նաև օրենսդիր իշխանությանը,

այդ նպատակով մի շարք եվրոպական երկրներում ստեղծվեցին սահմանադրական դատարաններ:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո եվրոպական գրեթե բոլոր պետություններում ստեղծվեցին սահմանադրական արդարադատության մարմիններ: Սահմանադրական արդարադատության հիմնական բովանդակությունը Սահմանադրության գերակայության ապահովումն է²:

Եթե օրենսդիր մարմնի և Սահմանադրական դատարանի էության, դրանց նպատակի վերացարկում կատարենք, ապա կտեսնենք, որ այդ երկու մարմիններն էլ կոչված են գործադիր իշխանության կամայականություններից ժողովրդի պաշտպանությանը, վերջին հաշվով երկուսն էլ գործադիր իշխանության կողմից իրականացվող գործառնությունների յուրօրինակ վերահսկողություն են կատարում: Սակայն Սահմանադրական դատարանը վերահսկողության է ենթարկում նաև օրենսդրին:

Իշխանությունների տարանջատման գաղափարը դրված է նաև ՀՀ Սահմանադրության հիմքում: ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Պետական իշխանությունն իրականացվում է Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման հիման վրա»:

ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝ Ազգային ժողովն իրականացնում է օրենսդիր իշխանություն, իսկ Սահմանադրական դատարանը՝ սահմանադրական արդարադա-

ՀՈՒԼԻՍ – ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 – 8 (144 – 145)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

Սահմանադրական իրավունք

տություն, միաժամանակ, այս սահմանադրական բարձրագույն մարմինները կարևոր դեր են խաղում իշխանությունների տարանջատման, հակակշիռների և զսպումների համակարգում: Թեև պատմականորեն ընդունված է, որ իշխանությունների հավասարակշռությունը, որպես կանոն, խախտվում է գործադիր իշխանության գործողությունների արդյունքում, սակայն այսօր իշխանությունների հավասարակշռությունը կարող է խախտվել նաև և՛ օրենսդիր, և՛ դատական իշխանության (այդ թվում նաև Սահմանադրական դատարանի) գործողությունների հետևանքով: Այդ պատճառով հատկապես կարևոր է անդրադառնալ Ազգային ժողովի և Սահմանադրական դատարանի փոխհարաբերություններին, քանի որ Հայաստանի Հանրապետությունում իրավական պետություն ստեղծելու և քաղաքացիական հասարակություն ձևավորելու համար, հատկապես, կարևոր է այս երկու բարձրագույն սահմանադրական մարմինների՝ Ազգային ժողովի և Սահմանադրական դատարանի փոխհարաբերություններում հավասարակշռության ապահովումը:

ՀՀ Ազգային ժողովի և ՀՀ սահմանադրական դատարանի փոխհարաբերությունները հիմնականում առնչվում են հետևյալ հարցերին.

1. Ազգային ժողովն ընդունում է «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքը (ՀՀ Սահմանադրության 62-րդ հոդված և 94-րդ հոդվածի 3-րդ մաս).

2. Ազգային ժողովը հաստատում է Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեն (ՀՀ Սահմանադրության 76-րդ հոդված): Սահմանադրական դատարանի բյուջեն պետական բյուջեի մաս է կազմում («Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

3. ա) Ազգային ժողովն Ազգային ժողովի նախագահի առաջարկությամբ նշանակում է Սահմանադրական դատարանի հինգ անդամ (ՀՀ Սահմանադրության 83-րդ հոդվածի 1-ն մաս).

բ) Ազգային ժողովը Սահմանադրական դատարանի նախագահի պաշտոնը թափուր մնալուց հետո՝ երեսուրյա ժամկետում, Ազգային ժողովի նախագահի առաջարկու-

թյամբ Սահմանադրական դատարանի կազմից նշանակում է Սահմանադրական դատարանի նախագահ (ՀՀ Սահմանադրության 83-րդ հոդվածի 2-րդ մաս).

գ) Ազգային ժողովը Սահմանադրական դատարանի եզրակացության հիման վրա կարող է պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ դադարեցնել Սահմանադրական դատարանի՝ իր նշանակած անդամի լիազորությունները, համաձայնություն տալ նրան որպես մեղադրյալներ գրավելու, կալանավորելու կամ նրան կատմամբ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հարց հարուցելու վերաբերյալ (ՀՀ Սահմանադրության 83-րդ հոդվածի 3-րդ մաս).

4. Սահմանադրությամբ և «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով Սահմանադրական դատարան կարող են դիմել՝

ա) Ազգային ժողովը՝ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 3-րդ, 5-րդ, 7-րդ և 9-րդ կետերով նախատեսված դեպքերում (ՀՀ Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի 2-րդ մաս).

բ) պատգամավորների առնվազն մեկ հինգերորդը՝ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ կետերով նախատեսված դեպքերում (ՀՀ Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի 3-րդ մաս).

5. Սահմանադրական դատարանն օրենքով սահմանված կարգով՝ ... որոշում է օրենքների, Ազգային ժողովի որոշումների, համապատասխանությունը Սահմանադրությանը (ՀՀ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին մաս).

6. Սահմանադրական դատարանն օրենքով սահմանված կարգով՝ ... լուծում է Հանրապետության Նախագահի և պատգամավորների ընտրությունների արդյունքներով ընդունված որոշումների հետ կապված վեճերը (ՀՀ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 3.1-րդ մաս).

1. ՀՀ Սահմանադրության 94-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ Սահմանադրական դատարանի լիազորությունները և կազմավորման կարգը սահմանվում են Սահմանադրությամբ, իսկ գործունեության կարգը՝ Սահմանադրությամբ և «Սահմանադրական

դատարանի մասին» ՀՀ օրենքով:

«Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքը կարգավորում է Սահմանադրական դատարանի գործունեության և կազմակերպման կարգը, սահմանում է Սահմանադրական դատարանի անդամներին ներկայացվող պահանջները, նրանց գործունեության նյութական և սոցիալական երաշխիքները, լիազորությունների դադարեցման կարգը, ինչպես նաև Սահմանադրական դատարանում գործերի քննության ընթացակարգը, այդ թվում նաև Սահմանադրական դատարանում գործերի քննության հիմնական սկզբունքները:

ՀՀ օրենսդրի բացառիկ իրավասությանն է վերապահված «Սահմանադրական դատարանի մասին» օրենքի ընդունումը, սակայն միաժամանակ «Սահմանադրական դատարանի մասին» օրենքն էլ, ինչպես ցանկացած օրենք սահմանադրական վերահսկողության օբյեկտ է, ուստիև Սահմանադրական դատարանն այստեղ կարող է թելադրել իր կամքն այդ օրենքի դրույթների վերաբերյալ: Սրա վառ օրինակն էր ՄԳՈ-751 որոշումը, որում «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 69-րդ հոդվածի 12-րդ մասը ճանաչվեց հակասահմանադրական: Սահմանադրական դատարանի հիշյալ որոշման վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 69-րդ հոդվածի 12-րդ կետը այն մասով, որով արգելվում էր դատավարության կողմ չհանդիսացող անձանց նկատմամբ կայացված վերջնական դատական ակտերի վերանայումը Սահմանադրության 19-րդ հոդվածին հակասող և անվավեր ճանաչեց՝ նշելով, որ յուրաքանչյուր անձ պետք է հնարավորություն ունենա օրենքով սահմանված վեցամսյա ժամկետում օգտվելու Սահմանադրական դատարանի միջոցով տրամադրվող իրավական պաշտպանությունից: Նման հնարավորությունը կարող է ապահովվել միայն այն դեպքում, երբ Սահմանադրական դատարանի որոշման հիման վրա վերանայվեն նաև այն անձանց առնչությամբ կայացված դատական ակտերը, որոնց վերաբերյալ վերջնական դատական ակտի կայացման և տվյալ անձի նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթի սահմանադրա-

կանության հարցի վերաբերյալ այլ դիմումի (դիմումների) հիման վրա Սահմանադրական դատարանում գործի դատաքննություն սկսելու օրվա կամ այդ հարցով Սահմանադրական դատարանի որոշման ընդունման օրվա միջև ժամանակահատվածը չի գերազանցում վեց ամիսը³:

2. ՀՀ Սահմանադրության 94-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Գատարանների անկախությունը երաշխավորվում է Սահմանադրությամբ և օրենքներով», սակայն դատարանների անկախությունը վերացական հասկացություն չէ: Այն ենթադրում է գործառնական, կառուցակարգային, նյութական ու սոցիալական անկախության այնպիսի նախադրյալներ, որոնք անհրաժեշտ ու բավարար են դատարանների ու ողջ դատական իշխանության անկախությունը երաշխավորելու համար: Հետևաբար ենթադրվում է, որ դատարանների անկախության ապահովման համար Սահմանադրությամբ և օրենքներով պետք է ստեղծվեն անհրաժեշտ սահմանադրաիրավական երաշխիքներ:

Սահմանադրական դատարանի և սահմանադրական դատարանի անդամի կարգավիճակի կարևորագույն տարր է անկախության նյութական և սոցիալական երաշխիքները, որոնց պատշաճ չապահովման դեպքում անկախության մյուս բոլոր երաշխիքներն անարդյունավետ են դառնում: Ուստի, հատկապես կարևոր է Սահմանադրական դատարանի պատշաճ ֆինանսավորումը:

Սահմանադրական դատարանի բյուջեն պետական բյուջեի մաս է կազմում: Սահմանադրական դատարանի ֆինանսավորումն իրականացվում է պետական բյուջեի միջոցների հաշվին, որը պետք է ապահովի Սահմանադրական դատարանի բնականոն գործունեությունը:

Սահմանադրական դատարանի նախագահը Սահմանադրական դատարանի կանոնակարգով սահմանված կարգով բյուջետային համակարգի մասին օրենքով սահմանված ժամկետում Սահմանադրական դատարանի ժախսերի նախահաշիվը (բյուջետային հայտ) ներկայացնում է Կառավարություն՝ պետական բյուջեի նախագծում ընդգրկելու համար: Սահմանադրական դատարանի բնականոն գործունեության ապա-

Սահմանադրական իրավունք

հովման համար չկանխատեսված ծախսերի ֆինանսավորման նպատակով նախատեսվում է Սահմանադրական դատարանի պահուստային ֆոնդ, որը ներկայացվում է բյուջեի առանձին տողով: Պահուստային ֆոնդի մեծությունը հավասար է տվյալ տարվա պետական բյուջեի մասին օրենքով Սահմանադրական դատարանի համար նախատեսված բյուջեի երկու տոկոսին:

Սահմանադրական դատարանն ինքնուրույն է ձևավորում իր աշխատակազմը և սնօրհնում իր միջոցները:

Օրենսդրի բացառիկ իրավասությանն է վերապահված հաստատել պետական բյուջեն և իր այդ լիազորությունն իրականացնելիս օրենսդիրն ինքնուրույն է որոշում պետական բյուջեով նախատեսված այս կամ այն պետական մարմնի ֆինանսավորման չափը: Այստեղ է, որ առաջանում են խնդիրներ, քանի որ որևէ իրավական ակտում սահմանված չէ այն, թե Սահմանադրական դատարանի բյուջեն պետական բյուջեի քանի տոկոսը պետք է կազմի: Կան բազմաթիվ երկրներ, որոնք դատական իշխանության ֆինանսական անկախությունն ապահովելու համար օրենքի կամ նույնիսկ Սահմանադրության մակարդակով ամրագրել են, որ դատական իշխանության բյուջեն պետական բյուջեի, օրինակ, 1%-ն է և ենթակա չէ փոփոխության: Կարծում ենք այսպիսի նորմի սահմանումը «Սահմանադրական դատարանի մասին» օրենքում կհամարվեր լիարժեք երաշխիք Սահմանադրական դատարանի ֆինանսական անկախությունն ապահովելու համար:

Նման պահանջի սահմանումը պայմանավորված է նաև նրանով, որ Սահմանադրական դատարանի ֆինանսավորման նվազեցումը, ինչպես նաև Սահմանադրական դատարանի անդամի նյութական և սոցիալական երաշխիքների նվազեցումն՝ անթույլատրելի է: Նման նվազեցումն օրենսդիր կամ գործադիր իշխանության կողմից հնարավոր է դիտել որպես դատավորի անկախության խախտում: 1998 թվականին ՌԴ սահմանադրական դատարանը հակասահմանադրական է ճանաչել «1998 թվականի պետական բյուջեի մասին» դաշնային օրենքի դրույթը, որը թույլ էր տալիս դատական համակարգի ֆինանսավորման կրճատում⁴:

Այսպիսով, սահմանադրական արդարադատության մարմինը հաստատեց դատարանների պատշաճ ֆինանսավորման անհրաժեշտությունը և ֆինանսավորման կրճատման անթույլատրելիությունը, քանի որ վերջինս կարող է առջինչ դարձնել դատական իշխանության կազմակերպման և գործունեության երաշխիքները:

Դատական իշխանության ֆինանսավորման ցանկացած նվազեցում, այդ թվում՝ Սահմանադրական դատարանի ֆինանսավորման նվազեցում՝ անթույլատրելի է: *Ուստի առաջարկում ենք «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքում լրացում կատարելով՝ ամրագրել նաև Սահմանադրական դատարանի ֆինանսավորման նվազեցման անթույլատրելիության մասին դրույթ:*

3. ա) Ազգային ժողովի գործունեության հիմնական ուղղություններից է նաև պետական մարմինների ձևավորումը, պաշտոնատար անձանց նշանակումը կամ ընտրությունը: Ազգային ժողովը որոշակի մասնակցություն ունի դատական իշխանության մարմինների համակարգի ձևավորման գործում: ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝ Ազգային ժողովն իր նախագահի առաջարկությամբ նշանակում է Սահմանադրական դատարանի հինգ անդամին:

բ) Հայաստանի Հանրապետությունում դատարանների նախագահները նշանակվում են մինչև որպես դատավոր իրենց պաշտոնավորման ժամկետի ավարտը: ՀՀ սահմանադրական դատարանի նախագահը նշանակվում է Ազգային ժողովի կողմից Սահմանադրական դատարանի կազմից՝ Ազգային ժողովի նախագահի առաջարկությամբ: ՀՀ սահմանադրական դատարանի նախագահը պաշտոնավարում է մինչև իր՝ որպես Սահմանադրական դատարանի անդամի, պաշտոնավարման ժամկետի ավարտը:

Մի շարք զարգացած երկրներում նույնպես ընդունված է դատարանների նախագահներին նշանակել մինչև որպես դատավոր պաշտոնավարման ժամկետի ավարտը: Սակայն այս մոտեցումն ունի թե՛ դրական, թե՛ բացասական կողմեր: Հայաստանի Հանրապետության մման՝ դեռևս զարգացող

Սահմանադրական իրավունք

երկրներում, որպես կանոն, գերակայում են բացասական կողմերը:

Գատավորի անկախությունը, այդ թվում նաև Սահմանադրական դատարանի անդամի, բաղկացած է մի շարք տարրերից: Գատավորն անկախ պետք է լինի ոչ միայն այլ իշխանության թևերից ուղղված ճնշումներից, այլ նաև հենց դատական իշխանության ներսից ուղղված ճնշումներից, այդ թվում նաև սեփական դատարանի նախագահի: Հետխորհրդային երկրներում դատավորների անկախության հիմնական վտանգներից են դարձել դատարանների նախագահները: Գատարանի նախագահ-դատավորներ հարաբերություններում առաջանում են ենթակայության տարրեր: Մի շարք դատավորներ դատարանի նախագահին ընդունում են որպես իրենց ղեկավար կամ դատարանի նախագահն է պատկերացնում իրեն տվյալ դատարանի դատավորների ղեկավարի դերում: Ելնելով այս նկատառումներից՝ Արևելյան Եվրոպայում, Հարավային Կովկասում և Կենտրոնական Ասիայում դատական անկախության վերաբերյալ 2010 թվականին ընդունված Կիևյան հանձնարարականներում սահմանված է, որ դատարանների նախագահների դերը պետք է խստորեն սահմանափակված լինի: Նրանք պետք է ստանձնեն միայն այնպիսի դատական գործառնություններ, որոնք համարժեք են դատարանի այլ անդամների կողմից իրականացվող գործառնություններին: Գատարանի նախագահը չպետք է մասնակցի դատավորների ընտրությանը: Ավելին, սահմանված է, որ դատարանների նախագահները չպետք է դատարանի ռեսուրսները բաշխելու իրենց իրավասությունները չարաշահեն դատավորների նկատմամբ ազդեցություն գործադրելու նպատակով (կետ 11): Եթե կան պարզակամարներ և արտոնություններ, ապա դրանք պետք է տրամադրվեն նախապես սահմանված և թափանցիկ ընթացակարգի հիման վրա: Գատարանների նախագահները չպետք է կարողանան ազդել պարզակամարների կամ արտոնությունների վրա (կետ 13): Գատարանների նախագահները չպետք է իրավասություն ունենան կարգապահական վարույթ հարուցելու դատավորի նկատմամբ (կետ 14):

Ըստ հանձնարարականների 15-րդ կետի՝ դատարանների նախագահները պետք է նշանակվեն սահմանափակ թվով տարիների պաշտոնավարման ժամկետով՝ վերջինս ընդամենը մեկ անգամ երկարաձգելու հնարավորությամբ: Գործադիրի կողմից նշանակման դեպքում պաշտոնավարման ժամկետը պետք է կարճ լինի՝ առանց երկարաձգման հնարավորության: Ավելին, դատարանի նախագահի ընտրությունը պետք է լինի թափանցիկ: Գատարանի նախագահի թափուր տեղի առկայության մասին անհրաժեշտ է հայտարարություն հրապարակել: Պետք է կարողանան դիմել պահանջվող ստաժ/փորձ ունեցող բոլոր դատավորները և այլն:

Թեև վերոնշյալ հանձնարարականներն ընդունվել են ընդհանուր իրավասության դատարանների դատավորների անկախության ապահովման նկատառումներով, սակայն դրանք հավասարապես կիրառելի են նաև սահմանադրական դատարանների նկատմամբ:

Ելնելով վերոնշյալից՝ առաջարկում ենք Սահմանադրական դատարանի նախագահի նշանակման կարգի հետ կապված համապատասխան փոփոխություն կատարել ՀՀ Սահմանադրությունում և նախատեսել, որ Սահմանադրական դատարանի նախագահի պաշտոնը հերթով պետք է փոխանցվի (ռոտացիոն կարգով) Սահմանադրական դատարանի բոլոր անդամներին: Սահմանադրական դատարանի նախագահի պաշտոնավարման ժամկետը պետք է կարճ լինի (չգերազանցի օրինակ՝ երկու տարին), որպեսզի Սահմանադրական դատարանի նախագահի և անդամների միջև վերահսկողության մթնոլորտ չառաջանա: Գատարանների նախագահների, այդ թվում նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանի նախագահի պաշտոնավարման ժամկետի սահմանափակումը դատավորների (Սահմանադրական դատարանի անդամների) անկախության ապահովման տեսանկյունից կարևոր քայլ կլինի:

զ) Գատարանի իշխանության անկախության կարևորագույն երաշխիք է դատավորի հատուկ սահմանադրաիրավական կարգավիճակը: Գատարանի (Սահմանադրական դատարանի անդամի) կարգավիճակը սահ-

Սահմանադրական իրավունք

մանվում է Սահմանադրությամբ և օրենքով, որպեսզի ապահովվի արդարադատության իրականացումն անկախ և անաչառ դատարանի կողմից: Այդ նպատակով հռչակվում են դատավորի անփոփոխելիությունն ու անձեռնմխելիությունը, ինչպես նաև նախատեսվում են դատավորների անկախության նյութական և սոցիալական երաշխիքներ: Դատավորի կարգավիճակը ոչ միայն դատական իշխանության անկախության ապահովման երաշխիքն է, այլ նաև անհատի ընդհանուր սահմանադրաիրավական կարգավիճակի երաշխիքը: Դատավորի անկախության հիմնապայմաններն են՝ դատավորի անփոփոխելիությունն ու անձեռնմխելիությունը⁵:

Սահմանադրական դատարանի անդամի կարգավիճակի կարևորագույն տարր է նրա անձեռնմխելիությունը: Սահմանադրական դատարանի անդամի անձեռնմխելիությունն ապահովվում է նրա հատուկ իմունիտետով: Դատական իշխանության ներկայացուցիչների մոտ այդպիսի իմունիտետի առկայությունն առավել հիմնավորված է, քան պետական իշխանության այլ ներկայացուցիչների դեպքում⁶: Սահմանադրական դատարանի անդամի իմունիտետի մաս է կազմում նրան հատուկ կարգով իրավաբանական պատասխանատվության ենթարկելը:

Ազգային ժողովը Սահմանադրական դատարանի եզրակացության հիման վրա համաձայնություն է տալիս Սահմանադրական դատարանի անդամին որպես մեղադրյալ ներգրավելու, կալանավորելու կամ նրա նկատմամբ դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հարց հարուցելու վերաբերյալ:

Սահմանադրական դատարանի անդամի կարգավիճակի կարևորագույն տարր է նաև նրա անփոփոխելիությունը: Սահմանադրական դատարանի անդամի անփոփոխելիության սկզբունքն իր մեջ ներառում է սահմանադրական դատարանի անդամի պաշտոնավարման դադարեցման բարդեցված հատուկ կարգը:

Ազգային ժողովը Սահմանադրական դատարանի եզրակացության հիման վրա կարող է պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ դադարեցնել Սահմանադրական դատարանի՝ իր նշանա-

կած անդամի լիազորությունները:

4. 2005 թվականի սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում Սահմանադրական դատարանի դիմող սուբյեկտների թիվը 4-ից դարձավ 9-ը, Սահմանադրական դատարանի դիմելու իրավունք ունեցող սուբյեկտների ցանկում ավելացվեց նաև Ազգային ժողովը: ՀՀ Ազգային ժողովը կարող է Սահմանադրական դատարանի դիմել ՀՀ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 3-րդ, 5-րդ, 7-րդ և 9-րդ կետերով նախատեսված դեպքերում: Ի դեպ, Սահմանադրական դատարանի դիմող սուբյեկտների թիվը ոչ միայն 4-ից դարձավ 9-ը, այլ նաև առավել հեշտացվեց Ազգային ժողովի պատգամավորների կողմից Սահմանադրական դատարանի դիմելը: Բարեփոխված Սահմանադրության համաձայն՝ Ազգային ժողովի պատգամավորների 1/5 կարող է դիմել Սահմանադրական դատարան՝ վիճարկելով ՀՀ օրենքների, Ազգային ժողովի որոշումների, Հանրապետության Նախագահի հրամանագրերի, կառավարության, վարչապետի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների որոշումների համապատասխանությունը Սահմանադրությանը, ինչպես նաև Ազգային ժողովի պատգամավորների 1/5 կարող է դիմել Սահմանադրական դատարան՝ հանրաքվեների արդյունքների հետ կապված վեճերով:

Ազգային ժողովին Սահմանադրական դատարանի դիմելու հնարավորությամբ օժտելն իր մեջ լուրջ առաջընթաց է պարունակում՝ կատարելագործելով ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված գաղտնիության և հակակշիռների համակարգը:

Այդուհանդերձ, պետք է փաստել, որ մի շարք իրավական կարգավորումների բացակայությունը խոչընդոտներ է ստեղծում այդ հնարավորությունը գործնականում արդյունավետ օգտագործելու համար: Մասնավորապես՝ մինչ օրս Ազգային ժողովի կանոնակարգ օրենքով կարգավորված չէ Ազգային ժողովի պատգամավորների 1/5 կողմից Սահմանադրական դատարանի դիմելու կարգը: *Առաջարկում ենք համապատասխան լրացում կատարել Ազգային ժողովի կանոնակարգ օրենքում, մասնավորապես, նախատեսել Ազգային ժողովի պատգամավորների 1/5 կողմից Սահմանադրական դատարան*

Սահմանադրական իրավունք

դիմելու համապատասխան կառուցակարգեր:

5. Մայրցամաքային իրավական համակարգում սահմանադրական արդարադատության մասնագիտացված մարմինների առաջնահերթ խնդիրներից է նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության ապահովումը: ՀՀ սահմանադրական դատարանը նույնպես ապահովում է նորմատիվ ակտերի սահմանադրականությունը, այդ թվում նաև Ազգային ժողովի կողմից ընդունված նորմատիվ ակտերի սահմանադրականությունը:

ՀՀ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի համաձայն՝ Սահմանադրական դատարանն օրենքով սահմանված կարգով որոշում է օրենքների, Ազգային ժողովի որոշումների, համապատասխանությունը Սահմանադրությանը (ՀՀ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Կարևոր է նկատել, որ դեռևս որոշ հայրենական հեղինակներ բարձրացնում են այն հարցը, թե արդյոք արդար է, որ Սահմանադրական դատարանը հակասահմանադրական և ուժը կորցրած է ճանաչում ժողովրդի կողմից ընտրված օրենսդիր իշխանության ընդունած օրենքը, չէ՞ որ օրենսդիրն անմիջականորեն ընտրվում է ժողովրդի կողմից, իսկ Սահմանադրական դատարանն անմիջականորեն ժողովրդի կողմից չի ընտրվում և ոչ էլ ուղղակիորեն հաշվետու է ժողովրդին:

Պատմական զարգացումները ցույց են տվել, որ թեև ավելի քիչ հավանական է, որ օրենսդիրը չարաշահի իր իշխանությունը, սակայն 20-րդ դարն ապացուցեց, որ օրենքի միջոցով հնարավոր է հասնել իշխանության չափազանց կենտրոնացման, ընդհուպ մինչև ուզուրպացման: Եվ հետևաբար առաջացավ մի մարմնի անհրաժեշտություն, որը պետք է կարողանար հակակշռել և զսպել օրենսդիրին: Շատ երկրներում այդպիսի մարմիններ հանդիսացան հենց սահմանադրական դատարանները:

Հայաստանի Հանրապետությունում էլ մման իրավիճակից խուսափելու համար Սահմանադրությամբ նախատեսվեց Սահմանադրական դատարանի առկայությունը: Այլ խոսքով սահմանադիրն ինքը, այսինքն՝ ժողովուրդը Սահմանադրությամբ ստեղծեց մի մարմին, որը կապահովի իր կողմից ընտր-

ված ներկայացուցիչների ընդունած օրենքների սահմանադրականությունը:

Այսպիսով, սահմանադրական արդարադատություն իրականացնող մարմնի գոյությունը և նրան օրենսդրի ընդունած նորմատիվ ակտերի սահմանադրականությունը որոշելու լիազորությամբ օժտելը պայմանավորված են այն հանգամանքով, որ ներկայացուցչական մարմինը կամ պետական այլ իրավաստեղծ մարմիններ միշտ չէ, որ արտահայտում են սահմանադրի (ժողովրդի) շահերը: Սահմանադրությամբ ամրագրված անձանց իրավունքները և ազատությունները պետական մարմինների ստեղծած նորմերով չխախտվելու համար նախատեսվում է այդ նորմերի սահմանադրականությունն ստուգող մարմնի առկայություն՝ Սահմանադրական դատարան, որն անկախ է, անաչառ, որի որոշումները պարտադիր են բոլորի համար:

Այս ենթատեսքատում անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև այն հարցին, թե Սահմանադրական դատարանը պետք է ուժը կորցրած ճանաչի օրենքները, թե պետք է միայն արձանագրի օրենքի Սահմանադրությանը հակասելու հանգամանքը:

Ներսեսյանցը նշում է, որ իշխանությունների տարանջատման սահմանադրական սկզբունքից հետևում է, որ բոլոր դատական ատյանների ակտերն անկախ նրանից, թե սահմանադրական, ընդհանուր իրավասության, թե արբիտրաժային դատարանի ակտ են, համարվում են որպես իրավակիրառողական ակտեր և հենց այդքանով էլ համարվում են որպես պարտադիր: Ըստ Ներսեսյանցի՝ դատական իշխանությունը չի կարող /իրավունք չունի/ վերացնել, չեղյալ հայտարարել նորմատիվ ակտը, որը նա ճանաչել է Սահմանադրությանը կամ օրենքին հակասող: Յուրաքանչյուր դեպքում նորմատիվ ակտի վերացումը, չեղյալ հայտարարումն օրենսդիր մարմնի «գործն է», այլ ոչ թե դատական իշխանության: Դատարանն իրավասու է նորմատիվ ակտին տալ միայն իրավաբանական գնահատական Սահմանադրությանը համապատասխանելու կամ չհամապատասխանելու մասին: Դատարանի որոշումը նորմատիվ ակտի Սահմանադրությանը անհամապատասխանության մասին համար-

Սահմանադրական իրավունք

պատասխան մարմինների կողմից այդ ակտը վերացնելու կամ չեղյալ հայտարարելու միայն իրավական հիմքն է: Դատարանի որոշումը հիմք է նաև, որպեսզի օրենսդիրը դրա հետ կապի որոշակի իրավական հետևանքների առաջացումը՝ ակտի ուժը կորցրած ճանաչելը, դատարանների կողմից այն չկիրառելը և այլն⁷: Փաստորեն, Ներսեսյանցը Սահմանադրական դատարանի որոշումները հավասարեցնում է ընդհանուր իրավասության դատարանների դատական ակտերին, որոնք, ինչպես գիտենք, կիրառվում են կոնկրետ գործով և այլ գործերի համար պարտադիր չեն⁸:

Չհամաձայնվելով նմանատիպ պատկերացումների հետ՝ դեռևս 1998 թվականին ՌԴ ՄԳ-ն⁹ հիմնավորում էր, որ Սահմանադրական դատարանի որոշումները, որոնց արդյունքում նորմատիվ ակտերը ճանաչվել են հակասահմանադրական և կորցնում են իրենց իրավաբանական ուժը, ունեն այն նույն գործողության ժամանակը, տարածությունը և անձանց շրջանակը ինչպես օրենսդիր մարմնի ընդունած որոշումները, հետևաբար այնպիսի ընդհանուր նշանակություն, ինչպես նորմատիվ ակտերը, որոնք բնորոշ չեն այլ դատարանների իրավակիրառական ակտերին¹⁰: Հետևաբար Սահմանադրական դատարանի կողմից ակտը ուժը կորցրած ճանաչելը համարվում է օրենսդիրին հակակշռելու և զսպելու կարևոր երաշխիք, որա համար մեզ համար ընդունելի է Սահմանադրական դատարանին «նեգատիվ օրենսդիր» գործառույթ վերապահելը:

Խնդիրն այն է, որ օրենքը կամ այլ նորմատիվ ակտը, միայն ուժը կորցրած և անվավեր ճանաչելով սահմանադրական արդարադատությունը, չի կարող համարվել ավարտված, քանի որ միայն օրենքի կամ այլ նորմի հակասահմանադրականության փաստի արձանագրումը մեխանիկորեն չի կարող երաշխավորել մարդու և քաղաքացու խախտված իրավունքների և ազատությունների վերականգնումը, մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանված և ապահովված լինելը և այլն: Կարևոր է նաև, որպեսզի Սահմանադրական դատարանի որոշումները կյանքի կոչվեն՝

իրականացվեն, ունենան գործնական կիրառություն, քանի որ, ինչպես նշում է Գ.Ա. Վասիլևիչը. «Իրավական պետության բարոմետրը՝ Սահմանադրական դատարանի որոշումների իրականացումն է»¹¹: Եթե Սահմանադրական դատարանի որոշումները չեն իրականացվում կամ իրականացվում են ոչ պատշաճ, ապա «ինքնաշարժ» են դառնում այն նպատակները, որոնց իրականացմանը դրանք ուղղված են եղել՝ սահմանադրական կարգի հիմունքների, մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը, Սահմանադրության անմիջական գործողության և գերակայության ապահովումը¹²:

Սահմանադրական դատարանի ակտերի կատարումն այսօր սահմանադրական իրավունքի առավել արդիական և կարևոր խնդիրներից մեկն է: Սահմանադրական դատարանի ակտերի յուրահատուկ իրավական բնույթը պահանջում է դրանց կատարման յուրահատուկ մեխանիզմներ, որոնք էականորեն տարբերվում են քաղաքացիական, քրեական և վարչական արդարադատության շրջանակներում ընդունված ակտերի կատարման մեխանիզմներից:

Սահմանադրական դատարանների ակտերի կատարման սուր խնդիր հատկապես գոյություն ունի սոցիալիստական անցյալ ունեցող երկրներում: Թեև զարգացած ժողովրդավարության երկրներում նման հարցեր նույնպես առաջանում են, սակայն դրանք գտնվում են որակական այլ հարթությունում: Բացի անհրաժեշտ իրավական կարգավորումներից, այդ երկրներում երկար տարիների ընթացքում ձևավորվել են որոշակի իրավական ավանդույթներ, որոնք խարսխված են բարձր իրավական մշակույթի վրա: Այդ ձևավորված ավանդույթները շատ դեպքերում ավելի մեծ նշանակություն ունեն, քան զուտ իրավական կարգավորումները:

Յավոք, նույնը չի կարելի ասել հետխորհրդային երկրների մասին, որոնք չունեն սահմանադրական արդարադատության երկարատև ավանդույթներ և բարձր իրավական մշակույթ, ինչն էլ ստիպում է ուշադրությունը սևեռել սահմանադրական արդարադատության մարմինների ակտերի կատարման համապատասխան մեխանիզմների

անհրաժեշտության վրա: Հայաստանի Հանրապետության համար Սահմանադրական դատարանի ակտերի պատշաճ կատարման արդյունավետ մեխանիզմների մշակումն անչափ կարևոր է:

Նշված խնդրին առավել ամբողջական և արդյունավետ անդրադառնալու համար նախ՝ անհրաժեշտ է անդրադառնալ Սահմանադրական դատարանի ակտերի իրավական յուրահատուկ բնույթին: Պետական իշխանության համակարգում սահմանադրական արդարադատության մարմնի տեղով և դերով է մեծապես պայմանավորված սահմանադրական արդարադատության մարմնի ակտերի իրավական բնույթը:

ՀՀ Սահմանադրությունը և «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքը Սահմանադրական դատարանին հնարավորություն են տալիս կայացնել մի շարք ակտեր՝ ՀՀ Սահմանադրության 102-րդ հոդվածի համաձայն՝ Սահմանադրական դատարանն ընդունում է որոշումներ և եզրակացություններ, «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 61-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ Սահմանադրական դատարանի որոշումները և եզրակացությունները վերջնական են և ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից, իսկ ըստ 5-րդ մասի՝ Սահմանադրական դատարանի՝ գործով ըստ էության ընդունված որոշումները պարտադիր են բոլոր պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, դրանց պաշտոնատար անձանց, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար՝ ՀՀ ամբողջ տարածքում: Նույն օրենքի 68-րդ հոդվածի 10-րդ մասի համաձայն՝ վիճարկվող ակտն ամբողջությամբ կամ մասամբ Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչելու մասին որոշում ընդունվելու դեպքում Սահմանադրական դատարանի որոշումն ուժի մեջ մտնելու պահից այն իրավաբանական ուժը կորցնում է, բացառությամբ սույն հոդվածի 12-րդ և 13-րդ մասերով սահմանված դեպքերի:

Այսպիսով, Սահմանադրական դատարանի ակտերը, ինչպես և Սահմանադրության նորմերը, գործում են անմիջականորեն, որևէ մարմնի կողմից ենթակա չեն հաստատման: Դրանք համարվում են վերջնական և

ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից: Եթե հաշվի առնենք ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի սկզբունքային դրույթը, որ «Սահմանադրության և օրենքներին հակասող ճանաչված այլ իրավական ակտերն իրավաբանական ուժ չունեն», ապա ստացվում է, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանի ակտերն սկզբունքորեն տարբերվում են ընդհանուր իրավասության դատարանների ակտերից, իսկ սահմանադրական արդարադատությունն՝ արդարադատության այլ ձևերից և այն ավելի մոտ է իրավաստեղծ, քան իրավակիրառական գործունեությանը, իսկ Սահմանադրական դատարանի ակտերն ունեն նույնիսկ «ավելի բարձր» իրավաբանական ուժ, քան օրենքները և այլ նորմատիվ ակտերը և գործում են ըստ էության սահմանադրական նորմերին հավասար¹³:

Հայաստանի Հանրապետությունը սահմանադրական արդարադատության ավանդույթներ և բարձր իրավական մշակույթ չունեցող երկրներից է և հետևաբար, Հայաստանի Հանրապետությունում առաջնային նշանակություն ունի Սահմանադրական դատարանի ակտերի կատարման ապահովմանն ուղղված նորմատիվ-իրավական հիմքի առկայությունը, այլ խոսքով՝ Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարումն ապահովող, դրանց չկատարելու դեպքում բացասական իրավաբանական հետևանքներ նախատեսող դրույթների հստակ ամրագրում իրավական ակտերում:

«Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 66-րդ հոդվածի համաձայն. «Սահմանադրական դատարանի որոշումը չկատարելը, ոչ պատշաճ կատարելը կամ կատարմանն արգելք հանդիսանալն առաջացնում է օրենքով սահմանված պատասխանատվություն»: Կարևոր ենք համարում անդրադառնալ այս օրենսդրական կարգավորման արդյունավետությանը՝ կապված Ազգային ժողովի Սահմանադրական դատարանի որոշումը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու հետ:

Սահմանադրական դատարանի կողմից վիճարկվող ակտն ամբողջությամբ կամ մասամբ Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչելու մասին որոշման պարագայում երկրի իրավական համակարգում

Սահմանադրական իրավունք

առաջանում է որոշակի բաց, և օրենսդիրը պարտավոր է փոփոխել իրավական կարգավորումը՝ բացառելու համար նման իրավիճակները: Հաճախ օրենսդիրը երկար ժամանակ չի լրացնում համապատասխան բացը և երկրի իրավական համակարգում կարող է առաջանալ անհատակություն և նույնիսկ իրավական վակուում, որի արդյունքում խախտվում են անձանց Սահմանադրությանը երաշխավորված իրավունքները և ազատությունները, քանի որ օրենսդրական կարգավորումների բացակայության արդյունքում հնարավոր են իրավիճակներ, երբ անձինք չեն կարողանում օգտվել իրենց հիմնարար իրավունքներից և ազատություններից: Դրա վառ օրինակն է այն, որ գործող դատավարական օրենսգրքերի մի շարք դրույթներ ճանաչվել են հակասահմանադրական, սակայն դրանք մինչ այժմ օրենսգրքերից վերացված չեն, օրինակ, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 311-րդ հոդվածում սահմանված լրացուցիչ նախաքննության ինստիտուտը: Մեկ այլ դեպքում Սահմանադրական դատարանը դիրքորոշում է արտահայտել այն մասին, որ Վճռաբեկ դատարանը պետք է բողոքը վարույթ ընդունի և քննի, եթե առաջին դատապարտումը տեղի է ունեցել վերաքննիչ դատարանի կողմից, մինչդեռ այդ որոշման կայացումից հետո անցել է արդեն մոտ երկու տարի, և ինչպես Վճռաբեկ դատարանը, այնպես էլ Ազգային ժողովը չեն կատարում այդ որոշմամբ սահմանված դիրքորոշումը: Ավելին, այդ պատճառով հիշյալ գործով դիմողը կրկին դիմեց Սահմանադրական դատարան և արդյունքում հակասահմանադրական ճանաչվեց նաև քրեական դատավարության օրենսգրքի այն դրույթները, որոնք նախատեսում էին նոր հանգամանքներով գործով վարույթի նորոգում միայն Սահմանադրական դատարանի օրենքը կամ այլ իրավական ակտը հակասահմանադրական ճանաչելու մասին որոշման հիման վրա¹⁴: Այսինքն՝ օրենսդրի անգործությունը կամ Սահմանադրական դատարանի որոշումների չկատարումն՝ օրենսդրական փոփոխություններ չկատարելու ձևով հանգեցրեց նրան, որ ընդհանուր իրավասության դատարանները չվերականգնեցին անձի խախտված իրավունքները, ինչի

արդյունքում կրկին անգամ Սահմանադրական դատարանն արձանագրեց անձի իրավունքների խախտում:

Հետևաբար հարց է առաջանում՝ նման իրավիճակում կարո՞ղ են արդյոք արդյունավետորեն գործել կամ ընդանրապես գործել «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 66-րդ հոդվածում նախատեսված կարգավորումները: Կարծում ենք, որ ոչ, քանի որ Ազգային ժողովի կողմից Սահմանադրական դատարանի որոշումը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 66-րդ հոդվածում նախատեսված օրենքով սահմանված պատասխանատվությունը՝ ՀՀ իրավական համակարգում ուղղակի նախատեսված չէ:

ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումների Ազգային ժողովի կողմից արդյունավետորեն կատարումն ապահովելու համար առաջարկում ենք ՀՀ Սահմանադրությունում համապատասխան լրացում կատարել և Ազգային ժողովի համար, Սահմանադրական դատարանի որոշումը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար նախատեսել որոշակի իրավաբանական անբարենպաստ հետևանքներ ինչպես ՀՀ Սահմանադրության 74.1-րդ հոդվածում նախատեսված դեպքերում, երբ Ազգային ժողովի կողմից իր սահմանադրական պարտականությունների ոչ պատշաճ կատարումը կարող է անբարենպաստ իրավաբանական հետևանքներ առաջացնել Ազգային ժողովի համար: Առաջարկում ենք ՀՀ Սահմանադրության 74.1-րդ հոդվածում նախատեսել դրույթ, համաձայն որի՝ որոշակի ժամկետում Սահմանադրական դատարանի որոշումը չկատարելու դեպքում Հանրապետության Նախագահն արձակում է Ազգային ժողովը:

Նման դրույթի առկայությունը, մեր կարծիքով, առավել կբարձրացնի ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման արդյունավետությունը՝ բացառելով կամ առնվազն նվազագույնի հասցնելով այն հնարավոր բացասական հետևանքները, որոնք կարող են առաջանալ Ազգային ժողովի անգործության հետևանքով:

6. Գրականության մեջ Սահմանադրա-

կան դատարանների լիազորություններն ընդունված է բաժանել հիմնական լիազորությունների և ածանցյալ լիազորությունների: Ածանցյալ լիազորությունների թվին են պատկանում ընտրությունների նկատմամբ վերահսկողությունը¹⁵:

Հայաստանի Հանրապետությունում Սահմանադրական դատարանի լիազորություններն ամբողջությամբ ամրագրված են Սահմանադրության 100-րդ հոդվածում: ՀՀ սահմանադրական դատարանն օժտված է ընտրությունների նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու որոշակի հնարավորությամբ: ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝ Սահմանադրական դատարանն օրենքով սահմանված կարգով՝ լուծում է պատգամավորների ընտրությունների արդյունքներով ընդունված որոշումների հետ կապված

վեճերը: ՀՀ սահմանադրական դատարանը գործնականում կարող է լուրջ դերակատարություն ունենալ Ազգային ժողովի ձևավորման գործում:

Այսպիսով, սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսվեցին համապատասխան նախադրյալներ պետական իշխանության համակարգի ներդաշնակ և արդյունավետ գործունեությունն ապահովելու համար: Գտնում ենք, որ ՀՀ Սահմանադրությամբ հիմնականում լուծվել է ՀՀ Ազգային ժողովի և Սահմանադրական դատարանի միջև հավասարակշիռ փոխհարաբերություններ հաստատելու դժվարին խնդիրը, առավել ևս դեռ կայուն ժողովրդավարական ավանդույթներ չունեցող երկրի պայմաններում:

1. *Баглай М. В.* Конституционное право Российской Федерации. Учебник для вузов. 4-е издание. М., 2004, с. 136.

2. *Հարությունյան Գ.* Սահմանադրությունից՝ սահմանադրականություն. Երևան, 2004, էջ 71:

3. ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2008 թվականի ապրիլի 15-ի ՍԳՈ-751 որոշում:

4. Постановление Конституционного суда Российской Федерации от 17 июля 1998 года N23- П\1998 "По делу о проверке конституционности части 1 статьи 102 Федерального закона "О федеральном бюджете на 1998 год".

5. *Չանբարյան Ա.* Արդարադատության սահմանադրաիրավական հիմունքները Հայաստանի Հանրապետությունում. Երևան, 2006, էջ 143:

6. *Мамаджанян М., Мамаджанян А.* Неприкосновенность судей. Судебная Власть, 2009, N5, с. 41.

7. *Нерсесянц В.С.* Суд не законодательствует и не управляет, а применяет право. // Судебная практика как источник права. М., 1997, с. 38-40.

8. Ասվածից բացառություն են կազմում միայն Վճռաբեկ դատարանի որոշումները, սակայն այս որոշումներն էլ կիրառելի են ապագայի համար:

9. Постановление КС РФ от 16 июня 1998г., касавшемся толкования ст. 125, 126 и 127 Конституции.

10. Постановление от 24 декабря 1996 года по делу о проверке конституционности Закона Московской области от 28 апреля

1995 года "О порядке отзыва депутата Московской областной Думы" в связи с запросом Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда Российской Федерации (N21-П; ВКС, 1996, N5; СЗ РФ, 1997, N2. Ст. 348)

11. *Василевич Г.А.* Исполнение решений Конституционного Суда-свидетельство развития государства по правовому пути // Конституционное Правосудие. 1/27/ 2005, с. 32.

12. *Лазарев Л.* Исполнение решений Конституционного суда Республики Беларусь // Российская юстиция. 2002/9, с. 17.

11. *Василевич Г.А.* Исполнение решений Конституционного суда-свидетельство развития государства по правовому пути // Конституционное Правосудие. 1/27/ 2005, с. 32.

12. *Лазарев Л.* Исполнение решений Конституционного суда Республики Беларусь // Российская юстиция. 2002/9, с. 17.

13. *Тохян Ф. П.* Проблемы исполнения актов Конституционного суда РА. "Конституционное Правосудие". Вестник Конференции органов Конституционного контроля стран молодой демократии. N3(13), 2001, с. 123-124.

14. ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2011 թվականի փետրվարի 25-ի ՍԳՈ-943 որոշում:

15. *Հարությունյան Գ. Գ.* Սահմանադրական վերահսկողություն. Երևան, 2002, էջ 99:

Հայկ ԵՐԵՄՅԱՆ

ՀՀ դատական դեպարտամենտի կազմակերպչական վարչության կրտսեր մասնագետ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԳԱՏՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ԽՆԴԻՐՆԵՐ*

Իրավունքի լեզու մեկնաբանումը և Սահմանադրական դատարանը

Ինչո՞ւ է դատարանին (իրավակիրառողին) իրավունք վերապահված մեկնաբանել օրենքը, չէ՞ որ օրենքն օրենսդրի կամքն է և, ըստ տրամաբանության, նա պետք է մեկնաբանի այդ: Այս հարցի կապակցությամբ ակադեմիկոս Վ.Ներսեսյանցն արտահայտել է հետևյալ կարծիքը՝ պարտադիր նորմատիվ ակտի հրապարակումը և պաշտոնական-պարտադիր մեկնաբանումը (իր կամ ցանկացած այլ մարմնի) երկու ընդհանրապես տարբեր գործառնություններ են, և իշխանությունների բաժանման պայմաններում մի մարմինը չպետք է միաժամանակ տիրապետի այդ երկու գործառնություններին ու ունենա երկու իրավագործություններն էլ:

Իրավունքի պարտադիր մեկնաբանությունն իր էությունը դատական գործառնություն է, և այն պետք է իրականացվի հատուկ դատական ատյանի կողմից (որպես կանոն, Սահմանադրական դատարանի կամ Գերագույն դատարանի): Այդ պատճառով միայն լեզու դատական մեկնաբանությունն է իրավաչափ պաշտոնական-պարտադիր մեկնաբանություն, պաշտոնական-պարտադիր մեկնաբանության այլ ձևերի ճանաչումը, այդ թվում՝ աուտենտիկ մեկնաբանությունը, հակասում է իրավունքի և իրավական պետության տարրական պահանջներին¹:

Որքան էլ օրենքը կատարյալ ձևով վերացարկվի և նախատեսի կիրառման ժամանակ հասարակական հարաբերությունների բոլոր մանրամասները, այնուամենայնիվ այն չի կարող նախատեսել բոլոր հնարավոր իրավիճակները, այդ իսկ պատճառով

ռով անգամ աուտենտիկ մեկնաբանություններն իրենց հերթին մեկնաբանվելու կարիք են զգալու:

Օրենքներն իրացվում են նաև կիրառվելու միջոցով, իրավակիրառողը, յուրաքանչյուր դեպքում կիրառելով օրենքը, այն մեկնաբանում է: Անձը, ում նկատմամբ կիրառվել է օրենքը, եթե համաձայն չէ օրենքի մեկնաբանման և կիրառման հետ, կարող է իրավակիրառ ակտը բողոքարկել դատարան, այնուհետև վերադաս դատարան: Գատարանն օրենքի նորմն իրականացնում է կյանքում (իրացնում է օրենքը), մնացած իրավակիրառողների ակտերն ստուգվում են դատարանի կողմից, այդ պատճառով նրանք պետք է իրենց մեկնաբանումները տան այն հաշվարկով, որ դատարանի կողմից հակաօրինական չճանաչվեն: Այսինքն՝ դատարանն է իրավունքի մեկնաբանողը:

ՀՀ Սահմանադրությամբ իրավունքի լեզու մեկնաբանումը վերապահված է Սահմանադրական և Վճռաբեկ դատարաններին, որպես բարձրագույն դատական ատյանների: Սույն տարբերակումը նշանակում է, որ այս երկու դատարաններից յուրաքանչյուրը մեկնաբանում է այն իրավունքը, որն ինքն է կիրառում: Այս տարբերակումը նպատակ ունի սահմանադրական արդարադատությանը հաղորդել առանձնակի կարևորություն և այն առանձնացնել ընդհանուր արդարադատությունից: Ըստ ՀՀ Սահմանադրության տրամաբանության՝ այս երկու արդարադատությունների առարկաները միմյանցից տարբեր են և չեն համընկնում, նրանք գործում են տարբեր հարթություններում: Սակայն իրականում դա այդպես չէ, և դատական իշխանությունը (իրավունքի լեզու մեկնաբանողը) չի կարող երկու գլուխ ունենալ և մեկ մարմին:

* Սկիզբը՝ նախորդ համարում:

ՀՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)

ԴԱՏԱԿԱՆ Իշխանություն

Սահմանադրական իրավունք

Եթե Սահմանադրական դատարանն օրենքին այլ մեկնաբանություն է տվել, իսկ Վճռաբեկ դատարանը բողոքովին այլ մեկնաբանությամբ է օրենքը կիրառում, ապա ո՞րն է այս դեպքում Սահմանադրական դատարանի լծակը, որով նա կկարողանա Վճռաբեկ դատարանին «պարտադրելու» կիրառել օրենքն իր իրավական դիրքորոշումների շրջանակներում: ՀՀ սահմանադրական դատարանը Սահմանադրության 100-րդ հոդվածով նախատեսված լիազորություն (լծակ) չունի անմիջականորեն ազդելու Վճռաբեկ դատարանի վրա, քանի որ այս երկու դատարանները գործում են տարբեր հարթություններում: Սահմանադրական դատարանի վերահսկողությունը տարածվում է իրավունքի նորմեր ստեղծողների (Ազգային ժողով, հանրապետության նախագահ, կառավարություն, վարչապետ տեղական ինքնակառավարման մարմիններ) վրա և ոչ թե իրավունքի նորմեր կիրառողների՝ դատարանների: Սակայն եթե Վճռաբեկ դատարանի որոշումները որպես իրավունքի աղբյուրի՝ դատական նախադեպի ուժ ունեն, ապա նա հանդես է գալիս որպես իրավաստեղծող, արդյո՞ք այդ իրավաստեղծ որոշումները պետք է դուրս մնան սահմանադրական վերահսկողությունից: ՀՀ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին կետում սպառնիչ թվարկված են իրավական ակտերը, որոնք սահմանադրական ստուգման են ենթարկվում Սահմանադրական դատարանի կողմից, այդ ակտերի մեջ դատական ակտերը չեն մտնում: Բայց սա չի նշանակում, որ Վճռաբեկ դատարանի որոշումներն ընդհանրապես դուրս են Սահմանադրական դատարանի քննության շրջանակներից:

Սահմանադրական դատարանը որպեսզի կարողանա իր իրավական դիրքորոշումը «պարտադրի» Վճռաբեկ դատարանին, ապա նա դա կարող է անել իրավաստեղծ մարմնի միջոցով, որպեսզի վերջինս փոփոխի իրավունքի նորմերի բովանդակությունը, դրանց տա սահմանադրաիրավական բովանդակություն: Իսկ իրավաստեղծ մարմնին «պարտադրելու» միակ միջոցն իրավունքի նորմը հակասահմանադրական ճանաչելն է: Եթե Վճռաբեկ դատարանը կարո-

ղանում է օրենքի իր մեկնաբանությունը «պարտադրել» ստորադաս դատարաններին, ապա դա գուտ այն լծակի շնորհիվ, որ ստորադաս ատյանների դատական ակտերը կարող են Վճռաբեկ դատարանի կողմից բեկանվել: Եթե Վճռաբեկ դատարանի դատական ակտերը բողոքարկվեն Սահմանադրական դատարան, ապա Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումները «պարտադրի» կլինեն վճռաբեկ դատարանի համար: Բայց քանի որ ՀՀ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածով Սահմանադրական դատարանին Վճռաբեկ դատարանի ակտերը վերանայելու լիազորություն տրված չէ, այդ պատճառով Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումները չեն կարող պարտադրի լինել Վճռաբեկ դատարանի համար: Սահմանադրական դատարանը պարզապես լծակ չունի՝ դրանք անմիջականորեն Վճռաբեկ դատարանին «պարտադրելու», նա դա կարող է անել, ինչպես նշեցինք, օրենսդիր մարմնի միջոցով՝ նորմը հակասահմանադրական ճանաչելու ճանապարհով:

Օրենքի տառի ու ոգու և դատական պրակտիկայում դրան տրված մեկնաբանության միջև եղած տարբերությունն օրենսդիր մարմնի և բարձրագույն դատական ատյանի խնդիրն է և ոչ թե Սահմանադրական դատարանին (եթե վերջինս բարձրագույն դատական ատյան չէ կամ բացի դրանից, այլ բարձրագույն դատական ատյան գոյություն ունի): Օրենսդիրը կարող է օրենսդրական փոփոխության ճանապարհով դատական պրակտիկան ուղղորդել, նա բողոքովին չունի Սահմանադրական դատարանի օգնության կարիքն իր կամքը ընդհանուր իրավասության դատարանին հասցնելու գործում: Ուստի, կարծում ենք ՀՀ սահմանադրական դատարանը, քննության առնելով կիրառված օրենքի սահմանադրականության հարցը, օրենքը պետք է հասկանա այնպես, ինչպես որ դա պրակտիկայում է կիրառվում: Նման մոտեցում է ընդունել Իտալիայի սահմանադրական դատարանը, նա ստեղծել է «*dirito vivente*» (կենդանի իրավունք) հասկացությունը: Սահմանադրական դատարանի դատավորը վիճարկվող իրավական նոր-

Սահմանադրական իրավունք

մին տալիս է սովորական դատարանների կողմից տրված «սովորական» մեկնաբանությանը համապատասխան մեկնաբանություն և այդ տարածված մեկնաբանման հիման վրա օրենքի հակասահմանադրականության մասին որոշում է ընդունում, նույնիսկ այն դեպքում, երբ կարելի է նորմին սահմանադրական մեկնաբանում տալ²:

Եթե Սահմանադրական դատարանը օրենքը հասկանա այնպես, ինչպես դատական արակտիկայում է մեկնաբանվում, նա հստակ կարող է որոշել օրենքի սահմանադրականության հարցը: Ի վերջո, Սահմանադրական դատարանի խնդիրը կիրառվող օրենքի սահմանադրականության ապահովումն է, այսինքն՝ կյանքում սահմանադրականության, սահմանադրական կարգի ապահովումը և ոչ թե զուտ օրենքի տեքստի համաձայնեցումը Սահմանադրության պահանջներին: Այս հարցի հետ անուղղակիորեն առնչվում է «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի դրույթը, համաձայն որի՝ չկիրառված և ուժը կորցրած օրենքը չի կարող լինել Սահմանադրական դատարանի քննության առարկա, այդպիսի օրենքի դրույթի վիճարկման վերաբերյալ դիմումներով գործերը կարճվում են: Այսինքն՝ **Վճռարեկ դատարանն օրենքի միատեսակ կիրառությանը ապահովում է օրենքին համապատասխանող իրավակարգ, իսկ Սահմանադրական դատարանն ապահովում է իրավակարգի համապատասխանությունը Սահմանադրությանը, և նա օրենքը պետք է հասկանա այնպես, ինչպես որ կյանքում է այն հասկացվում և կիրառվում:**

Սահմանադրական դատարանի որոշումները, որոնցում օրենքին տրվել է այլ մեկնաբանում, քան կիրառվել է դատարանի կողմից, և օրենքը Սահմանադրությանը համապատասխան է ճանաչվել Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումների շրջանակներում, որպես նոր հանգամանք հանդիսանալու կամ չհանդիսանալու վերաբերյալ տարբեր տեսակետներ են առկա իրավաբանական գրականության մեջ: Դրանցով առաջարկվում են հետևյալ լուծումները.

«ՌԴ սահմանադրական դատարանը

նորմերի ՌԴ Սահմանադրությանը որոշակի մասով համապատասխան ճանաչելու փոխարեն կարող է այն հակասահմանադրական ճանաչել այլ մասով և դրանով իսկ կիրականացնի նորմի «բացասական» սահմանադրական մեկնաբանում, ինչն էլ չի առաջացնի Սահմանադրական դատարանի որոշումների իրավաբանական ուժի վերաբերյալ նորմերի լայն մեկնաբանման անհրաժեշտություն»³:

«Սա նոր հանգամանքի նոր տեսակ է, որը ներկայիս օրենքում ամրագրված չէ, ուստի անհրաժեշտ է նախատեսել: Խնդիրն այն է, որ ՄԳ-ն իր որոշման մեջ, մեկնաբանելով վիճարկվող նորմը, բացահայտում է այդ նորմի սահմանադրական իմաստը, բովանդակությունը, ուստի այդքանով էլ այդ որոշումը դառնում է պարտադիր իրավակիրառողների համար, որպեսզի այդ նույն նորմն այլ իմաստով չմեկնաբանվի և կիրառվի: Իսկ սա ենթադրում է, որ եթե արդեն իսկ կիրառվել է, ապա այդ որոշումները նույնպես պետք է վերանայվեն, քանի որ դա հանգեցրել է Սահմանադրության խախտման»⁴:

Քննության առնելով վերը նշված, ինչ-որ առումով հակադիր տեսակետներով առաջարկվող լուծումները՝ գտնում ենք, որ Սահմանադրական դատարանը կոնկրետ գործով (անհատական) վերահսկողություն իրականացնելիս պետք է առավել կարևորի, առաջին տեղում դնի դիմողի իրավունքների վերականգնման խնդիրը:

ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր ՄԳՈ-751 որոշման մեջ, անդրադառնալով վերացական և կոնկրետ վերահսկողության տարբերություններին, նշել է. «Եթե նախնական և հետագա վերացական սահմանադրական վերահսկողության դեպքում առաջին պլան է մղվում Սահմանադրության գերակայության երաշխավորումը՝ իրավական համակարգում օրենքների և այլ նորմատիվ ակտերի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանությունն ապահովելու ճանապարհով, ապա անհատական դիմումների հիման վրա իրականացվող կոնկրետ վերահսկողության նպատակը Սահմանադրության դրույթների անմիջական գործողության երաշխավորումն է, մարդու և քաղաքացու

Սահմանադրական իրավունք

սահմանադրական իրավունքների ապահովումն ու պաշտպանությունը:

Սահմանադրական դատարանի կողմից իրականացվող կոնկրետ վերահսկողությունը, մասնավորապես, բնորոշ է իրավական ակտի սահմանադրականության մասին որոշման տարածումը տվյալ գործին առնչվող իրավահարաբերությունների վրա: Կոնկրետ վերահսկողության դեպքում առաջին պլան է մղվում նաև անհատական շահերի պաշտպանության խնդիրը»:

Հաշվի առնելով ՄԳՌ-751 որոշման մեջ արտահայտված տեսակետը՝ կարծում ենք, կոնկրետ գործով վերահսկողություն իրականացնելիս Սահմանադրական դատարանը, գտնելով, որ դիմողի նկատմամբ օրենքը կիրառվել է Սահմանադրությանը հակասող մեկնաբանությամբ, նա պետք է հակասահմանադրական ճանաչի օրենքի այդպիսի մեկնաբանումը և ոչ թե տա օրենքի իր մեկնաբանումը, քանի որ ՀՀ Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի 6-րդ կետի համաձայն՝ մինչև Սահմանադրական դատարան դիմելն անձը պետք է սպառի դատական պաշտպանության բոլոր միջոցները, այսինքն՝ օրենքը պետք է կիրառված լինի անձի նկատմամբ Վճռաբեկ դատարանի մեկնաբանությամբ: Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի 6-րդ կետի «երբ առկա է դատարանի վերջնական ակտը, **սպառվել են դատական պաշտպանության բոլոր միջոցները**» դրույթը սերտորեն կապված է Սահմանադրության 92-րդ հոդվածով Վճռաբեկ դատարանին վերապահված լիազորության՝ օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման հետ: Սահմանադրական այս դրույթների համադրումից բխում է, որ **101-րդ հոդվածի 6-րդ կետում օգտագործվող «օրենք» բառը պետք է հասկանալ այնպես, ինչ մեկնաբանությամբ, որ Վճռաբեկ դատարանն է այն կիրառում:**

Եթե Սահմանադրական դատարանն օրենքի տառի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը բացահայտելու փոխարեն օրենքի նորմը հասկանա այնպես, ինչպես Վճռաբեկ դատարանն է այն մեկնաբանել, ապա օրենքի այդ նորմը ճանաչելով հակասահմանադրական՝ դիմողին հնարավոր

ություն կտա նոր հանգամանքի հիմքով դատական ակտի վերանայման բողոք ներկայացնել և վերականգնել իր խախտված սահմանադրական իրավունքները: Հակառակ դեպքում Սահմանադրական դատարանը, թողնելով դիմողի իրավունքների պաշտպանությունը, սկսում է օրենքի տառի մեջ սահմանադրաիրավական ոգի ներդնել, ինչը չի բխում Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի 6-րդ կետով սահմանված մարդու իրավունքից:

Իրավունքի նորմերի գործողությունը նշանակում է սոցիալական մոդելների և վերացական արժեքների փոխադրում իրական կյանք⁵: Իրավունքի կիրառումն իրավունքի գործողության ձև է: Արդարադատության իրականացումը, ըստ էության, իրավունքի կիրառում է: Արդարադատության իրականացումը նշանակում է պարզել փաստական հանգամանքները և իրավունքի նորմը տարածել դրանց վրա, այսինքն՝ կատարել իրավունքի լեզու մեկնաբանում: Արդարադատության իրականացումն իրավունքի լեզու մեկնաբանություն է:

Սահմանադրական դատարանի որոշումը (եթե նա չի իրականացնում բուն արդարադատություն) փաստական հանգամանքներին չի անդրադառնում, այլ միայն վերացական ձևով է մեկնաբանում օրենքը, ուստի այն օրենքի կազույց (լեզու) մեկնաբանություն չի: **Սահմանադրական դատարանի համար վերահսկողության օբյեկտ հանդիսացող վիճարկվող օրենքի դրույթը բացահայտման ենթակա «փաստական հանգամանք» է, ուստի Սահմանադրական դատարանը պետք է բացահայտի օրենքի նորմը, իսկ բացահայտելը չի նշանակում իմաստավորել, օրենքի տառի մեջ նոր իմաստ դնել, այլ պետք է նրանում կիրառողի⁶ դրած իմաստը վերհանվի, այդ իմաստը սահմանադրական կլինի, ուրեմն նորմը հակասահմանադրական չի ճանաչվի և հակառակը: Իսկ նորմին իմաստ տալ նշանակում է մեկնաբանել նորմը, որը նորմը կիրառողի գործառույթն է, իսկ Սահմանադրական դատարանը կիրառում է սահմանադրական նորմերը և ոչ թե օրենքի նորմերը, վերջիններս նրա համար «փաստական հանգամանքներ» են:**

Սահմանադրական իրավունք

Սահմանադրական դատարանը, մեկնաբանելով օրենքը, իրականացում է բուն արդարադատություն և փաստացի վեր է ածվում 4-րդ ատյանի: ՄԳՈ-943 որոշմամբ Սահմանադրական դատարանն իրեն իրավունք է վերապահել մեկնաբանելու օրենքը և այն «պարտադրել» Վճռաբեկ դատարանին՝ փաստացի կատարելով Վճռաբեկ դատարանի սահմանադրական լիազորությունը՝ օրենքի միատեսակ կիրառման ապահովումը: Սահմանադրական դատարանին Սահմանադրությամբ օրենքի միատեսակ կիրառումն ապահովելու լիազորություն տրված չէ, նա՝ որպես Սահմանադրության «պահապան», իրավասու չէ Սահմանադրությունը մեկնաբանել հոգուտ իր լիազորությունների ավելացմանը:

Սահմանադրական արդարադատությունը որպես մարդու իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ միջոց

Եթե Սահմանադրական դատարանն իր ակտիվ գործունեությամբ կարող է միայն նպաստել մարդու իրավունքների պաշտպանությանը և ժողովրդավարության հաստատմանն ու առաջընթացին, ապա տեղին է քննության առնել այն հարցը, թե արդյո՞ք իշխանությունների բաժանման տեսությունը չի կորցրել իր արդիականությունը (համեմայն դեպս չէ Սահմանադրությամբ ընդունված մոդելը), արդյո՞ք այն չպետք է վերանայման ենթարկվի, չէ՞ որ այն ինքնանպատակ չէ և ծառայում է մարդու՝ որպես բարձրագույն արժեքի պաշտպանությանը:

Սահմանադրական դատարանի էությունից է բխում, որ նա անձի սահմանադրական իրավունքները պաշտպանում է բոլոր պետական մարմիններից: Սահմանադրական դատարանն անհատական դիմումներով գործեր քննելիս պետք է իրավասություն ունենա ցանկացած իրավական ակտ, այդ թվում՝ վերջնական դատական ակտ, հակասահմանադրական ճանաչել կամ բեկանել այն մասով, որով խախտվել է անձի սահմանադրական իրավունքը: Բայց չէ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին կետը և 101-րդ հոդվածի 6-րդ կետն այդ իրավասությունը չեն տալիս Սահմանադրական դատարանին:

Հաշվի առնելով Սահմանադրական դատարանի գոյության իմաստավորման ներկայիս միտումը՝ անձի սահմանադրական իրավունքների պաշտպանությունը⁷ կարծում ենք անհրաժեշտ է Սահմանադրության հետագա փոփոխությամբ Սահմանադրական դատարանին իրավասություն տալ նաև դատական ակտերի սահմանադրականության հարցը որոշելու, քանի որ վերջնական դատական ակտով կարող է խախտվել մարդու սահմանադրական իրավունքը, իսկ սահմանադրական արդարադատության բարձրագույն մարմինը լիազորություն չունի այն վերականգնելու, այս դեպքում սահմանադրական արդարադատությունը լիարժեք չի իրականացվի: Սահմանադրական դատարանի ՄԳՈ-943 որոշումը փորձում է հաղթահարել այս խնդիրը, բայց առանց ուղղակի սահմանադրական նորմի առկայության, որով Սահմանադրական դատարանին իրավունք կվերապահվի վերջնական դատական ակտերի սահմանադրականությունը ստուգելու, այս խնդիրը չի կարող լուծվել:

Այս խնդիրը մասամբ հաղթահարելի է, եթե չէ Սահմանադրության 92-րդ հոդվածի «Հայաստանի Հանրապետության բարձրագույն դատական ատյանը, **բացի սահմանադրական արդարադատության հարցերից**, Վճռաբեկ դատարանն է» դրույթը մեկնաբանվի այնպես, որ Սահմանադրական դատարանը կարող է սահմանադրականության տեսանկյունից գնահատել Վճռաբեկ դատարանի որոշումը, եթե Վճռաբեկ դատարանի որոշումը վերաբերում է սահմանադրական արդարադատությանը, այսինքն՝ կիրառվել է Սահմանադրության նորմ կամ լուծվել է մարդու սահմանադրական իրավունքներին վերաբերող հարց, այս դեպքում Սահմանադրական դատարանը կոնկրետ գործով որոշում կայացնելիս պետք է նշի վերջնական դատական ակտով խախտվել է անձի սահմանադրական կոնկրետ իրավունք, թե ոչ: Այստեղ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 1-ին կետի հետ խնդիր չենք ունենա, քանի որ այս դեպքում Սահմանադրական դատարանը նորմի վերահսկողություն չի իրականացնում, այլ հանդես է գալիս որպես բարձրագույն դատարան:

Սահմանադրական իրավունք

տական ատյան: Ի վերջո, սահմանադրական արդարադատությունը ոչ միայն նորմերի վերահսկողությունն է, այլ նաև բուն արդարադատության իրականացումը: Ինչ վերաբերում է Սահմանադրության 100-րդ հոդվածում Սահմանադրական դատարանի՝ բուն արդարադատություն իրականացնելու մասին լիազորության բացակայությանը, ապա այդ լիազորությունը տրված է 93-րդ հոդվածով՝ Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական արդարադատությունն իրականացնում է Սահմանադրական դատարանը:

Սահմանադրական դատարանը և Վճռաբեկ դատարանը երկուսն էլ բարձրագույն դատարաններ են: Սահմանադրական դատարանը կոչված է մարդու սահմանադրական իրավունքները պաշտպանելու պետական բոլոր մարմիններից, այդ թվում՝ դատարաններից, դրանով նա բարձրագույն դատական ատյան է սահմանադրական արդարադատության հարցերում: Վճռաբեկ դատարանը սահմանադրական նորմ անմիջական կիրառելիս կամ մարդու սահմանադրական իրավունքի վերաբերյալ որոշում կայացնելիս փաստացի սահմանադրական արդարադատություն է իրականացնում, ուստի այդ որոշումները չեն կարող լինել անբեկանելի, դրանք պետք է ենթակա լինեն հետագա քննության Սահմանադրական դատարանում: Այստեղից հետևում է, որ **դատական իշխանությունը, ինչպես որ իշխանության այլ ճյուղ, չի կարող ունենալ (նպատակահարմար չէ) երկու բարձրագույն մարմին, որոնք նույն գործառույթը կատարեն՝ նույն իրավունքը մեկնաբանեն (կիրառեն), դա նույնն է ինչ երկու օրենսդիր մարմին լինի և տարբեր օրենքներ ընդունեն նույն հարցի վերաբերյալ, այսինքն՝ ստեղծվում է երկիշխանություն:** Սրա հետևանքը եղավ այն, որ ՄԳՈ-943 որոշմամբ Սահմանադրական դատարանը փաստացի ստանձնեց Վճռաբեկ դատարանի ակտերը բեկանելու գործառույթ, իսկ մինչ այդ դատական պրակտիկան հակասահմանադրական ճանաչելով՝ Սահմանադրական դատարանը նորմատիվ վերահսկողություն էր իրականացնում Վճռաբեկ դատարանի որոշումների նկատ-

մամբ: Կարծում ենք դատարանի որոշումը մեկ այլ դատարանի կողմից վերանայելը ավելի ճիշտ մոտեցում է, քան այն այլ դատարանի կողմից նորմատիվ վերահսկողության ենթարկելը, ուստի Սահմանադրական դատարանին պետք է իրավունք վերապահել սահմանադրականության տեսանկյունից գնահատելու Վճռաբեկ դատարանի որոշումը, եթե այն վերաբերում է սահմանադրական արդարադատությանը, այսինքն՝ կիրառվել է Սահմանադրության նորմ կամ լուծվել է մարդու սահմանադրական իրավունքներին վերաբերող հարց: Այս կերպ անձի իրավունքների պաշտպանությունն ավելի արդյունավետ կլինի, քանի որ Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ կհաստատվի, որ անձի սահմանադրական իրավունքը Վճռաբեկ դատարանի որոշմամբ խախտվել է և պետք է այն վերականգնվի:

Սահմանադրական դատարանի որոշման՝ որպես նոր հանգամանքի իրավական հիմնավորումն այն է, որ անձի սահմանադրական իրավունքը վերականգնելու համար բացառություն է արվում՝ դատական ակտը վերանայվում է: Նոր հանգամանքը ծառայում է այն նպատակին, որ վերականգնվի անձի խախտված սահմանադրական իրավունքը, ուստի Սահմանադրական դատարանն անհատական դիմումի հիման վրա գործ քննելիս պետք է իր որոշման մեջ հստակ նշի վերջնական դատական ակտով օրենքի կիրառման արդյունքում անձի սահմանադրական իրավունքը խախտվել է, թե ոչ: Եթե օրենքը հակասահմանադրական ճանաչվի և հաստատվի, որ անձի սահմանադրական իրավունքը խախտվել է, ապա սա կարող է հանդիսանալ նոր հանգամանք, սակայն եթե օրենքը հակասահմանադրական չճանաչվի և հաստատվի, որ անձի սահմանադրական իրավունքը խախտվել է, ապա սա պետք է դիտել նոր երևան եկած հանագամանք: Հնարավոր է նաև, որ օրենքը հակասահմանադրական ճանաչվի, բայց անձի իրավունքը խախտված չլինի, եթե Վճռաբեկ դատարանն օրենքը կիրառել է սահմանադրաիրավական մեկնաբանությամբ, այս դեպքում Սահմանադրական դատարան-

Սահմանադրական իրավունք

նի որոշումը կհանդիսանա՞ նոր հանգամանք:

Կարծում ենք, որ **Սահմանադրական դատարանի որոշումը, որով կհաստատվի, որ անձի սահմանադրական իրավունքները խախտվել են, տվյալ դիմողի համար կարելի է դիտել ոչ թե նոր հանգամանք, այլ նոր երևան եկած հանգամանք, քանի որ իրավունքի խախտումը տեղի է ունեցել մինչև ընդհանուր իրավասության դատարանի կողմից որոշում կայացնելը գոյություն ունեցած իրավական նորմերի խախտման արդյունքում: Նոր հանգամանքի դեպքում իրավունքի «խախտումը» արձանագրվում է իրավունքի զարգացման արդյունքում, երբ նոր իրավական գաղափարներ են ի հայտ գալիս, որի ֆոնի վրա նախկին իրավական նորմերը դառնում են ոչ իրավական: Սահմանադրական դատարանի մույն որոշումը, եթե դրանով օրենքի նորմը հակասահմանադրական կճանաչվի, այլ գործերով կարող է լինել նոր հանգամանք: Ուստի գտնում ենք, որ նոր հանգամանքը օրենքը հակասահմանադրական ճանաչելու մասին որոշումն է, իսկ նոր երևան եկած հանգամանքը որոշումը, որով կհաստատվի, որ օրենքի կիրառման արդյունքում անձի սահմանադրական իրավունքը խախտվել է: Այսինքն՝ նոր երևան եկած հանգամանքը անձի սահմանադրական իրավունքի խախտման հաստատման փաստն է:**

ՀՀ գործող օրենսդրության համաձայն՝ անձը դիմում է Սահմանադրական դատարան իր նկատմամբ կիրառված օրենքը ճանաչվում է հակասահմանադրական, սակայն դրանից հետո, նոր հանգամանքի հիմքով դատական ակտը վերանայելիս, դատական ակտերը նրա համար միշտ չէ, որ ըստ էության փոխվում են, քանի որ Սահմանադրությամբ և «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքով չի սահմանված Սահմանադրական դատարանը ո՞ր անհատական դիմումներն է քննության առնում, նրանք, որոնցով վիճարկվող օրենքի նորմի կիրառման արդյունքում խախտվել է անձի սահմանադրական իրավունքը, թե նաև այն օրենքների նորմերը՝ անձը կարող է վիճարկել, որոնք կիրառվել են անձի նկատ-

մամբ, սակայն նրա սահմանադրական իրավունքները չեն խախտվել:

Սահմանադրական դատարանը կարող է հակասահմանադրական ճանաչել օրենքի նորմը, սակայն եթե Վճռաբեկ դատարանը դիմողի նկատմամբ այդ նորմը կիրառած լինի սահմանադրաիրավական բովանդակությամբ, այս դեպքում Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ պետք է հաստատվի, որ անձի սահմանադրական իրավունքները չեն խախտվել և Սահմանադրական դատարանի որոշումը տվյալ դիմողի համար չի կարող հանդիսանալ նոր հանգամանք, քանի որ եթե այն դիտվի որպես նոր հանգամանք և վերջնական դատական ակտը բեկանվի, դրանից հետո ըստ էության մույն ակտն է կայացվելու: Եվրոպական դատարանի վճռի՝ որպես նոր հանգամանքի պարագայում այսպիսի խնդիր չի կարող ծագել, քանի որ, բացի կիրառված օրենքի՝ Կոնվենցիային համապատասխանելու հարցից, վճռում պատասխան է ստանում նաև այն հարցը, թե արդյո՞ք դատական ակտով չի խախտվել Կոնվենցիայով սահմանված մարդու իրավունքները և խախտման փաստի հաստատումն է դիտվում որպես նոր հանգամանք: Իսկ Սահմանադրական դատարանի որոշման հետ կապված՝ ՀՀ դատավարական օրենսգրքերում որպես նոր հանգամանք է դիտվում օրենքը հակասահմանադրական ճանաչելու փաստը, ինչը իրավունքի խախտման փաստի հետ միշտ չէ, որ համընկնում է: ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2008 թվականի ապրիլի 4-ի ՍԴՈ-747 որոշմամբ, Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի 6-րդ մասի՝ «...իր նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթի...» և «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածի 2-րդ կետի «...և չի կիրառվել» բառակապակցություններում «կիրառում» հասկացության վերաբերյալ իրավական դիրքորոշում հայտնելով, փորձել է կարգավորել այս հարցը. «Սահմանադրական դատարանը գտնում է, որ ՀՀ Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի 6-րդ մասի՝ «...իր նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթի...», ինչպես նաև «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 60-րդ հոդվածի 2-

րդ մասում պարունակվող «...և չի կիրառվել» բառակապակցություններում «կիրառում» հասկացությունը չի վերաբերում դատական ակտերում օրենքի այս կամ այն դրույթի ցանկացած վկայակոչման: Միայն այն պարագայում դա կարող է դիտարկվել որպես օրենքի դրույթի «կիրառում», երբ անձի համար այն առաջացնում է իրավական հետևանքներ (ընդգծումը՝ չ.ե.): Մեր կարծիքով այս դիրքորոշումը հարցը լիարժեք չի կարգավորում, քանի որ «իրավական հետևանքների առաջացումը» միշտ չէ, որ ենթադրում է իրավունքի խախտում:

Վճռաբեկ դատարանը կարող է կիրառած լինել մաս ցանկացած գերատեսչական ակտ, որը խախտել է անձի սահմանադրական իրավունքը, սակայն Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի 6-րդ կետի համաձայն՝ անձը չի կարող այդ գերատեսչական ակտի սահմանադրականությունը վիճարկել, ուստի անձի սահմանադրական իրավունքը չի վերականգնվի: Այսպես, 2008 թվականի ապրիլի 4-ի ՍԳՈ-747 որոշման մեջ Սահմանադրական դատարանն արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը.

«Սահմանադրական դատարանն արձանագրում է, որ դիմումում շարադրված փաստարկները, ինչպես մաս դատական ակտերի ուսումնասիրությունը վկայում են, որ խնդիրը վերաբերում է ոչ թե վկայակոչվող նորմերի սահմանադրականությանը, այլ դատական կարգով բողոքարկման առարկա դարձած առանձին ենթաօրենսդրական ակտերի (մասնավորապես՝ Երևանի քաղաքապետի 2005թ. հոկտեմբերի 14-ի թիվ 2191-Ա որոշման, դրա հիման վրա կնքված առուվաճառքի պայմանագրի) օրինականությանն ու օրենքների ճիշտ կիրառ-

մանը, որոնց գնահատման և դրանց առնչությամբ որոշում կայացնելու լիազորություն Սահմանադրական դատարանը չունի»:

Ի՞նչ է սա նշանակում, եթե անձի սահմանադրական իրավունքը խախտվել է գերատեսչական ակտով սահմանված նորմեր կիրառելով այն չպետք է վերականգնվի, եթե ոչ, ապա այս դեպքում հարցականի տակ է դրվում սահմանադրականության ապահովումը, քանի որ այլ մարմինները կարող են չվերականգնել անձի սահմանադրական իրավունքները, իսկ Սահմանադրական դատարանը, ձեռնպահ մնալով, վտանգի տակ է դնում սահմանադրականությունը:

Եթե Սահմանադրական դատարանը վերջնական դատական ակտը սահմանադրականության տեսանկյունից գնահատի, մա կանդրադառնա անձի սահմանադրական իրավունքի խախտման հարցին, սահմանադրական իրավունքի խախտման փաստի հաստատումը կդառնա նոր երևան եկած հանգամանք վերջնական դատական ակտը վերանայելու համար և անձի խախտված սահմանադրական իրավունքը կվերականգնվի, կհաստատվի սահմանադրականության ռեժիմ:

Վերոգրյալի հիման վրա գտնում ենք, որ ՀՀ դատավարական օրենսգրքերում անհրաժեշտ է նախատեսել դատական ակտերի վերանայման, նոր երևան եկած հանգամանք նախատեսող, հետևյալ բովանդակությամբ նորմ. «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի որոշումը, որով հաստատվել է տվյալ գործի քննության ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը սահմանված անձի իրավունքի կամ հիմնարար ազատության խախտման փաստը»:

1. *Нерсесянц В.С.* Общая теория права и государства, учебник для вузов. М., 2002, с. 501-502.
2. Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию: принято на 85 пленарном заседании Венецианской Комиссии (Венеция, 17-18 декабря 2010 года), с. 58.
3. *Калиновский К.Б.* Материалы международной научнопрактической конференции (02-03 ноября 2010г.) Выпуск 7. Часть 1. Тюмень, 2010, с. 23-28.
4. *Մարտիրոսյան Մ.Ո.* Նոր հանգամանքների հիմքով դատական ակտերի վերանայման որոշ հիմնախնդիրներ, «Կա-

տական իշխանություն», N 4/129, 2010թ., էջ 27:
5. Проблемы общей теории права и государства, учебник для вузов под общей редакцией В.С.Нерсесянца. М., 2002, с. 414.
6. Ոչ թե օրենսդրի, այլ կիրառողի դրած իմաստը, քանի որ իմաստավորել նշանակում է մեկնաբանել, իսկ ինչպես տեսանք օրենսդրի մեկնաբանումը ոչ իրավական է:
7. *Հարությունյան Գ.* «Das Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland und seine Rolle in den Entwicklung des europäischen Konstitutionalismus», «Конституционное правосудие» միջազգային պարբերական, 2009, N2, էջ 59:

Անի ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Հայ-ռուսական (Մլավոնական) համալսարանի սահմանադրական և մոնիցինգայալ իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԱՏԱԽԱՉՈՒԹՅԱՆ «ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐ» ԵՎ «ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ» ԵԶՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Ինչպես հայտնի է, Հայաստանի Հանրապետության դատախազության համակարգն ու գործառույթներն ամրագրված են ՀՀ Հիմնական օրենքում: Մեր երկրի Սահմանադրության 103-րդ հոդվածի նորմերի մեկնաբանությունից բխում են դատախազության սահմանադրաիրավական կարգավիճակին վերաբերող հետևյալ դրույթները՝

- դատախազությունը դատախազական մարմինների համակարգ է.

- դատախազությունը միասնական համակարգ է.

- դատախազությունը՝ որպես միասնական համակարգ, ղեկավարում է գլխավոր դատախազը¹:

Ասվածը նշանակում է, որ դատախազությունը ոչ թե առանձին մարմին է, այլ մարմինների համակարգ, որի կազմի մեջ են մտնում ՀՀ գլխավոր դատախազությունը, Երևան քաղաքի դատախազությունը, Երևան քաղաքի վարչական շրջանների դատախազությունները, ՀՀ մարզերի դատախազությունները, զինվորական կենտրոնական դատախազությունը և կայազորների զինվորական դատախազությունները:

ՀՀ դատախազությունը միասնական և ոչ թե ապակենտրոնացված համակարգ

է, ինչի մասին վկայում են դատախազության մարմինների նպատակների և խնդիրների միասնականությունը, դատախազության կառուցվածքային բոլոր ստորաբաժանումների գործունեության միասնականությունը, դատախազներին ներկայացվող միասնական պահանջները: Եվ, վերջապես, դատախազությունը՝ որպես միասնական համակարգ, գլխավորում է ՀՀ գլխավոր դատախազը:

Դատախազության հիմնական կոչումը երկրի ողջ տարածքում օրենքի միասնականությունը, դրա միանման ընկալումն ու իրականացումն ապահովելն է: Դրանից ելնելով՝ տարբեր պետություններում կա՛մ սահմանադրական, կա՛մ օրենսդրական մակարդակով սահմանվում են դատախազության գործունեության կարևորագույն ուղղությունները:

Այսպես, ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝ դատախազությունն օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով՝

1) հարուցում է քրեական հետապնդում.

- հսկողություն է իրականացնում հետաքննության և նախաքննության օրինականության նկատմամբ.

- դատարանում պաշտպանում է մեղադրանքը.

- պետական շահերի պաշտպանության հայց է հարուցում դատարան.

- բողոքարկում է դատարանների վճիռները, դատավճիռները և որոշումները.

ՀՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)

ԴԱՏԱԿԱՆ Իշխանություն

- հսկողություն է իրականացնում պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ:

Դատախազությունը գործում է Սահմանադրությամբ իրեն վերապահված լիազորությունների շրջանակում՝ օրենքի հիման վրա: Դատախազությունն այդ լիազորություններն իրականացնում է դատախազների միջոցով՝ «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքով (այսուհետ նաև՝ Օրենք) սահմանված կարգով: Հետևելով Սահմանադրության տրամաբանությանը՝ նշված օրենքի 24-ից 29-րդ հոդվածներում ևս այդ 6 կետերը թվարկվում են որպես դատախազության լիազորություններ, սակայն այստեղ ամեն ինչ այնպես պարզ և հասկանալի չէ, ինչպես կարող է թվալ առաջին հայացքից:

Անհրաժեշտ է պարզել, թե արդյոք վերոհիշյալ գործողությունները, որոնք իրավասու է կատարել դատախազությունը, վերջինիս լիազորություններն են, ինչպես նշվում է տարբեր իրավական ակտերում, թե՞ դրանք միանգամայն այլ բնույթ ունեն, ասենք՝ գործառույթներ են:

Նախևառաջ աչքի է զարնում այն հանգամանքը, որ որոշակի հակասություն է առաջանում մեր երկրի Հիմնական օրենքի և ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ նաև՝ Քր. դատ. օր.) դրույթների միջև: Ըստ ՀՀ քր. դատ. օր-ի 52-րդ հոդվածի՝ դատախազը օրենքով սահմանված կարգով նշանակված պետական պաշտոնատար անձ է, որն իր իրավասության սահմաններում իրականացնում է վերոնշյալ լիազորությունները: Սակայն օրենսգրքի նշված նորմին հաջորդող հոդվածները թվարկում են դատախազների լիազորությունները մինչդրամական վարությամբ և քրեական գործը կամ նյութը դատարանում քննելիս՝ շարադրելով առնվազն մի քանի տասնյակ լիազորություն²: Հասարակ թվաբանական հաշվարկներ կատարելով՝ անգամ պարզ է դառնում, որ այդ կողիֆիկացված օրենքում տեղ են գտել լիազորություններ, որոնք չեն բխում Սահմանադրության տառացի ընկալումից: Միանշանակորեն անընդունելի ենք համարում օրենսգրքով սահմանված լիազորությունները որպես սահմանադրական լիազորությունների մաս, շարունակություն, դրանց լրացում կամ ենթալիազորություն դիտարկելը: Անշուշտ, նպատակ չունենալով սույն աշխատանքում քննարկել զուտ օրենքի դրույթի սահմանադրականության հարցը, հարկ ենք համարում անդրադառնալ այն խնդրին, թե արդյո՞ք տեղին էր պետության հասարակական և քաղաքական կյանքում կարևորագույն նշանակություն ունեցող փաստաթղթում խոսել խնդրո առարկա հանդիսացող մարմնի լիազորությունների մասին և արդյո՞ք ավելի նպատակահարմար չէր լինի դատախազության իրավասության մեջ մտնող այդ գործողություններն ընկալել որպես վերջինիս **գործառույթներ**:

Առհասարակ դատախազության՝ որպես պետական միասնական համակարգի գործունեության բովանդակությունը բացահայտելու համար իրավագիտության մեջ օգտագործվում են մի շարք եզրույթներ՝ «գործառույթ» («ֆունկցիա»), «գործունեության հիմնական ուղղություն», «դատախազական գործունեության ճյուղ», «իրավասություն», «լիազորություն»: Միաժամանակ անհրաժեշտ է նկատել, որ տեսության մեջ ներկայումս չկա միասնական կարծիք այս կատեգորիաների բովանդակության վերաբերյալ, ինչն էլ հանգեցնում է օրենսդրական ակտերում դրանց ոչ տեղին կիրառմանը: Գոյություն ունեցող հակասությունները բխում են այն հանգամանքից, որ, ըստ ՀՀ Հիմնական օրենքի 103-րդ հոդվածի 5-րդ մասի, դատախազությունը գործում է Սահմանադրությամբ իրեն վերապահված լիազորությունների շրջանակում, ինչը նշանակում է, որ 4-րդ մասում թվարկվածները հանդիսանում են այդ մարմնի լիազորությունները:

Առաջին հերթին հարկավոր է պարզել նշված եզրույթների էությունը, որպեսզի

Սահմանադրական իրավունք

հնարավոր լինի եզրակացնել, թե արդյոք Սահմանադրությամբ ամրագրված կետերն իրականում լիազորություններ են, թե գործառույթներ:

Գրականության մեջ լիազորություն հասկացությունը դիտարկվում է երկու տեսանկյունից՝ քաղաքացիական կամ մասնավոր իրավունքի և հանրային իրավունքի ասպեկտներից: Քաղաքացիական իրավունքում լիազորություն ասելով՝ հասկանում են անձի գործարքներ կնքելու կամ չկնքելու սուբյեկտիվ իրավունքը: Ուսումնասիրվող թեմայի շրջանակներում անհրաժեշտ է հասկանալ, թե լիազորությունն ինչ է իրենից ներկայացնում կոնկրետ հանրային իրավունքի տեսանկյունից: Այսպես, չնայած այն հանգամանքին, որ շատ հաճախ լիազորությունն ընկալվում է որպես իրավունքի իրականացման հայեցողական ազատություն, մի քանի հնարավոր տարբերակներից մեկն ընտրելու հնարավորություն, հանրային իրավահարաբերություններում այն համապատասխան սուբյեկտի *իրավունքը* և միաժամանակ *պարտականությունն* է գործել օրենքով կամ այլ իրավական ակտով սահմանված կարգով³: Այսինքն՝ լիազորություններն իրենցից պարզապես ներկայացնում են որևէ մարմնի կամ պաշտոնատար անձի իրավունքների ու պարտականությունների ամբողջություն, որը նրանց վերապահվում է՝ ելնելով այդ մարմնի կամ պաշտոնատար անձի կարգավիճակի առանձնահատկություններից:

Իսկ ինչ վերաբերում է «գործառույթ» եզրույթին, ապա հարկ է նշել, որ տարբեր աղբյուրներում հանդիպում են այդ հասկացության սահմանման միմյանցից էականորեն տարբերվող ձևակերպումներ, մասնավորապես՝ պետության և իրավունքի տեսության մեջ նշվում է, որ գործառույթները, այլ կերպ ասած՝ ֆունկցիաները (լատ. իրականացում, կատարում) հարաբերությունների որոշակի համակարգում որևէ օբյեկտի հատկանիշների արտաքին արտացոլումն են, նրա գործու-

նությունը, պարտականությունը, աշխատանքը: Կարելի է ասել նաև, որ գործառույթներն այս կամ այն քաղաքական-իրավական ինստիտուտի, մարմնի գործունեության հիմնական ուղղություններն ու ճանապարհներն են, այդ գործունեության բովանդակությունը և դրա ապահովումն են⁴:

Վերոնշյալ հասկացությունների սահմանումներից կարելի է ենթադրել, որ երկրի հիմնական օրենքում պետք է ամրագրված լինեն ոչ թե համապատասխան պետական ինստիտուտի լույս իրավունքներն ու պարտականությունները, այլ նրա գործունեության հիմնական, գլխավոր ուղիները: Այս ամենը հիմնավորվում է նաև այն հանգամանքով, որ համաժողովրդական քվեարկության արդյունքում ընդունված ակտը պետք է ամրագրի տվյալ պետական մարմնի գործառույթները, իսկ նրա իրավունքներն ու պարտականությունները, այլ կերպ ասած՝ լիազորությունները, որոնք բխում են գործառույթներից և իրականացվում են վերջիններիս սահմաններում, առանց որևէ խնդրի կարող են ամրագրվել պետության օրենսդիր մարմնի կողմից՝ համապատասխանեցվելով Սահմանադրության պահանջներին: Հետևաբար սույն աշխատանքի շրջանակներում դատախազության սահմանադրական գործառույթներ եզրույթի ներքո դիտարկում ենք ՀՀ Սահմանադրությամբ շարադրված դատախազության մարմինների գործունեության ուղղությունները:

Փորձենք վերլուծել թվարկված գործառույթների էությունը:

Այսպիսով՝ դատախազության կարևորագույն գործառույթներից է քրեական հետապնդման հարուցումը, որն իր բնույթով պետաիշխանական գործառույթ է: «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ քրեական հետապնդման հարուցման կարգն ու հիմքերը սահմանվում են Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքով: Նշված օրենսգրքում առկա

է քրեական հետապնդմանը և դրա տեսակներին վերաբերող գլուխ (գլուխ 4-ը) և տրված է այդ հասկացության սահմանումը (այն բոլոր դատավարական գործողություններն են, որոնք իրականացնում են քրեական հետապնդման մարմինները, իսկ օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում տուժողը՝ նպատակ ունենալով բացահայտել քրեական օրենսգրքով չթույլատրված արարքը կատարած անձին, վերջինիս մեղավորությունը հանցանքի կատարման մեջ, ինչպես նաև ապահովել այդպիսի անձի նկատմամբ պատժի և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառումը⁵):

Քրեական հետապնդման հարուցումը՝ անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու, ինչպես նաև մինչ այդ նրան ձերբակալելու կամ նրա նկատմամբ խափանման միջոց կիրառելու մասին քրեական հետապնդման մարմնի որոշումն իրականացվում է դատախազի կողմից, և Օրենքի համաձայն՝ դատախազի բացառիկ լիազորությունն է: Դա նշանակում է, որ պետական իշխանության ոչ մի այլ մարմին չի կարող իր վրա վերցնել այդ գործառույթի իրականացումը:

Ինչպես գիտենք, ներկայումս ակտիվ քննարկումների փուլում է գտնվում քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի հայեցակարգը, որը, բնականաբար, վերաբերում է նաև դատախազությանը⁶: Այդ նախագծով նախատեսվում են մի շարք հիմնարար, սկզբունքային նորամուծություններ, որոնք, մասնավորապես, ուղղված են դատավարության շարժիչ ուժի՝ քրեական հետապնդման ինստիտուտի կարգավորմանը, դրա դերի և նշանակության, ինչպես նաև իրականացման ձևերի հստակեցմանը: Այսպես՝ նախատեսվում է քրեական հետապնդման հարուցում համարել դատախազի կողմից անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին քննիչի կայացրած որոշումը հաստատելը, և այդ պահին առհասարակ ընդունել որպես չափանիշ անձի նկատ-

մամբ դատավարական հարկադրանքի հիմնական միջոցներ կիրառելու և դատավարական հիմնական ժամկետների հաշվարկման համար, մինչդատական վարույթում նախատեսել դատախազի հայեցողական քրեական հետապնդման, ինչպես նաև ի շահ արդարադատության մեղադրյալի հետ համագործակցության մասին մինչդատական համաձայնագիր կնքելու և դրա հետ կապված հատուկ կարգով դատական ակտ կայացնելու հիմքերը, պայմանները և կարգը:

Դատախազի հաջորդ գործառույթը հսկողության իրականացումն է հետաքննության և նախաքննության օրինականության նկատմամբ: Այստեղ խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է ձերբակալման օրինականության և հիմնավորվածության, քրեական պատասխանատվության ներգրավման, խափանման միջոցի ընտրության, հանցագործության բոլոր հանգամանքների հետազոտման բազմակողմանիության, լրիվության և օբյեկտիվության ապահովման նկատմամբ դատախազական հսկողության խնդիրներին⁷: Դատախազի հսկողության տեսադաշտում են նաև դատավարության մասնակիցների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը: Այս գործառույթն առավել բազմակողմանի է արտահայտում դատախազության գործունեության առանձնահատուկ բնույթը և տեղը պետական մարմինների համակարգում: Հենց այս գործառույթի իրականացմամբ է ապահովվում նախաքննության և հետաքննության լրիվությունը, բազմակողմանիությունը և օբյեկտիվությունը:

Նշենք, որ հետաքննությունն ու նախաքննությունն իրավասու պետական մարմինների կողմից օրենքով նախատեսված սահմաններում և կարգով իրականացվող այնպիսի գործողությունների համակարգ է, որոնք ուղղված են հանցագործությունների բացահայտմանը, կանխմանը, հանցագործություն կատարած անձանց պարզելուն և այլն: ՀՀ գործող Քր.

Սահմանադրական իրավունք

դատ. օր-ում թվարկվում են նախաքննություն և հետաքննություն իրականացնող մարմինները, որոնց գործունեության նկատմամբ հսկողություն է իրականացնում դատախազությունը (որպես կանոն, այդպիսի հսկողություն իրականացնում է քրեական հետապնդում հարուցած դատախազը):

Ինչ վերաբերում է դատախազության մյուս գործառնություններին՝ դատարանում մեղադրանքի պաշտպանությանը, ապա հարկ է նշել, որ այն իրականացվում է նախաքննության և հետաքննության օրինականության նկատմամբ հսկողություն իրականացրած դատախազի կողմից, բացառությամբ Օրենքով նախատեսված դեպքերի: Դատախազի մասնակցությունը պարտադիր է առաջին ատյանի և վերաքննիչ դատարաններում գործի քննությանը, այդ թվում՝ նախնական լուծմանը: Օրենքն ամրագրում է այս գործառնության իրականացման առնչությամբ դատախազներին տրամադրված իրավունքներն ու պարտականությունները:

Ըստ Օրենքի 27-րդ հոդվածի դրույթների՝ ՀՀ դատախազությունն է իրավասու հարուցել պետական շահերի պաշտպանության հայց, որն իր մեջ ընդգրկում է՝

- քաղաքացիական դատավարության կարգով պետության գույքային շահերի պաշտպանության հայցի հարուցումը.

- վարչական դատավարության կարգով պետության գույքային և ոչ գույքային շահերի պաշտպանության հայցի հարուցումը.

- քրեական դատավարության կարգով հանցագործությամբ ուղղակիորեն պետությանը պատճառված գույքային վնասի հատուցման հայցի հարուցում:

Օրենքը սահմանում է նաև դատախազի կողմից պետական շահերի պաշտպանության հայց հարուցելու դեպքերը՝

- իր լիազորություններն իրականացնելիս հայտնաբերում է, որ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը, որին վերապահված է պետական շահերի պաշտպանության հարցով

հայց հարուցելը, իրազեկ լինելով այդ մասին, ողջամիտ ժամկետում հայց չի ներկայացրել կամ չի ներկայացնում դատախազի կողմից համապատասխան առաջարկություն ստանալուց հետո.

- պետական շահերի խախտում է տեղի ունեցել այն հարցերով, որոնցով հայց հարուցելն օրենսդրությամբ վերապահված չէ որևէ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի.

- դատախազին հայց հարուցելու միջնորդությամբ է դիմել իրավասու պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը.

- հանցագործությամբ ուղղակիորեն պետությանը պատճառված է գույքային վնաս.

- պետական շահերի պաշտպանության հայց է հարուցվում այլ երկրների դատարաններում կամ արբիտրաժներում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ ՀՀ կառավարությունը լիազորում է մեկ այլ մարմնի:

Բացառությամբ այն դեպքի, երբ հայց հարուցելու միջնորդությամբ դատախազությանն է դիմել իրավասու պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը (այս դեպքում դատախազն իրավունք ունի), մնացած բոլոր դեպքերում դատախազը պարտավոր է պետական շահերի պաշտպանության հայց հարուցել դատարան:

Ըստ Սահմանադրության՝ ՀՀ դատախազության գործառնությունից է նաև դատական ակտերի՝ վճիռների, դատավճիռների և որոշումների բողոքարկումը: Գործին մասնակցող դատախազը պարտավոր է բողոքարկել ուժի մեջ չմտած այն դատական ակտը, որն իր կարծիքով հիմնավոր չէ կամ ապօրինի է: Դատախազը կարող է բողոքարկել քրեական և քաղաքացիական գործերով դատարանների օրինական ուժի մեջ չմտած դատական ակտերը: Ինչ վերաբերում է օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերի դեմ բերվող վճռաբեկ բողոքներին, ապա դա գլխավոր դատախազի և նրա տեղակալ-

Սահմանադրական իրավունք

ների իրավասությունն է: Ընդ որում, քաղաքացիական կամ վարչական գործով պետական շահերին վերաբերող օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտը գլխավոր դատախազն ու նրա տեղակալները կարող են բողոքարկել անկախ տվյալ գործի քննությանը դատախազության մասնակցությունից: Քրեական գործերով դատական ակտը քաղաքացիական հայցի մատով կարող է բողոքարկվել այն դեպքում, երբ այն վերաբերում է պետության գույքային շահերին: Այս գործառույթի շրջանակներում դատախազը դատավարական հարաբերությունների լիարժեք սուբյեկտ է և օգտվում է մի շարք իրավունքներից, մասնավորապես՝ իրավունք ունի հետ վերցնել ներկայացված բողոքը, անարգել ծանոթանալ գործի նյութերին, ստանալ գործի նյութերի պատճենները և այլն:

Եվ, վերջապես, որպես դատախազության գործառույթ ամրագրված է նաև պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կիրառման օրինականության նկատմամբ հսկողության իրականացումը: Պատիժ են համարվում քրեական օրենսգրքով նախատեսված պատժամիջոցները, իսկ հարկադրանքի այլ միջոցներն են՝ ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածի 2-7-րդ կետերով նախատեսված դեպքերում ազատությունից զրկումը, հատուկ ծառայությունների կողմից ֆիզիկական ուժ, հրազեն կամ հատուկ միջոցների գործադրումը:

Ուսումնասիրվող օրենքում թվարկվում են այս գործառույթն իրականացնելիս դատախազին վերապահված իրավունքները,

որոնցից են՝ անարգել մուտք գործել ազատությունից զրկված անձանց պահելու վայրերը, ծանոթանալ համապատասխան փաստաթղթերին, ստուգել պատիժներ և հարկադրանքի այլ միջոցներ կիրառող մարմինների վարչակազմերի դրանց կիրառմանը վերաբերող այն հրամանների, կարգադրությունների և որոշումների համապատասխանությունն օրենսդրությանը, որոնք վերաբերում են անձի հիմնական իրավունքներին, հարցման ենթարկել պատժի կամ հարկադրանքի այլ միջոցների ենթարկված անձանց, անհապաղ ազատել ազատությունից զրկելու վայրերում, դրանց տուգանային և կարգապահական մեկուսարաններում ապօրինի պահվող անձանց, պատժի կամ հարկադրանքի այլ միջոցների ենթարկված անձանց իրավունքների և ազատությունների խախտման կասկածի դեպքում իրավասու պաշտոնատար անձանցից բացառություններ պահանջել ձեռնարկված գործողությունների կամ անգործության վերաբերյալ և այլն:

Այսպիսով, ՀՀ դատախազության գործառույթները սպառնիչ կերպով ամրագրված են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը, ինչպես նաև «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքով: Հենց այս գործառույթներից են բխում դատախազության լիազորություններն այս կամ այն բնագավառում, որոնք օրենսդրի կողմից շարադրվում են համապատասխան իրավական ակտերում:

1. ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանություններ/ ընդհ. խմբ.՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի - Եր., «Գրավունք», 2010, էջ 1000-1001:

2. ՀՀ քր. դատ. օր-ի 52-54-րդ հոդվածներ, 01.07.1998 (փոփոխություններն ու լրացումները՝ 09.02.2011թ. դրությամբ):

3. *Тихомиров Ю. А.* Теория компетенции. М., 2004, с. 53, 56, 116.

4. *Пиголкин А. С.* Теория государства и

права. М., 2007, с. 138-139.

5. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, հոդված 6, կետ 17:

6. Քրեական դատավարության օրենսգրքի նոր հայեցակարգին ՀՀ կառավարությունը 11.03.2011թ. նիստում տվել է իր հավանությունը:

7. *Աշրաֆյան Ա. Գ.* Դատական իշխանությունը իշխանությունների տարանջատման համակարգում, Երևան, 2008, էջ 91-92:

Գարուշ ԴԱՎԹՅԱՆ

ՀՀ քաղաքացիական ծառայության
խորհրդի աշխատակազմի իրավաբանական վարչության պետ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ԻՇԽԱՆԱՎՈՐԻ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ ԵՎ ԿԻՐԱՌՎՈՂ ՍԱՀՄԱՆԱՓՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐՈՒՄ

Այսօր, երբ հայ ժողովուրդն իրակա-
մացրել է «ինքնիշխան պետության
վերականգնման իր ազատասեր նախնիների
սուրբ պատգամը», մեր առջև կանգնած
կարևորագույն խնդիրներից է «հայրենիքի
հզորացմանը և բարգավաճմանը» նպաստող
պետական ծառայողական մշակույթի ձևավոր-
ումը: Այդ մշակույթի արմատավորման ուղի-
ներից մեկն էլ պետական ապարատի ծառա-
յողների վարքագծի պահանջների ձևական
իրավական ամրագրումն է, ինչը բավականին
բուռն կերպով իրականացվում է արդի շրջա-
նում՝ ընդօրինակելով արտասահմանյան
երկրների իրավակարգավորումները: Սակայն
պետք է նկատի ունենալ, որ նման իրավակար-
գավորումներ դեռևս հնագույն ժամանակնե-
րից բնորոշ է եղել նաև մեր իրականությանը,
մեր պետականությանը, հանրային կառա-
վարման համակարգին, երբ կատարվել են
փորձեր այս կամ այն ձևով կարգավորել իշ-
խանավորների լիազորությունները, իրավա-
պարտականությունները:

Հայաստանում պետական ծառայության
վերաբերյալ առաջին և այն էլ անողղակի
աղբյուրները մեզ են հասել Արարատյան թա-
գավորությունից: Ուրարտական պետական
ծառայողների մեծ թվաքանակի մասին վկա-
յում է Թովրախ-կալեի պեղումներից գտնված
սեպագիրը, որտեղ նշված է Ռուսախիմիի
մայրաքաղաքի պալատական անձնակազմի
ցուցակը: Սեպագրի համաձայն՝ պալատա-
կան անձնակազմը բաղկացած է եղել 5507
մարդուց, այդ թվում՝ 1113 անվանի անձինք՝
պալատականներ, 3748՝ ներքինիներ (դրանց
թվում՝ ըստ երևույթին նաև գրասենյակի պաշ-
տոնյաներ), պալատի 162 ծառայողներ, ինչ-
պես նաև 400 զանազան այլ անձինք, ըստ
երևույթին, զինվորներ, աշխարհագրական-
ներ, արհեստավորներ և սպասարկող անձնա-

կազմ: Նշված պաշտոնյաներից բացի, եղել են
նաև այլ պաշտոնյաներ՝ «ժաշվի մարդիկ»,
«դրամների մարդիկ», «ցամքի մարդիկ», ինչ-
պես նաև հացթուխ և ավազ հովիվ:¹

Սատրապական կառավարման ժամանա-
կաշրջանում (Ք. ա. 521-331թթ.) պետական
ծառայողական հարաբերությունների վրա
մեծ ազդեցություն ունեցան պարսկական պե-
տական կարգերը: Աքեմենյան տիրապետու-
թյան ժամանակաշրջանում Դարեհ I-ը սատ-
րապական կառավարման համակարգը տա-
րածեց նաև Հայաստանի վրա: Յուրաքանչ-
յուր սատրապության կառավարումը հանձն-
ված էր սատրապ կոչվող բարձրաստիճան
կառավարիչներին: Սատրապների պարտա-
կանությունների մեջ էին մտնում պետական
հարկերի հավաքումը, պարհակների կազմա-
կերպումը, ճանապարհների անվտանգության
սպասարկումը և այլն:² Սատրապային կառա-
վարման համակարգում կարևորագույն հաս-
տատություն էր **սատրապային դիվանատունը**,
որում կարևոր դեր էր **դպիրը**:³

Հելլենականությունը ևս իր կնիքը թողեց
պետական ծառայողական հարաբերությունե-
րի վրա: Հելլենական դարաշրջանի հայկա-
կան թագավորություններում իշխանության
սպարապետը համարվում էր արքայական ազ-
գատոհմի անդամներից և ռազմաժառանգական
ավագանու ներկայացուցիչներից: Նրանցից
էին նշանակվում պալատական և պետական
բարձրաստիճան պաշտոնյաները, նահանգ-
ների ու գավառների կառավարիչները, զինվո-
րական հրամանատարները: Իշխող դասա-
կարգի անբաժանելի մասն էին կազմում նաև
միջին ու ստորին պետական պաշտոնյանե-
րը:⁴ Ռազմաժառանգական ազնվատոհմիկու-
թյան սկզբունքով է առաջնորդվել նաև Ար-

տաշես Ա-ն, որը երկրի կարևորագույն պաշտոնները կենտրոնացրել էր իր որդիների և մերձավոր շրջապատի ձեռքում: Արտաշեսյանների ժամանակաշրջանում կարևոր գերատեսչություններից էին հարկային-ֆինանսական, արքունի տնտեսության կառավարման, պետական-հասարակական աշխատանքների, շինարարությունների կազմակերպման, ռազմական, դատական գերատեսչությունները: Պետական ներքին ու արտաքին գրագրությունը, օրենքների ու կարգադրությունների հրապարակումը, հարկային ցուցակները և այլն կենտրոնացված էին արքունի գրասենյակում, որ կոչվում էր **դիվան**: Դիվանում ծառայող գրագիրները կոչվում էին **դպիր**, իսկ նրանց պետը՝ **դպրասպետ** կամ **դիվանասպետ**:⁵

Պետական ծառայության հարաբերությունները յուրահատուկ կանոնակարգում ստացան Արշակունիների օրոք: Այս շրջանում Մեծ Հայքում գործում էին մի շարք հիմնական գործակալություններ՝ հազարապետություն, թագակիր և թագակապ ասպետություն, մեծն դատավարություն, մաղխագություն, մարդպետություն, սպարապետություն:⁶ Արշակունյաց արքունիքում պետական գործերը կանոնակարգելու և կառավարելու հարցերում էական նշանակություն ուներ մի փաստաթուղթ, որը կոչվում էր **Գահնամակ**: Գահնամակը հայոց իշխանների կամ նախարարների ունեցած տեղերի, պատվաստիճանների վավերական ցուցակն էր, որում աստիճանակարգությունը որոշված էր նախարարի ռազմական և տնտեսական հզորությամբ, ինչպես նաև հնից եկած ավանդական հիմքով: Նախարարների գահերը կայուն և ժառանգական էին: Միայն բացառիկ դեպքերում էին Գահնամակում կատարվում փոփոխություններ:⁷ Գահնամակը գործել է Արշակունիների թագավորության ամբողջ ժամանակաշրջանում և մարզպանական ժամանակներում: Հաշվի առնելով, որ առանձին նախարարներ նաև գործակալության ղեկավարներ էին, այսինքն՝ կատարում էին ծառայողական գործառնություններ, Գահնամակը կարելի է համարել պետական ծառայողական հարաբերությունները կարգավորող ակտ, որն իր կարգավորման առարկայով և նշանակությամբ շատ նման է «*քաղաքացիական ծառայության պաշտոնների անվանացանկին*»:⁸

Արշակունիների անկումը և Հայաստանի

բաժանումը հանգեցրին նրան, որ Հայաստանի արևմտյան և արևելյան մասերում համապատասխանաբար սկսեցին հաստատվել բյուզանդական և պարսկական պետական ծառայողական հարաբերությունները: Սակայն մարզպանական Հայաստանում վիճակը մի փոքր այլ էր. այստեղ նախարարական կարգերը և դրանով պայմանավորված ծառայողական հարաբերությունները որոշակիորեն պահպանվել էին:

Բագրատունիների ժամանակաշրջանում պետական ծառայողական հարաբերությունների վրա իր մեծ ազդեցություն ունեցավ արաբական գործոնը. որոշ պաշտոններ անվանափոխվեցին⁹, որոշ գործակալություններ դադարեցին գոյություն ունենալ, կիրառության մեջ դրվեցին նոր պաշտոններ¹⁰ և այլն: Բագրատունի թագավորներն իրենց արքունիքում ստեղծել էին սպարապետության, մարզպանության, իշխանաց իշխանի, դատավարության գործակալություններ: Արքունիքը գավառների և շրջանների կառավարումն իրականացնում էր իր պաշտոնյաների միջոցով, որոնք անվանվում էին **գործակալներ** կամ **ձեռնակիրներ**: Գործակալներն իրենց ձեռքի տակ ունեին ստորադաս ծառայողներ, որոնց միջոցով հավաքում էին հարկերն ու տուրքերը և կարգավորում զանազան հարցեր:¹¹ Բագրատունիների թագավորության անկումից հետո իրենց գոյությունը պահպանած անկախ կամ կիսանկախ հողատեր իշխանություններում ծառայողական հարաբերությունները կառուցված էին դասային-վասալական սկզբունքով և հողատիրության կարգերով: Օրինակ՝ Չաքարյանների ֆեոդալական իշխանությունն ունեցել է իր պետական-վարչական պաշտոնեության ցանցը՝ իշխանական արքունիքը, որն աղբյուրներում հիշվում է **տուն** բառով, և դատական ատյանը՝ **դիվան**: Արքունիքի բարձրաստիճան պաշտոններից էին արքունիքի վեզիրը՝ **մսախուրթ-ուխուցեսը**, **սպարապետը**:¹²

Այսպիսով, հնագույն շրջանից մինչև միջին միջնադարը մեզ հասած իրավահայտ աղբյուրները շատ ընդհանուր և կցկտուր տվյալներ են հաղորդում մեզ հետաքրքրող հիմնահարցերի վերաբերյալ: Անշուշտ իշխանավարության հարաբերությունները եղել են կարգավորված, սակայն մանրամասնությունները մեզ չեն հասել: Պետական ծառայողական հարաբերու-

թյունները զարգացման նոր փուլ են մտնում Կիլիկյան հայկական թագավորության օրոք: Կենտրոնական պետական ապարատը բաժանվում էր ռազմական և քաղաքացիական գերատեսչությունների, որոնց իրավասությունը տարածվում էր ամբողջ երկրի վրա:¹³

Արևմտյան Եվրոպայի ֆեոդալականության ազդեցությունը, մանավանդ Խաչակրաց արշավանքների ներգործությամբ, այնքան ուժեղ էր այս հայկական թագավորության վրա, որ ամբողջ պետական-վարչական կազմը, արքունի և իշխանական պալատական կարգերը, ֆեոդալական ինստիտուտները կառուցված էին արևմտյան ավատատիրական, գլխավորապես ֆրանկների օրինակով: Կիլիկիայում նույնիսկ յուրացրեցին նրանց պետական-վարչական ու սոցիալական եզրութաբանությունը:¹⁴ Ամբողջությամբ վերցրած՝ երկրի առանձին բնագավառների կառավարումը համարվում էր **արքունի գործ**, այսինքն՝ **արքայի գործ**: Այդ գործը կատարում էին գործակալները՝ թագավորի գործակատարները, նրա պաշտոնավորները:¹⁵ Ծառայագրված բոլոր անձինք,¹⁶ անկախ իրենց կոչումից, կոչվում էին «վիճք»¹⁷... Կիլիկիայում ձևավորվեցին հետևյալ գործակալությունները՝ պալություն, թագադիր, իշխանաց իշխան, թագավորական գրասենյակ (ջանցլեր կամ կանցլեր), սենշալն ու ջամբլայն (պալատի կառավարիչ), բողլեր (պալատական մատովակ), ավագ տեսուչ (սուրհանդակների պետը), սպարապետություն, ֆինանսական:

Ինչպես տեսնում ենք, հայկական «պետական ծառայությունը» ունի խորը արմատներ, և բազմադարյա պատմության ընթացքում այն ունեցել է կազմակերպական տարբեր ձև՝ իր վրա կրելով տվյալ ժամանակի առանձնահատկությունները: Պետությունը բոլոր ժամանակներում միշտ էլ գտնվել է հասարակության ուշադրության կենտրոնում՝ ի դեմս պետական ծառայողների: Իշխանավորի ոչ պատշաճ վարքագիծը միշտ էլ եղել է քննադատության առարկա: Դրա մասին են վկայում նաև հայ պատմիչների թողած վկայությունները, ինչպես նրանց գործունեության, այնպես էլ նրանց վարքագծի մասին: Օրինակ՝ Մ. Խորենացին իշխանավորներին տալիս է հետևյալ բնութագրիրը. «Իշխանները՝ սպստամբ, գողերին գողակից, կաշառակեր, կծծի, ժլատ,

ազահ, հափշտակող, աշխարհ ավերող, աղտեղասեր, ծառաներին համամիտ»:¹⁸

Իշխանական լիազորություններ ունեցող անձանց վարքագծի հիմնախնդիրն այսօր էլ ուսումնասիրման նյութ է արդի պետական ծառայության տեսական և գործնական հարցերով զբաղվողների համար: Հայ միջնադարյան իրավական հուշարձաններում բավականին հետաքրքիր տեղեկություններ կան նշված հիմնախնդրի մասին, ինչը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ այն ունի խորը արմատներ: Այդ են վկայում նշված հիմնախնդրի վերաբերյալ հայ մտածողների և օրենսդիրների առաջադիմական հայացքները պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում:¹⁹

Այժմ փորձենք վեր հանել իշխանավորների վարքագծի կանոնների իրավակարգավորումները հայ միջնադարյան կանոնական և աշխարհիկ իրավունքի հուշարձաններում: Ազգային-եկեղեցական ժողովների ընդունած որոշումներում առկա են նաև կանոններ, որոնք անմիջականորեն վերաբերում են երկրի կառավարումն իրականացնող անձանց: Ազգային-եկեղեցական ժողովների շարքում առաջինը Աշտիշատի ժողովն է, որը գումարվել է 365 թվականին՝ Ներսես Մեծի գլխավորությամբ: Ժողովին մասնակցել են և՛ հոգևորականներ, և՛ աշխարհականներ: Աշտիշատում սահմանված կանոնները վերաբերել են աշխարհիկ կարգերին և դավանաբանական հարցերին: Հատկանշական է, որ այդ կանոնների մեջ կան նախարարների համար որոշակի սահմանափակումներ ամրագրող նորմեր, մասնավորապես՝ «մերձավոր ազգականների միջև ամուսնության արգելքի մասին ժողովը հրահանգեց նախարարներին իրենց տոհմական ժառանգությունը պահպանելու համար մերձավոր ազգականների միջև խնամիրություն չանել: Ժողովը պարտավորեցրեց նախարարներին կոռով ու պարհակությամբ չներել աշխատավորներին, գթասրտությամբ վարվել նրանց հետ»:²⁰ Նմանատիպ կանոն ամրագրված է նաև 444 թվականին Շահապիվանի ժողովում ընդունված կանոններում: Շահապիվանի կանոններով սահմանվել են եկեղեցական, քրեական և քաղաքացիական իրավունքի նորմեր: Այստեղ ուշադրության է արժանի հետևյալ կանոնը՝ եպիսկոպոսը, երեցը, սարկավագը, պաշտոնյաներից կամ ուխտյալներից որևէ մեկը չպետք է համարձակվի տան-

տիկին պահել, եթե դա պարզվի և հաստատվի, ապա հանցավորը կարգալույծ պետք է լինի:²¹ Այս կանոնում ամրագրվել է ոչ միայն կոնկրետ սահմանափակումն իշխանավորի նկատմամբ, այլ նաև հետևանքը սահմանափակումը չպահպանելու համար, որը դրսևորվում է պաշտոնից ազատվելու ձևով:

Հայ իրավական հուշարձաններից առաջին ծավալուն փաստաթուղթը, որը կանոնակարգել է իշխանավորի վարքագիծը, Ներսես Շնորհալու (1166-1173) «Թուղթ ընդհանրականն» է:²² «Թուղթ ընդհանրականի» քննությունը թույլ է տալիս հաստատել, որ հեղինակը հետամուտ է եղել այնպիսի քաղաքական նպատակների, ինչպիսիք են հասարակության առողջացումը (կարգ ու կանոնի հաստատումը երկրում), կենտրոնացված իշխանության ուժեղացումն ու հայկական իշխանական տների միավորումը՝ թագավորության ստեղծման նպատակով²³ ... Բացի վերը նշված խնդիրներից, «Թուղթ ընդհանրական»-ում տեսնում ենք նաև այնպիսի կանոններ, որոնք կարելի է համարել արդի պետական ծառայողի վարքագիծը կարգավորող իրավական նորմերի նախանմուշներ: Օրինակ՝ «Աստվածային պատվիրանների խրատն ուղղենք նաև ձեզ՝ աշխարհիկ կենցաղավարություն ունեցողներին, նախ և առաջ՝ իշխաններին... Անիրավությանը մի՛ վարվեք հպատակների հետ՝ ծանր և դժվարակիր հարկեր դնելով, որոնք չեն կարող կրել, յուրաքանչյուրին օրենքով և ըստ իր կարողության չափի դատեք: Ոչ որքի մի՛ գրկեք և մի՛ նեղեք աղքատներին և տկարներին: Ձեր երկրի վրա չար ու անիրավ վերակացուներ և գավառապետեր մի՛ նշանակեք, այլ մարդկանց վրա վերակացություն անելու համար արդարամիտ ու արդարադատ մարդկանց ընտրեցեք: Անիրավությանը մի՛ դատեք որևէ մեկին: Մի՛ անտեսեք այրու և աղքատի իրավունքները: Անասցեք նրանց աղաղակին, փրկեցեք նրանց իրենց կեղեքիչներից, անիրավների կողմից նրանց հափշտակված ինչքերը վերադարձրեք: Ձեր իշխանության ենթակա մարդկանց մի՛ ծառայեցրեք անբան կենդանիների նման... Խիստ ու անտանելի գործեր մի՛ տվեք նրանց, ոչ էլ առանց կերակրի թողեք նրանց, այլ ներողամտությամբ և քաղցրությամբ վարվեցեք: Աշխատածամերը պակասեցրեք, առատ կերակուրներով գոհացրեք նրանց աշխատանքի ընթացքում և չափից

ավելի մի ծանրաբեռներ: Ձեր աշխատավորների վարձը բռնությամբ մի՛ կտրեք: Անցավոր այս կյանքի համար մի՛ կորցրեք հավիտենական կյանքը: Աղաչում եմ ձեզ՝ բոլորիդ, որ հեռանաք կորստական այս գործերից: Ոչ որ թող չարդարացնի մեղքերի պատճառները՝ ասելով. «Եթե չգրկենք և չհափշտակենք, մեր իշխանությունը չենք կարող հաստատուն պահել»: Աղաչում եմ. մի՛ խաբեք և մի՛ ստեք ոչ ձեր հպատակներին, ոչ էլ օտարներին, այլ երբ մեկին խոսքով բարիք խոստանաք, նույնը գործով կատարեցեք: Ձեր զինվորների և բոլոր ծառայողների սահմանված թոշակը մի՛ պակասեցրեք: Ինչպես նրանք ձեզանից ստացած պարգևների փոխարեն պարտական են արյուն թափելու ձեզ համար, նույնպես էլ դուք պետք է նրանց խոստացված թոշակը անթերի հատուցեք: Բռնությամբ չափից ավելի ոչինչ մի՛ պահանջեք նրանցից: Հետևյալ կարգը հաստատեք բոլոր ձեր ծառայողների համար. այնքան ժամանակ, որքան մեկը ցանկանում է ձեզ ծառայել, հավատարմությամբ և առանց նենգության թող ծառայի, երբ ցանկանա դուրս գալ ձեր ծառայությունից, առանց վախի հայտնապես հրաման թող խնդրի ձեզանից, և դուք խստությամբ ու բռնությամբ արգելք մի՛ եղեք, այլ եթե չեք ուզում իր մեկնելը, ջանացեք սիրով և իր կամքով պահել, իսկ ուրիշներին քաղցրությամբ արտոնք և եթե որևէ բան պարտական եք՝ հատուցեք նրանց: Հոժարությամբ մի՛ երդվեք Աստծո անունով, սուրբ Ավետարանի և Խաչի վրա, եթե չկա ծայրագույն անհրաժեշտություն, այլ դուք ձեզ այնպես ճշմարտախոս ցույց տվեք բոլորին, որ մարդիկ մինչև իսկ ձեր պարզ խոսքին հավատան երդումի պես: Իսկ եթե ծայրահեղ պատճառ լինի երդվելու, թող ոչ որ աններելի հանցանքով չմեղանչի՝ երդումը ուրանալով և երդմնազանց լինելով, քանզի ավելի չար է երդումն ուրանալը, քան անհավատների առաջ մահվան սպառնալիքի տակ հավատքը ուրանալը: Ոչ միայն հավատակից քրիստոնյաների նկատմամբ պետք է առանց ստության երդումը պահել, այլ նաև այլազգիների և մանավանդ նրանց նկատմամբ, որպեսզի պատճառ չլինեք, որ նրանք հայիդեն Աստծո անունը և քրիստոնեական հավատքը: Դարձյալ աղաչում ենք, չլինի, որ բարկությունից դրդված և անարդար իրավունքով որոշում տաք կամ մեկին պատժեք, կամ մահվան վճիռը կայացրեք: Այս պատվերը ևս ավանդում

ենը ձեզ վրիժառու և քինախնդիր մի՛ եղեք»:²⁴ Շնորհալին անդրադարձել է նաև զինվորների դասին՝ խոսելով նրանց պարտականությունների մասին:²⁵

«Թուղք ընդհանրականը» կարելի է համարել Էթիկայի յուրահատուկ կանոնագիրք, որի պահպանման և կիրառման համար Շնորհալին «նախատեսել է» պատասխանատվություն՝ Աստծո պատժի ձևով: Նման կանոնների պահպանման արդյունքում կձևավորվեք բարոյական բարձր հատկանիշներ ունեցող իշխանավոր: Շնորհալին իր կանոններում ամեն հնարավոր միջոցներով պաշտպանել է ենթակա անձանց իրավունքները՝ փորձելով սահմանափակել իշխանավորի վարքագիծը, քանի որ այդ հարաբերությունների իրավական կարգավորման բացակայության դեպքում մարդիկ ենթարկվում են բարոյական նորմերին, որովհետև ունեն բարոյական գիտակցություն, համոզմունքներ և սովորույթներ, որոնց համաձայն՝ գործում են: Մարդկային գործունեության ցանկացած տեսակի համար որպես բարոյական գործոն հանդես է գալիս այդ գործողությանը մասնակցող անհատի դիրքորոշումը կյանքի նկատմամբ: Իսկ մարդու բարոյական պատասխանատվությունն այն ամենի համար, ինչ տեղի է ունենում հասարակության կյանքում, որոշվում է տվյալ անձի հասարակության մեջ ունեցած դիրքով և նրանով, թե որքանով նա կարող է ազդել այդ իրադրության վրա: «Թուղք ընդհանրականը»-ի արժանիքը նրա ընդհանուր բնույթի խրատները չեն և ոչ էլ եկեղեցական համայնքին ուղղված հոգևոր հովվի կարգացած քարոզները, այլ այն հորդորները, որոնք, որպես կանոն, հնչում են որպես արգելանք և բացահայտում են այնպիսի հակաօրինական և հակաբարոյական արարքներ, որոնք այն ժամանակներում պատժելի էին պետության և եկեղեցու կողմից:²⁶

Այսպիսով հայ միջնադարյան կանոնական իրավունքի աղբյուրների վերլուծությունից հետևում է, որ դրանք առաջին հերթին ուղղված էին աստվածային պատվիրանները կյանքի կոչելուն, մարդկանց ու հասարակության վարքագծի արժեքային համակարգի հիմքերի ամրապնդմանը: Այս խնդիրն ավելի է կարևորվել, քան երկրի կառավարման ձևին ու բնույթին առնչվող խնդիրները:²⁷

Հայ իրավունքի պատմության էջերում բացառիկ տեղ է գրավում Մխիթար Գոշի «Գիրք Դատաստանին», որ բազմաթիվ ձեռագրերով հասել է մեզ:²⁸ Գոշը, լինելով կառավարման միապետական ձևի կողմնակից, ճանաչելով թագավորի իրավունքները, նրա իշխանությունը սահմանափակում էր օրենքով, ինչը տվյալ ժամանակի համար առաջադիմական քայլ էր: Գոշը Դատաստանագրքի նախադրությունում տալիս է այն պատճառները, որոնք հիմք են հանդիսացել գրելու օրենսգիրքը: Այդ պատճառներից նշենք երկուսը.

- «Երրորդ, ծուլության պատճառով մարդիկ չեն վարժվում օրենսգիտության մեջ, անգիտակ են օրենքներին, հետևապես նրանց որոշումներն էլ ճիշտ չեն կամ շեղվում են օրենքից, ուստի «կամեցաք գրով դատաստանիս զնոսս իբրև ի քնոյ զարթուցանել»:

- ութերորդ և ամենակարևոր պատճառներից մեկը. «Տեսանմեք այժմ,- գրում է Մխիթար Գոշը,- զի բազումք յեպիսկոպոսաց, և ի վարդապետաց, և ի քահանայից, և ի գլխատր աշխարհականաց աչառանաւաք և կաշառաւք բազում անգամ և տգիտութեամբ թիրեմ գուղիղ դատաստան: Սակս որոյ ուղղութիւն և յանդիմանութիւն սակաւաւք այնոցիկ զգիրս որոշմեցաք դատաստանի»:²⁹

Ինչպես տեսնում ենք, այդ ժամանակահատվածում նույնպես որոշակի անհրաժեշտություն է առաջացել կանոնակարգել նաև աշխարհիկ իշխանների, այդ թվում նաև թագավորի իրավապարտականությունները (լիազորությունները): Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ սահմանելով լիազորությունից օգտվելու կառուցակարգերը, նախատեսել է նաև դրանց որոշակի սահմանափակումներ: Գոշը, տարանջատելով, հստակեցրել է նաև թագավորների և իշխանների լիազորությունների շրջանակը, ինչպես նաև սահմանել է այն լիազորությունները, որոնք, թագավորի հրամանի համաձայն, կարող են իրականացնել իշխանները, ինչն արդյունավետ կառավարման բնորոշ գծերից է: Դատաստանագրքում սահմանված են նաև այն անձանց շրջանակը, ում կարող են պատասխանատվության ենթարկել թագավորները և իշխանները:

Գոշի կողմից թագավորի լիազորությունների սահմանափակումները հանգում են հետևյալին. «Եթե թագավորը քաղաք կամ որչափ կառուցի կամ աշխարհագիր անցկացնի

կամ եթե դահեկան և դրամ սահմանի կամ կտրի՝ իրավունք ունենա ըստ օրենսգրքի օրենքների: Իսկ իշխանները դահեկան կամ դրամ կտրելու իրավունք չունեն, իսկ եթե կտրեն, միայն թագավոր հրամանով լինի, նույնպես և քաղաքներ ու բերդեր կառուցելու դեպքում: Մեծամեծ գետերի վրա կամուրջներ, ինչպես և պանդոկներ և իջևանատներ շինելը թագավորների իրավունքը լինի, իսկ նրանց՝ իշխաններին և ազնվականներին թագավորների հրամանով միայն թույլատրվի: Իշխանները թագավորների զգեստներ չհագնեն, մինչև որ նրանք չհրամայեն և կամ պատիվ՝ տան: Արքայի անջև մեծամեծ իշխանները չնստեն, այլ՝ երբ հրամայի: Արքայի սեղանից ոչ որ չուտի, բացի հայրապետից կամ երբ նա կկամենա: Իսկ արքունիքում հայրապետը ինքնիշխան լինի նստելու, բայց ոչ արքան հայրապետի տանը: Քրիստոնյա թագավորը, հեթանոս թագավորների օրենքով, հարճեր չպահի, այլ օրինավոր ամուսնության կարգի մեջ լինի, քանզի նրան իշխանություն է տրված հայրապետի հետ ատյան ելնել: Ամեն պարագայում և ամեն գործի մեջ իրավունքով վարվի հավատացյալ թագավորը: Գավառների ու ժողովուրդների հարկերը թագավորներն ու իշխաններն արդարությամբ գանձեն, ոչ ավելին, քան նախնական սովորությունն էր, քանզի ամեն բանի համար հաշիվ պետք է տան, որովհետև Աստծու կողմից աշխարհի փրկության ու պահպանության համար կարգվեցին, այլ ոչ կործանման համար: Իշխաններին վայել չէ այլադավանների նման հարկել հավատացյալներին, այլադավաններից արժանի հարկ վերցնել, նրանցից ոչ: Իշխանները իրավունք չունեն առանց թագավորի հրամանի սպանել սպանողներին, բայց գողին պատժելու իրավունք իշխանն ունի: Ազնվականն առանց իշխանի հրամանի իրավունք չունի գողերին պատժելու: Եթե անհրաժեշտ լինի թագավորին պատժել՝ երկրի խաղաղության պահպանման համար, պետք է դա արվի մեկ այլ թագավորի և հայրապետի կամքով ու ամենայն արդարությամբ: Եթե իշխաններն ու ազնվականներն ինքնագրուխ դառնան կամ իրենք իրենց իշխան հռչակեն, թագավորը թող նրանց հեռացնի միաբանությունից, արքայի և պատժի: Ուրիշ թագավորի կարգած իշխանին թագավորն արքայում ու պատժում է: Իսկ իշխանաց իշխանն իրավունք ունի պատժել և կամ արքայից նաև ազնվականներին. եթե նա կարգված է եղել նրանց

կողմից՝ նրանց միաբանական համաձայնությամբ անի այդ բանը, իսկ եթե թագավորի կողմից է կարգվել իշխանաց իշխան՝ թող թագավորի կամքի համաձայն վարվի»:³⁰ Գոչը կանոնակարգել է նաև թագավորի իրավունքները և պարտականությունները պատերազմների ժամանակ, ինչպես նաև պատերազմի ավարտից հետո:³¹ Գոչն անդրադարձել է նաև դատավորներին և ամբաստանողներին՝ սահմանելով որոշակի սահմանափակումներ և վարքագծի կանոններ նշված պաշտոնատար անձանց համար:

Ինչպես տեսնում ենք, «Դատաստանագրքում» սահմանվել են այնպիսի նորմեր և դրույթներ, որոնց միջոցով փորձ է արվել կանոնակարգել տվյալ ժամանակաշրջանին բնորոշ պետական ծառայողական հարաբերությունները, որոշ դեպքերում նաև վարքագիծը: Հետաքրքրական է նաև այն հանգամանքը, որ Դատաստանագրքում աշխարհիկ իշխաններին և դատավորներին ուղղված որոշ բարոյախարատական կանոններ ամրագրված են նաև ժամանակակից պետական ծառայողի վարքագիծը կանոնակարգող իրավական ակտերում:

Թագավորների, իշխանների, պալատական աստիճանավորների, դատավորների վարքագծին, իրավունքներին և պարտականություններին է անդրադարձել նաև Սմբատ Գունդատաբլն իր «Դատաստանագրքում»: 13-րդ դարի հայ պետական գործիչ, պատմագիր գորավար Սմբատ սպարապետի Դատաստանագիրքը ավատատիրական դարաշրջանի յուրահատուկ հուշարձաններից է և մեծ գիտական հետաքրքրություն է ներկայացնում միջնադարյան Հայաստանի իրավական կեցության հետազոտման համար: Հայ իրավական մտքի այդ արժեքավոր հուշարձանն անկասկած իր դարաշրջանի համար առաջընթաց երևույթ էր և մեծ կիրառական նշանակություն ուներ:³²

Սմբատ Գունդատաբլն կողմնակից էր կենտրոնացված միապետության: «Թագավորը միակն է, որ իրավունք ունի դրամ հատել, քաղաք ու ամրոց շինել, կամուրջ կառուցել մեծ գետերի վրա, իջևանատներ՝ ճանապարհների և լեռնանցքների կողքին: Եթե իշխանը կամենում է այսպիսի գործեր անել, ապա միայն թագավորի թույլտվությամբ կարող է կատարել: Ոչ որ չպետք է համարձակվի թագավորական

զգեստ կրել առանց թագավորի հրամանի: Ոչ որ չպետք է համարձակվի նստել թագավորի ներկայությամբ. ներելի է, եթե թագավորը թույլ է տալիս, և թագավորի սեղանի շուրջը կարող է նստել միայն հայրապետը: Բայց թող թագավորը հայրապետի կողքին չնստի, քանի որ այդպիսի կարգ չկա: Օրենքը թույլ չի տալիս, որ թագավորը սիրուհու հետ ապրի առանց ամուսնության, քանի որ Աստծո հայրապետի հետ օրենքի հաստատող է՝ թող օրինական ամուսնանա: Թագավորը Քրիստոսի արքայապետության օրինակով պարտավոր է դատ անել կշռադատված, անաչառ, անկաշառ և առանց ծուլության, լսել բոլոր գրկվածների ու բողոքավորների դատը՝ արդարադատ վճիռ կայացնելով նրանց նկատմամբ: Եթե թագավորը կռվի մեջ գտնվի, և նրա սուրը հատի, պատշաճ չէ այլևս մարդ սպանել. բացառությամբ այն այլազգիների, որոնք կռվի պատճառ են եղել: Գավառների հարկերը սահմանված չափերով հավաքում են տիրույթների պարունները, և թող ոչ որ չհամարձակվի թագավորի դրած կարգին բան ավելացնել: Թագավորը պարտավոր է պաշտպանել աղքատներին, եթե ոչ՝ Աստծու ողորմածությանն անարժան կլինի: Թագավորն ավար առնելու նպատակով գող ու կողոպտիչ չպետք է ուղարկի, նա ավար է վերցնում բացահայտ հարձակմամբ, դա իշխանների և սահմանակալ պաշտոնյաների եկամուտ ստանալու միջոցներից է: Օրինական չէ, որ ամեն իշխան սպանելու իրավունք ունենա, դա թույլատրելի է միայն թագավորական հարստությանը պատկանող իշխաններին: Եթե ժառանգատեր իշխանը մեծամեծ ծախսեր է անում իր տիրույթում. բերդ ու ամրոց կամ այլ շինություններ է կառուցում, ուրեմն ցանկանում է, որ դրանք իր ժառանգների համար մնալուն սեփականություն լինեն: Թող թագավորը ձեռքը չդնի դրանց վրա, թող իշխանները մշտապես տիրեն իրենց ստեղծածին և նեցուկ լինեն թագավորին: Նույն ձևով իշխաններն են պարտավոր իրենց հարկատուներին և հպատակներին շահել և պաշտպանել: Արդարացի հարկումները չպետք է գերազանցել և ուրիշ այլ հարկապահանջներ՝ չեքուչեք կիրառել»³³

Հայ իրավական հուշարձաններում Մաթատ Գունդատաբլի Դատաստանագիրքը առաջին իրավական փաստաթուղթն է, որտեղ հեղինակը թվարկել է արքայական պալատի

աստիճանավորների պաշտոնները, սահմանել նրանց պարտականությունները՝ հստակ տարանջատելով նրանց գործառնությունները, ինչպես նաև դասակարգել պաշտոնները՝ ըստ դասերի սահմանելով պաշտոնների անվանումները, սահմանելով նաև նրանց զգեստավորման պահանջները: Ուսումնասիրելով այդ պաշտոնավորների պարտականությունները՝ նրանց ծառայությունը կարելի է բնորոշել որպես մասնագիտական գործունեություն, ինչը համարվում է նաև արդի պետական ծառայության բնութագրիչներից մեկը: Առաջինը **սեփեմտիստներն** են, որոնք թագն են տանում... Նրանք թագավորական զգեստներ են մատուցում, ինչը պահանջում է արքան: Երկրորդ դասը **վեստիստներն** են, որոնք արքայի թագակիրներն են... Երրորդ դասը **կանդիստներն** են, որոնք ոսկյա տեգեր են տանում... թագավորի առջևից տանում են տերմոնական խաչը: Չորրորդ դասը **պրոկուստոներն** են, որոնք երկաթյա վահան են տանում: Նրանց պարտականությունը արքայի դագաղը տանելն է: Հինգերորդ դասը **եսկոպիստներն** են, որ գմբեթաձև վահան են տանում... և նրանցից են ընտրում **մանդատները**: Վեցերորդ դասը **սուրատներն** են՝ նույն **ոքեպարները**, որ թագավորի ձին թամբելով և թագավորին ձի հրամցնելով են զբաղվում: Յոթերորդ դասը **սքպարներն** են... Սրանք տանում են զինանշաններ, այսինքն՝ դրոշներ, որոնք **սինգա** են կոչվում: Ութերորդ դասը նրանք են, որոնց **դեկանիոն** են անվանում: Սրանք աղեղնավորներ են: Սրանք գնում են արքայի առջևից և ամբոխին են հեռու վանում: Իններորդ դասը **պահնորդներն** են, որոնք պալատի շուրջն են կանգնում և պահպանում պալատը: Սրանց նաև **քյուտոք** են անվանում:

Այդ դասերից դուրս կան նաև բազմաթիվ պալատական այլ սպասավորներ՝ տղամարդիկ և ներքինիներ, որոնց ճիշտ թիվը հայտնի չէ, և որոնք հինգ կարգի են բաժանվում: Առաջինը **պատգամավորներ** են, որոնք արտաքին զանգատներն են հայտնում թագավորին, այնուհետև **կարդացողներն** են ու **նոտարները**. կան **բաղնիքապաններ, հացապաններ, սենսկերներ** և **ֆարաշներ**, պալատական **քահանաներ, քաղցրախոս ճարտասաններ՝ ասմուցողներ, երգեր կատարողներ, մուրզոններ՝ եղբայրությունից դուրս գտնվող վանականներ, և մենակյացներ ու քարոզողներ**: Կան նաև **օրենսդիրներ, իմաստասերներ** և ամեն ինչի

հոգևոր հովիվներ.³⁴

Սմբատ Գունդատարը խոսել է նաև թագավորի և իշխանների փոխհարաբերությունների մասին, մասնավորապես. «Եթե թագավորը որևէ իշխանի իշխանական պատվի արժանացրեց, ինքն էլ կարող է իշխանությունից հեռացնել, և ինչպես հարկ համարի պատժել: Բայց այն ինքնակալներին, որոնց թագավորը չի բերել իշխանության, թագավորը չի կարող առանց նրա ընկեր իշխանների ո՛չ աքտորել, ո՛չ էլ իշխանությունից գրկել: Իսկ եթե երկրի փրկության համար ցանկանան թագավորին պատժել կամ սպանել, իշխաններն իրենք չեն կարող անել, որովհետև օրենքը պատվիրում է, որ առանց այլ թագավորի և հայրապետի, նրանք այդպես վարվելու իրավունք չունեն, այլ միայն ուրիշ թագավորի ու հայրապետի ներկայությամբ և ողջ երկրի հավանությամբ: Իսկ եթե իշխաններն իրենք իրենց համար որևէ սեկին իշխանության բերած լինեն, կարող են իրենց նշանակած իշխանին հեռացնել, պատժել և վարվել այնպես, ինչպես իրենք կամենան: Իսկ եթե իշխանին թագավորը նշանակած լինի, իշխաններն առանց թագավորի չեն կարող նրան իշխանությունից գրկել: Եթե նախարար լինի, կարող են դատել իշխանաց իշխանները: Իշխաններին դատում է իշխանաց իշխանը՝ իշխանների հետ և նրանց հավանությամբ»:³⁵

Ինչպես տեսնում ենք, Սմբատ Գունդատարը հետաքրքիր լուծումներ է առաջարկել պետական ծառայողական հարաբերություններում, տարանջատել է լիազորությունները, սահմանել յուրաքանչյուր պաշտոնյայի իրավունքները, պարտականությունները, որոշակի գործողություններ կատարելու դեպքում սահմանել է դրանց իրականացման կարգը, որոշակի գործողությունների համար սահմանել է նաև պատասխանատվություն: Հատկանշական է նաև այն հանգամանքը, որ իշխանավորից ակնկալվող անհրաժեշտ վարքի համար իրավական ակտով պատասխանատվություն է սահմանել, թեև բարոյական, այնուամենայնիվ վարքագծի կանոնների պահպանման համար նա կարևորել է պատասխանատվության ինստիտուտը, ինչը բնորոշ է ժամանակակից պետական ծառայությանը:

Հայ իրավական մտքի պատմության ամենաարժեքավոր աշխատություններից է Շահամիր և Հակոբ Շահամիրյանների «Որոգայթ

փառաց»-ը: Որոգայթ ո՞ւմ և ինչի՞ համար: **Իշխանության սահմանափակման և փառքի գապման համար:**³⁶ ««Որոգայթ փառացը» ոչ թե եվրոպական իրավական մտքի ներազդեցության արձագանք է, այլ այն իրավաճանաչողական և գիտամեթոդաբանական առումով յուրովի ընդհանրացնում է Աղվենի, Աշտիշատի, Շահասիվանի, Դվինի, Պարտավի և այլ ժողովների, Հովհաննես Օձնեցու, Հովհաննես Սարկավագի, Դավիթ Ալավկա որդու, Մխիթար Գոշի, Ներսես Շնորհալու, Ներսես Լամբրոնացու, Սմբատ Սպարապետի և հայ հասարակական-իրավական մտքի էլի շատ ու շատ այլ երախտավորների բեղմնավոր գործունեության արդյունքները: Անդրադարձ կատարելով ժողովրդի իշխանության, իրավունքի գերակայության, ներկայացուցչական ժողովրդավարության, իշխանությունների տարանջատման ու գործառնական անկախության, սոցիալական պաշտպանվածության, ընդհուպ՝ սահմանադրական արդարադատության և սահմանադրական բազմաթիվ այլ հիմնարար սկզբունքների, առաջին անգամ հայ իրականության մեջ ներկայացվում է սահմանադրական իրավունքի նորմերի ամբողջական ու կանոնակարգված համակարգ՝ ոչ միայն ընդհանրացնելով հայ և համաշխարհային իրավական մտքի ձեռքբերումները, այլև պետական նոր մտածողության սկիզբ դնելով»:³⁷ Պետական նոր մտածողության արդյունք է նաև այն, որ Շահամիրյանները, կարևորելով պետական պաշտոնյայի դերը պետության զարգացման գործում, հնարավորինս կանոնակարգել են պաշտոն զբաղեցնելու հետ կապված հարաբերությունները՝ առաջ քաշելով ժամանակի համար առաջադեմ լուծումներ և գաղափարներ, որոնց շարքում կարելի է առանձնացնել կառավարելու, այլ ոչ թե իշխելու գաղափարը: «Եթե մի մագն իսկ սպիտակ կամ սև չի կարող դարձնել, ուրեմն ինչպես կարող է տեր կամ թագավոր և կամ իշխան լինել նրանց, որոնց ամեն բանում նմանվում է անթերի ու անպակաս»:³⁸ Իշխանավորի կողմից կառավարելու, այլ ոչ թե իշխելու համար ելակետ է համարվել օրենքը, այսինքն՝ իշխանավորը իր «իշխանությունը» պետք է կյանքի կոչի ըստ օրենքի և իշխանավորի կամայականություններից ժողովրդի պաշտպանության լավագույն միջոցը նույնպես համարվել է օրենքը: «Նշանք կիշխեսի մեզ վրա, ինչպես որ անցյալ ժամանակ-

ներում մեզ վրա իշխեցին կամապաշտ իշխանները: Ասվածի վկայությունն այն է, որ տեսնում ենք, թե ներկայում, ինչպես որոշ գազաններ իշխում են մեզ վրա և գիշատում մեր միջից նրանց, ուլքեր, չպահպանելով իրենց ազատության պատիվը, իրենց վարժեցնելով զենք ու ասպարով՝ շարժվում են անասունների և անբանների վարքով ու հոշոտվում նրանցից: Հետևապես, եթե օրենքն ու սահմանը նույնիսկ այնքան էլ արժանավորություն չունեն մարդու պատվի համար, ապա թերևս մեզ հարկավոր է օրենք ու սահման ունենալ մեր անձը դժնդակ գազաններից և գիշատիչ գայլերից պաշտպանելու համար, որպեսզի այնպես չլինի, որ գուր տեղը բզկտվենք որևէ անգուսպ գազանից»:³⁹

Ինչպես տեսնում ենք, միակ որոգայթը իշխանավորին զսպելու համար Շահամիրյանները համարել են օրենքը և օրենքի համաձայն գործելը: «Ամեն կարգի դժվարությունների հաղթահարումը բարի գործելակերպ ունեցող նրանց կառավարությունների կողմից. ազատությունը պահպանելու հնարավորությունը և անճողորմելի որոգայթը՝ բոլոր վատթար մարդկանց համար, որպեսզի հարկադրված լինեն մտնելու օգտաշատ գործունեության լծի տակ: ...Ազգերի կառավարության համար բոլոր կարգադրությունները, պետք է հաստատուն վեմի հիմքով դնել, այսինքն՝ անխախտ, անշարժ, աներկմիտ, չավելացող ու չպակասող օրենքների վրա և նրա մեջ կանգնեցնել սյուներ՝ խորհրդականների կարգով: ...Իբրև հաստատուն հիմք՝ կղնեք ձեր անխախտելի օրենքները, իբրև կարգադրիչ սյուներ՝ անչափ արդարամիտ ձեր խորհրդակիցներին, ...ձեր տանուտերին, ձեր դատախազ սպասավորին ու դատավորին: ...Ուրեմն մեզ անհրաժեշտ է ջանք թափել ընտրելու լավագույն օրենքներ ու սահմաններ: ...Թող մեր օրենքները լինեն մեր տերն ու թագավորը, մեր օրենքներից դուրս ուրիշ ոչ ոքի չընդունենք գերադաս»:⁴⁰

Շահամիրյանները բացասական են գնահատել նաև այն երևույթը, որ իշխանավորը իր իշխանությունը կյանքի է կոչել ոչ թե օրենքի ուժով, այլ ժողովրդի երկյուղի պատճառով: «Ինքնագլուխ իշխանը և կամայական դատավորն իրենց հնազանդվողների համար միշտ էլ ահարկու և սարսափելի են եղել, և ժողովուրդը նրանց կամքն ու հրամանը կատարել է նրանցից ունեցած երկյուղի պատճառով: Իշխողի իշխանությունը ենթակա ժողովուրդները,

որոնք լռում ու հնազանդվում են նրան, նրա արարքներն ընդունում են ոչ թե իրենց հոժար կամքով և ոչ էլ օրենքով ու սահմանով, այլ վախից»:⁴¹

Ինչպես համոզվում ենք, Շահամիրյանները շատ կարևոր են համարել, որ իշխանավորը պետք է կառավարի, այլ ոչ թե իշխի, կառավարումը պետք է լինի ըստ օրենքի: Չարգացնելով այս գաղափարը՝ նրանք անդրադարձել են նաև այն կարևորագույն հիմնախնդրին, որ իշխանավորը պետք է ծառայի ժողովրդին, և նա որևէ առավելություն չունի հասարակության ոչ մի անդամի նկատմամբ: Այս գաղափարը լայն քննարկումների տեղիք է տալիս նաև այսօր:⁴² Չարգացնելով ժողովրդին ծառայելու գաղափարը՝ Շահամիրյանները նշում են. «Մեր օրենքի պաշտոնատարները պետք է լինեն Հայոց աշխարհի և հասարակ ժողովրդի սպասավոր՝ ըստ Տիրոջ խոսքի, որ ասաց. **«Եվ ձեր մեջ ով որ մեծ լինի, թող նա դառնա սպասավոր»**: Տիրոջ բերանի ամեն մի խոսք օրհնված է: Ուրեմն փառավորենք Տիրոջ խոսքը մեր բնության վերաբերյալ, նաև մեծարենք մեր այն պաշտոնյաներին, որոնք հավատարմորեն կսպասավորեն մեզ՝ ըստ մեր օրենքի, հույս տածենք մեր Տեր Արարչին, որ ինքը հանդերձյալ աշխարհում վարձահատույց լինի նրանց հավիտենական կյանքով և այլն: ... Իսկ այն մասին, որ մտածեցիր, թե ո՛վ է, որ կարող է կիրառել օրենքները մեր նկատմամբ, (կասեմ)՝ նա, որին մեր օրենքը հրամայում է և շնորհում պաշտոնավարության հրաման, որ օրենքով կարգվի ու մնա որպես մեր ողջ ազգի սպասավոր և ջատագով մեր օրենքների: Այդ մարդը պարտավոր է լինել հայոց սպասավոր... կրտսեր պաշտոնատար՝ ծառայելու համար ամենքին: Նա պետք է լինի հայոց ազգի բերանը և շարժվի այն գործի ու պաշտոնի մեջ, որ ավանդել է նրան Հայոց տունն իր ծերակույտի կողմից՝ համաձայն օրենքի: Նա ևս՝ ըստ օրինաց, պիտի ընդունի իր ձեռքի գործի պտուղը, ինչպես ես և դու՝ ընթերցողդ: Նա չի կարող ոչ մի բանով առավելություն ունենալ, քան հայոց փոքրավորներից որևէ մեկը: Նրա առավելությունը ոչ մի բան չէ, եթե ոչ իր պաշտոնով հավատարմորեն ծառայելը հանուն իր ազգի: Նա սիրելի ու պատվելի է մեզ համար՝ իր հավատարմաբար ծառայելով: Իր պաշտոնավարության ողջ ժամանակաընթացքում նա միշտ պետք է մնա աներկյուղ և առանց սպա-

վեն լինելու որևէ մեկին, քանզի ոչ ոք իր կամքով ի գորտ չէ որևէ մեկի գլխից մի մսզ անգամ վերցնել իրեն, ապա թե ոչ, համաձայն օրենքի, նա կտա կատարողների ձեռքի գործերի հատուցումը՝ թե պատիվ և թե՛ պատիժ համապատասխան մեր դատաստանի վճռի և օրենքի»:⁴³

Կարևորելով ժողովրդին անշահախնդիր ծառայելու իշխանավորի պարտականությունը՝ ինչը սկզբունքային նշանակություն ունի արդյունավետ պետական ծառայություն ունենալու համար, Շահամիրյանները վկայակոչել են նաև հռոմեական իրականությունը Հռոմի ձևավորման ժամանակաշրջանում, որտեղ իշխանավորը եղել է ամբողջ ժողովրդի սպասավոր, և դա նպաստել է այդ պետության հզորացմանը. «Նաև օրենք ունեին, որով պաշտոնները շնորհում էին ժամանակավոր, երբեմն՝ որևէ հողագործի: Եթե արժանի լիներ, նա ևս ստանում էր նախարարության պաշտոն և անցնում էր գործի: Իր գործը կատարում էր մեծ խնամքով, որպեսզի երջանկացներ թե՛ իրեն և թե՛ իր ողջ ազգին, այնքան անկեղծորեն և առանց ընչաքաղցության, կատարյալ նվիրումով ու սիրով, որ երեք տարի վարելով նախարարի ու սպարապետի իր գործը՝ իր պաշտոնավարության ժամանակը լրանալուց հետո խորհրդարանում ձերակույտի ատյանին էր վերադարձնում իր նախարարական պաշտոնի վերաբերյալ հրովարտակր՝ որոշ դեպքերում շնորհակալության արժանանալով Հռոմի ողջ տնից՝ իր պաշտոնական գործունեությունը հաջողությամբ կատարելու համար, ինքն էլ ձեռնունայն էր մնում հարստությունից, շարունակում էր լինել նույն հողագործը, ինչպես առաջ, առանց ստորացուցիչ համարելու՝ անցնում էր հողագործի իր աշխատանքին՝ տեղիք չտալով բամբասանքի ու ծաղրի»:⁴⁴

Նման հատկանիշներով իշխանավոր ունենալու միակ ճանապարհը նրանք համարել են անխախտելի օրենքը. «Կարգ ու սահմանով ենք աշյուծին մտցնում որոգայթի մեջ, մինչդեռ որոգայթ ստեղծողը մի վայրկյան անգամ չի կարող կանգնել իր արգելափակած աշյուծի առաջ, սակայն կարգ ու սահմանով սանձում է նրա հպարտությունը»:⁴⁵

Ինչպես տեսնում ենք, Շահամիրյանները կարևորել են ոչ միայն իրավունքը, օրենքի գերակայությունը, այլև բարոյական հատկանիշներ ունեցող, օրենքը հարգող, օրենքի համա-

ձայն՝ իր պարտականությունները կատարող իշխանավորի դերը պետականության շինարարության, հզոր պետություն ունենալու գործում: «Այդ ժամանակ մեզանում օրըստօրե կարող են ծնվել շնորհալի և ազատ այրեր, որոնք կգիտակցեն բարին և կամ չարը և կգգուշանան իրենց ազգի ու աշխարհի համար...»:⁴⁶

Ծառայության ընթացքում իշխանավորը պարտավոր է եղել հետևել որոշակի սահմանափակումների. Հայրապետը, նախարարը, եպիսկոպոսը, տանուտերը, քահանաները, երկրի մյուս իշխանավորները՝ իրենց դիրքին չվերաբերող հրաման չպետք է արձակեն և կամ ոչ ավելի, քան այն, որ ըստ յուրաքանչյուրի կարգի տրվել է նրանց թե՛ եկեղեցու և թե՛ Հայոց տան կողմից:⁴⁷ Թող (մեր) երկրի իշխաններից և ժողովուրդներից ոչ ոք չհանդգնի խառնվելու եկեղեցականների խորհուրդներին ու գործերին, բացի երեցփոխության պաշտոնից:⁴⁸ Ոչ մի ծառայող, ինչ իշխանի կամ իշխանության հրամանով էլ լինի և ինչ պարտականություն էլ կատարելիս լինի, չպետք է մտնի կանանց սենյակը, հատկապես ամուսնացած կանանց... բացի այն դեպքից, երբ մտնելը քրեական կամ մահապարտ մարդուն ձերբակալման առիթով է:⁴⁹ Դատավորության, իշխանության, զինվորության, խորհրդակցության, ներառյալ մինչև նախարարության պաշտոնների դեպքում ոչ ոք իրավասու չէ բարձրանալ իր աստիճանից ավելի վեր, քան թե կարգն է՝ հարածամ և ամենուրեք, թե՛ վախճանվածներից, թե՛ հանցավոր գործերի համար և թե՛ պաշտոնի ժամկետը լրանալու պատճառով աստիճանագրկվածներից ինչ իշխանավոր էլ լինի, նրա տեղը պետք է մտնի նա, որը նրանից ցածր էր, և նրանից ներքև գտնվողները բոլորը միայն աստիճանով պետք է բարձրանան, այնպես որ հետին դատարկ մնացած աստիճանի տեղը պետք է մտնի մեկ այլ ոք՝ ընտրված Հայոց տնից: Իսկ պաշտոնաթող տանուտերի տեղն ըստ օրենքի պետք է լրացվի նրա բուն տեղակալի՝ ծածուկ խորհրդակցի միջոցով:⁵⁰ Այն պաշտոնյան, որը առանց հիվանդության պատճառի ծուլանալով չի ներկայանա իր ծառայության վայրը մինչև երեք անգամ, պետք է հինգ արծաթ դահեկան տուգանք վճարի: Եթե վճարի, բայց անպատկառորեն կարգի չհրավիրվի, 12 օր

ժամանակով բանտարկության պետք է դատասպարտվի:⁵¹

«Որոգայթ փառաց»-ի մի շարք հողվածներ կանոնակարգում են պաշտոն զբաղեցնելու հետ կապված հարաբերությունները, մասնավորապես՝ պաշտոն զբաղեցնելու ընդհանուր չափանիշները, երդումը, պաշտոնավարության ժամկետը և այդ ժամկետի երկարաձգման կարգը, նշանակված ժամկետում անփոփոխելիության սկզբունքը:⁵² «Որոգայթ փառաց»-ում ընդհանուր պահանջներից բացի, յուրաքանչյուր պաշտոնի համար նախատեսվել է հրամանագրի օրինակ, որում սահմանվել են տվյալ պաշտոնի ընտրության կարգը, տվյալ պաշտոնատար անձի գործունեության ընթացքում ակնկալվող անհրաժեշտ վարքը, փազորությունների շրջանակը և այլն:⁵³ Իր բովանդակությամբ մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում առաջին նախարարի հրամանագիրը, ըստ որի՝ բոլոր փոխանորդների միջից նախարարի պաշտոնի համար Հայոց տան կողմից ընտրվելու է մի մարդ՝ **պատվի ու գավառի տեր բուն հայ ազգից, Հայաստանյայց սուրբ եկեղեցու դավանությամբ**, և Հայոց տնից երեք տարի ժամանակով նրան տրվելու է նախարարի պաշտոնի հրաման ըստ օրինակի նմանության:⁵⁴

«Տեսնելով Արարատյան աշխարհի ժողովրդից ընդունելությունն ու փոխանորդության թուրքը քեզ՝ պատվելի տիար Սմբատիդ Արտաշատ գավառից, քո երդման ու արժանավորության հիման վրա համոզվեցինք քո հավատարմության մեջ ... մենք հաստատեցինք և մեզ համար ընդունելի համարեցինք, որ Հայոց երկրի երեսին դու արժանի ես նախարարության պաշտոնի: Ընդունեցինք ու քեզ՝ պատվելի Սմբատ Արտաշատցուդ երեք տարի ժամանակով համայն հայության և ողջ Հայաստան երկրի վրա նախարարության պաշտոնի շնորհման հրաման տվեցինք, որպեսզի մեր Տիրոջ ողորմածությամբ մեր պատվելի Սմբատդ դառնաս ու նախարարության պաշտոնի իշխան մնաս, իշխես Հայաստան աշխարհի ու մարդկային բնության վրա՝ հիմք ընդունելով յուրաքանչյուրի կատարած ձեռքի գործը՝ համաձայն Հայաստանյայց օրենքի և Հայոց տան հրամանի: Ըստ նմանության մեր Տեր Փրկիչ Քրիստոսի խոսքի՝ քեզ իշխանություն տվեցինք, որպեսզի դու տերը լինես համայն հայերի՝ քեզ պատրաստ պահելով ծա-

ռայելու ամենայն հայոց և ընդդեմ թշնամիների ու հակառակորդների՝ Հայոց օրենքի ու ազգի պաշտպան լինելով՝ իշխանություն ունես կատարելու ամեն բարի գործ, իսկ Հայոց օրենքի դեմ ոչ մի գործ, նաև քո թույլտվությամբ ուրիշները ևս ոչ մի բան չեն գործելու, և այլոց՝ ընդդեմ օրենքի գործողներին ոչ մի ներում չի լինելու: Հայոց օրենքի լուծը քո պարանոցին դրեցինք, քանզի քաղցր է, և ըստ օրենքի ընթանալը՝ թեթև: Բայց խելամիտ եղիր և քո կրծքի խորքում սրտիդ մեջ, պահպանիր Հայոց օրենքի յուրաքանչյուր հողված, քանզի քո կյանքն ու քո կյանքի փառքը կախված են Հայոց օրենքից, քո պատճառով Հայոց օրենքի մի փոքր հողվածի հախտումից իսկ կփշրվեն քո մարմնի ոսկորները: Քեզ իշխանություն տվեցինք շահ բերելու համար հայոց համայն ժողովրդին և վնաս չտալու որևէ մեկին, ըստ Հայոց օրենքի իշխելու բոլորի ձեռքի կատարած գործերի վրա, բայց քո բնական բնության մեջ շոթայով կապեցինք ինքնագլուխ կամքդ ու կամայական արարմունքդ, որովհետև ընդդեմ օրինաց իրավասու չես որևէ մեկին անվանելու կադ կամ հիմար: Քեզ իշխանություն տվեցինք բերանով արտահայտիչը լինելու ամենայն հայոց, բայց և ամուր փակեցինք քո բերանը, որ Հայոց օրենքի դեմ ոչ մի խոսք չխոսես: Քեզ իշխանություն տվեցինք կյանք պարգևելու մահապարտներին՝ մեկ տարվա մեջ մինչև յոթ մարդու, եթե դա ի մասնավորի հակառակ չլինի տան կամքին, բայց դու իշխանություն չունես որևէ մեկի իսկ վերցնելու՝ հակառակ Հայոց օրենքի: Քեզ դիտասպետի իշխանություն տվեցինք, որ դու Հայոց տանն ահազանգ տաս թշնամիների մոտենալու, հայոց ազգի ու աշխարհի դեմ վնասարարության ու անարգանքի մասին, ուրեմն զգուշացիր, որ թշնամին չավերի Հայոց աշխարհը ու չնեղի ժողովրդին, որովհետև նրանց վնասի համար քեզինք են պահանջելու: Այսպես մենք, ըստ Հայոց օրենքի, կատարվելիք բոլոր սպասումով քեզ՝ հարգարժան արտաշատցի տիար Սմբատիդ պատվեցինք որպես մեր տեր և մեր նախարար, մեր առաջին պաշտոնատար և մեր հավատարիմ սպասավոր, մենք, որ քեզ հետ միաբան սպասավորներ ենք, որպեսզի հաստատուն մնաս և Հայոց օրենքով իշխես քո և մեր ձեռքի գործերի վրա, ինչպես և Հայաստանյայց երկրի երեսին ամենայն մարդկային բնության վրա, բացի բարձրագահ և բարեկարգ Հայոց տնից, քանզի մարդկային բնությամբ ոչ մի ծնունդ

իրավասություն չունի իշխելու Հայոց տան վրա: ...Աստծու շնորհը, Հայոց օրենքի պահպանումը և հայոց ողջ ազգի ու ժողովրդի անկեղծ սերը թող գա ու բնակվի քո մեջ:⁵⁵ Նախարարության գահից հեռանալը հայ ազգի մեջ նախատինք չպիտի համարվի, եթե ոչ պատիվ՝ իր գործը լավագույնս կատարելու համար:⁵⁶

«Որոգայք փառաց»-ում արծարծվել է նաև այլ պետական ծառայողների հրամանագրի օրինակ, մասնավորապես՝ հարկեր և մաքսեր հավաքող անձանց: «Տեսնելով Բարձր Հայքի ժողովրդի ընդունելությունն ու նրանց փոխանորդության թողթը քեզ և քո երդման հիման վրա մեր մտքում համոզվելով Հայոց տանը քո հավատարիմ լինելու մեջ՝ քեզ երեք տարի ժամանակով պետության հարկերը դյուրացնողի պաշտոնի շնորհի հրաման տվեցինք, որ դու՝ տիար Սկրտիչդ Կարինից, իշխանություն ունենաս բոլոր հարկերի ու մաքսերի վրա՝ մեր ժողովրդի հեշտության համար, որպեսզի ոչ ոք՝ հարկապահանջները, մաքսավորները, հաստնեղներն ու բաժատերերը, նեղելով և խաբեությանը և կամ վախեցնելով ցորենի մի հատիկ անգամ չկարողանան ավելի վերցնել, քան նախատեսված է Հայոց կարգադրությամբ և մեր ժողովրդի կողմից Քեզ իշխանություն տվեցինք ի պաշտպանություն հասարակ ժողովրդի՝ ջատագովը լինել ընդհանուր հայոց՝ ընդդեմ մաքսապետների ու հարկապահանջների, օգտակար լինել նրանց, որպեսզի իրենց գրողների դեմ նրանց զանգատը չհասնի [մինչև] մեր դատաստանական պալատ, և թույլ չտալ հարկապահանջներին, որ հարկ, հաս, բաժ և այլն վերցնեն մաքուր ընդդեմից և քիչը թողնեն ժողովրդին, այլ ինչ տուրք որ դաշտում տիրոջ կողմից նրանց տրվի, յուրաքանչյուր կողմի համար համահավասար լինի: Ամեն ուղիով, ինչով հնարավոր է, պետք է օրենքով դյուրություն ստեղծել ժողովրդի համար: Եղի՛ր պաշտպան, և Տերը քեզ օգնական»:⁵⁷

Կարևորելով արդարադատության դերը պետության կայացման գործում՝ սահմանվել է նաև Գերագույն դատավորի հրամանագրի օրինակ:⁵⁸

Շահամիրյաններն անդրադարձել են նաև մի այնպիսի կարևոր հիմնախնդրի, ինչպիսին պաշտոնատար անձանց կաշառակերությունն է: «Ամեն մի իշխան, բարձրագույն իշխանավորից սկսած մինչև մասնավոր իշխանավորը, ով էլ որ նա լինի, եթե կաշակեռություն նկատ-

վի, պետք է իր փառքից ու իշխանությունից զրկվի և կաշառքը հետ վճարի այն մարդուն, որից վերցրել է, մի այդքան էլ՝ հայոց ողորմության տանը: Այդպիսի մարդը բոլորի առաջ պետք է նախատվի և ընդմիշտ զրկվի իշխանությունից:⁵⁹ Յուրաքանչյուր պաշտոնյա պետք է իսկույն իր պաշտոնից զրկվի և իր կյանքի ընթացքում երբեք պաշտոնի չանցնի, եթե վկաներով հաստատվում է նրա կաշառակերությունը»:⁶⁰

Բոլոր ժամանակներում պետական պաշտոնյայի պատասխանատվությունը համարվել է առաջնային խնդիր: Որպես պետական պաշտոնյայի վարքի սոցիալական վերահսկողության ձև՝ պատասխանատվությունը հանդես է գալիս կարգավորման և ինքնակարգավորման այն մեխանիզմի դերում, որը ստիպում է պաշտոնատար անձին հետևել սահմանված կանոններին, սահմանափակումներին: Շահամիրյանները որոշ դեպքերում պետական պաշտոնյայի կողմից որոշակի գործողությունների կատարման կամ չկատարման համար նախատեսել են բարոյական պատասխանատվություն: «Բոլոր իշխանները, լինեն բարձրագույն, թե մասնավոր, թե զինվորության դասից, թե կառավարության, ազատ են ամեն կերպ բարի գործել, իսկ չար՝ ամենևին ոչ: Ըստ այդմ, եթե բարեգործությունը մեր կողմից պատվի է արժանանում, ապա նրանք իրենց բարի գործերի հատուցումը ըստ մեր հավատի կատանան հանդերձյալ կյանքում, իսկ անօրեն գործեր կատարողները, համաձայն օրենքի, պետք է ենթարկվեն դատաստանի»:⁶¹

Հայ իրավունքի աղբյուրներից է նաև «Գատաստանագիրք Աստրախանի հայոցը»: Այն ընդունվել է Եկատերինա Երկրորդի օրոք, երբ հայկական համայնքները Ռուսաստանում ունեցել են որոշակի ինքնավարություն: Հայկական դատարան ստեղծվելուց հետո, բնականաբար, առաջ է եկել նաև հայկական դատաստանագիրք ունենալու պահանջը: Սենատի 1746 թվականի սեպտեմբերի 17-ի հրամանագրով հայերը և մյուս օտարերկրացիներն իրավունք էին ստացել դատը վարելու՝ համաձայն իրենց օրենքների և հին սովորույթների: Գատաստանագիրքն արժանացել է համայնքի ներկայացուցիչների մեծամասնության հավանությանը, այն ընդունված է և հաստատված 132 անձնավորությունների և ռուսահայ հոգևոր

առաջնորդների կողմից:⁶²

Դատաստանագիրքը բաղկացած է երեք մասից՝ քրեական իրավունք, քաղաքացիական իրավունք, դատարանակազմություն և դատավարություն: Դատաստանագրքում ամրագրվել են հողվածներ, որոնք վերաբերվել են դատավորներին և դատարանում աշխատող այլ պաշտոնատար անձանց: Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ այս պաշտոնատար անձանց համար սահմանված որոշ սահմանափակումներ և վարքագծի կանոններ սահմանված են նաև ժամանակակից դատական ծառայությունը կանոնակարգող ՀՀ օրենսդրությամբ: Դատաստանագիրքը նույնպես կարևորել է դատական ծառայողի բարոյական կերպարը, մասնավորապես՝ դատարանի կառավարիչները և ծառայողները, այսինքն՝ դատավորները, դատավորների վերակացուները, ատենադպիրը, օրինակողը, թարգմանիչը, ավագը, ատենապանը, բանտապետը և դատարանի մյուս աշխատակիցները պետք է լինեն բարի, երկյուղածություն ունեցող, բոլոր առումներով իրենց պաշտոնին համապատասխանող մարդիկ, որոնց օրենքով արգելված չէ նման պարտականությունների կատարումը:⁶³ Դատաստանագրքի 2-րդ մասի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատարանի կառավարիչներ և ծառայողներ չեն կարող լինել՝ ա. հանցանքների համար հրապարակային պատժի ենթարկվածները, բ. բացահայտ խելագարները, գ. մեղքերի համար դատարանական պաշտոնից հեռացվածները, դ. եկեղեցու կողմից նզովվածներն ու բանադրվածները, ե. քսանհինգ տարին չլրացած անձինք (սա վերաբերվում է դատավորներին, դատավորների վերակացուներին, ատենադպիրին, ավագին, բանտապետին բայց ոչ օրինակողին, թարգմանչին, ատենապանին և դատարանական ծառայողներին, որովհետև այդպիսիք կարող են լինել նաև քսանհինգ տարին չլրացած անձինք), գ. անգրագետները (սա վերաբերվում է դատավորներին, ատենադպիրին, օրինակողին, թարգմանչին, ավագին և չի վերաբերվում ատենապանին, բանտապետին և այլ ծառայողներին):

Աստղախանի հայոց դատաստանագիրքն առանձնահատուկ է նաև նրանով, որ սահմանել է պաշտոնների ցանկը, այդ պաշտոնների հասկացությունները՝ նախատեսելով իրավունքներ և պարտականություններ, որոշ դեպքերում նաև պարտականությունների ոչ պատշաճ կատարման համար պատասխանատվություն:⁶⁴ Ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ

դատարանում ծառայության անցած անձանց կողմից իրենց պարտականությունների կատարման և վարքագծի կանոնների պահպանման նկատմամբ վերահսկողությունը դրվել է դատավորների վրա: Դատավորները միշտ պետք է ուշադիր լինեն իրենց ենթակայության տակ գտնվող ծառայողների և մյուս բոլորի նկատմամբ, որպեսզի ոչ միայն իրենց պարտականությունները ջանադիր կերպով կատարեն, այլև նրանց ողջ գործունեությունը և բարքերը լինեն բարի՝ ըստ աստվածային և աշխարհիկ օրենքների: Եվ եթե նկատեն, որ նրանցից մեկն արատավորվել է, ինչ պատճառով էլ լինի, պետք է վտարել պաշտոնից և նրա փոխարեն նշանակեն ավելի ազնիվ մարդուն:⁶⁵

Ինչպես տեսնում ենք, հայ միջնադարյան իրավական հուշարձանները տարատեսակ հասարակական հարաբերությունների հետ միասին կանոնակարգել են նաև որոշակի ծառայողական հարաբերություններ, իշխանավորների վարքագիծը: Հուշարձաններում սահմանված դրույթներն ուղղված են նրան, որ իշխանավորը լինի բարոյական բարձր հատկանիշներ ունեցող, իր լիազորություններն իրականացնի օրենքին համապատասխան, ծառայի ժողովրդին, հարգի իր ստորադասներին, չչարաչափի իր դիրքը, լիազորությունները և այլն: Սրանք խնդիրներ են, որ դրված են նաև ժամանակակից պետական ծառայողների առջև: Ժամանակի ընթացքում պետական ծառայությունը տարբեր կազմակերպարավական ձևեր է ստացել, սահմանվել են նոր պահանջներ, սակայն կան պահանջներ և հիմնախնդիրներ, որոնք ժամանակի ընթացքում գրեթե չեն փոխվել. դա հատկապես վերաբերում է պետական ծառայողի բարոյական կերպարին, իր առաքելության գիտակցմանը: Իր դերը, առաքելությունը չգիտակցող պետական ծառայող չի կարող իրականացնել այն, ինչ հասարակությունը և՛ սպասում, և՛ ակնկալում է իր ծառայողից: Ամրագրելով նման դրույթներ՝ հայ օրենսդիրները փորձել են հասնել այդ նպատակին: Այսօր, երբ փորձ է արվում կանոնակարգել պետական ծառայողների և բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց վարքագիծը, հաճախ դիմում ենք միջազգային փորձին և միջազգային կազմակերպությունների կողմից հավանության արժանացած էթիկայի կանոնագրքերին, սակայն, կարծում ենք, դրան զուգահեռ կարելի է հիմք ընդունել նաև հայ իրավական հուշարձաններում ամրագրված պահանջները, որոնք չեն կորցրել իրենց արդիականությունը և նպաստում են անցյալից ուսանելի դասեր քաղելուն:

1. Հայ ժողովրդի պատմություն հ. 1, պտ. խմբ. Ս. Ս. Երեմյան, Երևան, 1975, էջ 344-346:

2. Հայ ժողովրդի պատմություն, խմբ. ի. Ս. Մելիք-Բախչյան, Երևան, 1975, էջ 89-90:

3. Հայ ժողովրդի պատմություն հ. 1, պտ. խմբ.՝ Ս. Ս. Երեմյան, Երևան, 1975, էջ 344:

4. Հայ ժողովրդի պատմություն, խմբ.՝ ի. Ս. Մելիք-Բախչյան, Երևան, 1975, էջ 157:

5. Նույն տեղում, էջ 168:

6. Հայ ժողովրդի պատմություն հ. 1, պտ. խմբ. Ս. Ս. Երեմյան, Երևան, 1975, էջ 829-834, ինչպես նաև Հայ ժողովրդի պատմություն հ. 2, պտ. խմբ. Ս. Ս. Երեմյան, Բ. Ն. Առաքելյան, Երևան, 1984, էջ 140-142:

7. Տարբեր աղբյուրներում Գահնամական ամրագրված գահ ունեցող մահաբարձների թիվը տարբեր է՝ 70, 86, 113, 118, 167, 400, 900: Գահնամական մասին տեղեկություններ կան «Ներսեսի Վարք»-ում (Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր., 1981, էջ 528-531): Գահնամակի օրինակներ հանդիպում ենք Մովսես Խորենացու, Փավստոս Բուզանդի, Մահակ Պարբեհի, Տիգրանի, Կազար Փարպեցու, Ստեփանոս Օրբելյանի և այլոց մոտ: Գահնամակների հետաքրքիր համադրում և վերլուծություն է կատարել Նիկողայոս Արմենյի (**Նիկողայոս Արմենյի**, Հայաստանը Հուստինիանոսի դարաշրջանում: Քաղաքական կացությունը՝ ըստ մահաբարձական կարգերի, ռուս. բարձմ. Ա. Թ. Խոնդկարյան, Է. Հ. Խոնդկարյան, Եր., 1987, էջ 266-331):

8. Քաղաքացիական ծառայության պաշտոնների անվանացանկում ինչպես Գահնամական ամրագրված են նաև ՀՀ մահաբարձություններն իրենց քաղաքացիական ծառայության պաշտոններով:

9. Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 3, պտ. խմբ. Բ. Ն. Առաքելյան, Երևան, 1976, էջ 270-272:

10. Գահնակա իշխաններ, գահերեց իշխաններ և այլն (Հայ ժողովրդի պատմություն, խմբ. ի. Ս. Մելիք-Բախչյան, Երևան, 1975, էջ 430):

11. Նույն տեղում, էջ 446-447:

12. Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 3, պտ. խմբ. Բ. Ն. Առաքելյան, Երևան, 1976, էջ 550-552:

13. **Մտքիայան Ա. Գ.** Կիլիկիայի հայկական պետության և իրավունքի պատմություն, Երևան, 1978, էջ 265:

14. **Սամուելյան Խ.** Հին հայ իրավունքի պատմություն, հ. 1-ին, Երևան, 1939, էջ 91:

15. **Մտքիայան Ա. Գ.** Կիլիկիայի հայկական պետության և իրավունքի պատմություն, Երևան, 1978, էջ 161:

16. Հարկավոր է նշել, որ Կիլիկիայի կառավարչական ապարատի առանձնահատկությունը, ի տարբերություն Հին Հայաստանի, այն էր, որ պետական պաշտոնները հանձնարարվում էին՝ ելնելով ոչ թե նշանակվողի այս կամ այն մահաբարձական տոհմին պատկանելու սկզբունքից, այլ, որպես կանոն, ըստ նրա արժանավորության՝ տվյալ պաշտոնը զբաղեցնելու համար (**Մտքիայան Ա. Գ.** Կիլիկիայի հայկական պետության և իրավունքի պատմություն, Երևան, 1978, էջ 162):

17. Նույն տեղում, էջ 162:

18. **Մովսես Խորենացի** Հայոց պատմություն, Եր., 1981, էջ 453:

19. Հայ պատմիչների վկայությունների հիման վրա իշխանավորի վարքագծի, ղեկավար-ենթակա փոխհարաբերությունների մասին հետաքրքիր և արժեքավոր ուսումնասիրություն է կատարել Վալերի Միրզայանն իր «Իշխանական բռնությունը» ըստ «Կազար Փարպեցու և «Իշխանավորի վարքականոց»՝ ըստ Եզնիկ Կողբացու աշխատություններում (**Վալերի Միրզայան** «Կատակարան փիլիսոփայություն», Երևան, 2008, էջ 194-211):

20. «Աշտիշատի ժողովին վերագրվող կանոնները»: **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, Երևան, 2001, հ. 1, էջ 106-107:

21. «Շահալիվանի կանոնները»: **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, Երևան, 2001, հ. 1, էջ 128:

22. Համարվում է, որ այն ունի նաև իրավունքի աղբյուրի նշանակություն, քանի որ դրանում խրատների ձևով ամրագրված են բնակչության բոլոր խավերի վարքագծի նորմերը (**Մտքիայան Ա. Գ.** Կիլիկիայի հայկական պետության և իրավունքի պատմություն, Երևան, 1978, էջ 202-203):

23. **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, Երևան, 2001, հ. 1, էջ 252:

24. **Ներսես Շնորհալի** «Թուրք ընդհանրական»: **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, Երևան, 2001, հ. 1, էջ 319-325:

25. Նույն տեղում, էջ 325:

26. **Մտքիայան Ա. Գ.** Կիլիկիայի հայկական պետության և իրավունքի պատմություն, Երևան, 1978, էջ 205:

27. **Հարությունյան Գ. Գ.** Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան, 2005, էջ 33:

28. **Սամուելյան Խ.** Հին հայ իրավունքի պատմություն, հ. 1, Երևան, 1939, էջ 75:

29. **Մխիթար Գոշ** Գիրք Դատաստանի, աշխատասիրության ի. Թորոսյանի, Երևան, 1975, էջ ԺԿ:

30. **Մխիթար Գոշ** «Դատաստանագիրք Հայոց»: **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, հ. 1, Երևան, 2001, էջ 393-398, և էջ 515, կամ **Մխիթար Գոշ** «Գիրք Դատաստանի» աշխատասիրության ի. Թորոսյանի, Երևան, 1975, Ա խմբագրություն, էջ 29-32 և էջ 141-142:

31. **Մխիթար Գոշ** «Դատաստանագիրք Հայոց», **Ռ. Ավագյան**, Հայ իրավական մտքի գանձարան, հ. 1, Երևան, 2001, էջ 394-395, կամ **Մխիթար Գոշ** «Գիրք Դատաստանի» աշխատասիրության ի. Թորոսյանի, Երևան, 1975, Ա խմբագրություն, էջ 29-30:

32. **Галстян А. Г.** Смбат Спарпет. Судебник. Ереван, 1958, с. V.

33. **Մնջատ Սպարապետ** «Դատաստանագիրք»: **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, հ. 1, Երևան, 2001, էջ 564-567 կամ **Մնջատ Սպարապետ** «Դատաստանագիրք» **Գալստյան Ա. Գ.**, Երևան, 1958, էջ 9-13:

34. **Մնջատ Սպարապետ** «Դատաստանագիրք» **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, հ. 1, Երևան, 2001, էջ 594-595 կամ **Մնջատ Սպարապետ** «Դատաստանագիրք», Ա. Գ. Գալստյան, Երևան, 1958, էջ 68-69:

35. **Մնջատ Սպարապետ** «Դատաստանագիրք» **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, հ. 1, Երևան, 2001, էջ 600-601 կամ **Մնջատ Սպարապետ** «Դատաստանագիրք» **Գալստյան Ա. Գ.**, Երևան, 1958, էջ 81-82:

36. **Հարությունյան Գ. Գ.** Իրավունք և երաշխիք, Եր., 1999, էջ 10:

37. **Հարությունյան Գ. Գ.** Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, Երևան, 2005, էջ 97-98:

38. Որոգայք փառաց, Երևան, 2002, էջ 26:

39. Նույն տեղում, էջ 37:

40. Նույն տեղում, էջ 15, 24, 23, 38, 48:

41. Նույն տեղում, էջ 40:

42. **Դավթյան Գ.** Հասարակությանը ծառայելու որպես հանրային ծառայության բարձրագույն արժեք: «Դատական իշխանություն», թիվ 3/128, 2010:

43. Որոգայք փառաց, Երևան, 2002, էջ 28, 35-36:

44. Նույն տեղում, էջ 45:

45. Նույն տեղում, էջ 36:

46. Նույն տեղում, էջ 33:

47. Նույն տեղում, էջ 180:

48. Նույն տեղում, էջ 139:

49. Նույն տեղում, էջ 182:

50. Նույն տեղում, էջ 153-154:

51. Նույն տեղում, էջ 108:

52. Նույն տեղում, էջ 78, 80, 83- 84, 145-146, 152, 153, 173:

53. «Որոգայք փառացում» սահմանված է շուրջ 25 պաշտոնի հրամանագրի օրինակ:

54. Նույն տեղում, էջ 80:

55. Նույն տեղում, էջ 91-93:

56. Նույն տեղում, էջ 128:

57. Նույն տեղում, էջ 110:

58. Նույն տեղում, էջ 96-97:

59. Նույն տեղում, էջ 141:

60. Նույն տեղում, էջ 128:

61. Նույն տեղում, էջ 142:

62. «Դատաստանագիրք Ասորախանի Հայոց», աշխատասիրությանը Ֆ.Գ. Պողոսյանի, Երևան, 1967, էջ ԼԷ-ԼԹ:

63. «Դատաստանագիրք Ասորախանի Հայոց», **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, հ. 2, Երևան, 2002, էջ 441 կամ «Դատաստանագիրք Ասորախանի Հայոց, աշխատասիրությանը Ֆ.Գ. Պողոսյանի, Երևան, 1967, էջ 234-235:

64. «Դատաստանագիրք Ասորախանի Հայոց», **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, հ. 2, Երևան, 2002, էջ 453-463 կամ «Դատաստանագիրք Ասորախանի Հայոց, աշխատասիրությանը Ֆ.Գ. Պողոսյանի, Երևան, 1967, էջ 246-257:

65. «Դատաստանագիրք Ասորախանի Հայոց», **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, հ. 2, Երևան, 2002, էջ 444-445 կամ «Դատաստանագիրք Ասորախանի Հայոց, աշխատասիրությանը Ֆ.Գ. Պողոսյանի, Երևան, 1967, էջ 237-238:

ՀՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)

ՈՍՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

*Специалист управления правовой экспертизы
Административного суда РА*

ПРАВО КАК ФЕНОМЕН ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ И ЭЛЕМЕНТ КУЛЬТУРЫ*

Не вдаваясь в историю проблемы «отмирания права», которая в целом хорошо известна как в ее теоретических оценках, так и практическом аспекте, с точки зрения того, что право выражает и отражает моменты противостояния общества неконтролируемым проявлениям инстинктов и безусловных рефлексов человека - с одной стороны, а также формы освоения мира человеком с другой стороны, то есть его (человека) развитие в самом широком смысле, можно сказать, что право отомрет, когда человечество остановится в этом процессе, прекратит развиваться, Последнее же, очевидно, вопрос сугубо философский.

В современной философии культура (лат. cultura – возделывание, воспитание, образование) определяется как «система исторически развивающихся надбиологических программ человеческой деятельности, поведения и общения, выступающих условием воспроизводства и изменения социальной жизни во всех ее основных проявлениях. Программы деятельности, поведения и общения, составляющие корпус культуры, представлены многообразием различных форм: знаний, навыков, норм и идеалов, образцов деятельности и поведения, идей и гипотез, верований, социальных целей и ценностных ориентации и т.д. В своей совокупности

и динамике они образуют исторически накапливаемый социальный опыт. Культура хранит, транслирует (передает от поколения к поколению) и генерирует программы деятельности, поведения и общения людей. В жизни общества они играют примерно ту же роль, что и наследственная информация (ДНК, РНК) в клетке или сложном организме; они обеспечивают воспроизводство многообразия форм социальной жизни, видов деятельности, характерных для определенного типа общества, присущей ему предметной среды (второй природы), его социальных связей и типов личностей – всего, что составляет реальную ткань социальной жизни на определенном этапе ее исторического развития. Понятие культуры развивалось исторически. Оно вначале обозначало процессы освоения человеком природы (возделывание земли, продукты ремесел), а также воспитания и обучения. В качестве термина стало широко использоваться в европейской философии и исторической науке, начиная со второй половины XVIII в. Культура начинает рассматриваться как особый аспект жизни общества, связанный со способом осуществления человеческой деятельности и характеризующий отличие человеческого бытия от животного существования»¹.

Очевидно и в принципе бесспорно, таким образом, что право есть продукт культуры. И с точки зрения представленного понимания культу-

* Начало в предыдущем номере.

ры как таковой, принимая во внимание, что, если рассматривать общество, социальную систему как организм, — право в известном смысле можно назвать «мозгом» данного общества, а социальное функциональное назначение права и его институтов — оформление (в том числе формирование и отражение) волевого усилия человека, группы, общества в целом в социальной практике. Так, мозг, очевидно, не определяет, каков будет организм физически и физиологически — это определяют гены, но именно мозг осуществляет выбор, направляет данный организм к его пользе и отвергает от вреда, то есть устанавливает и регулирует взаимодействие со «средой обитания» данного организма, — а в противном случае сам организм окажется обречен на безвременную кончину. С этой точки зрения следует согласиться, например, с мнением К. Реннера, в терминологии которого органический характер правопорядка есть тот факт, что вся совокупность правовых институтов, существующих на данный момент времени, должна выполнять всеобщие функции, которые на них возлагаются в силу их социального назначения².

Точно так же очевидно, что роль, а равно ценность права варьируется в зависимости от общих культурных оснований и представлений, формируемых в ходе жизнедеятельности различных обществ, а в настоящее время — также и в ходе их взаимодействия.

С этой точки зрения, с одной стороны, интересно, например, наблюдение Р. Майклса, указывающего, что явления конвергенции и заимствований в правовых системах современных носят ограниченный характер. Так, наиболее «неконвергентные» (а точнее — наименее склонные к конвергенции) сферы и институты права

— уголовное и семейное право. Это — сферы, в которых сильно проявляется влияние традиций, тогда как, например, институты экономической природы все больше приобретают глобальный характер, формируют собой существенно унифицированный массив³.

С другой стороны, западными правоведами уже давно было замечено, что правовые институты, свойственные правовым системам Запада, будучи перенесенными на другую почву, — как правило, что нетрудно понять, в Азию и Африку, — своеобразным образом «перерабатываются» в новых системах в том числе до самых своих сущностных основ⁴.

Тем более показательным в этой связи, что, например, концептуализация представлений о таких ключевых правовых институтах, как ответственность и собственность, а также во многом ключевое для юриспруденции понятие «среднего человека» оказываются во многом сходными, а порой тождественными в западных правовых системах, принадлежащих как общему праву, так и континентальной семье.

Как бы то ни было, дать четкую и однозначную оценку фактора культуры в формировании обозначенной ситуации невозможно, однако несомненно, что роль таких факторов, как сходный уровень интеллектуального мышления и экономического развития, «уклада» для правовых систем Запада в существеннейшей степени определяет их схожесть. Ключевой вопрос в этой связи: допустимо ли считать западные подходы более «прогрессивными», судя, насколько это возможно, с общечеловеческой позиции, и каковы могут быть следствия того или иного ответа на данный вопрос.

Обратимся к истории права, чтобы попытаться сформулировать оценку

по данному вопросу.

Право во все времена служило наиболее ярким и живым, практическим воплощением влияния разума на волю — с одной стороны, и воли на разум — с другой стороны. И если признать, что цель эволюции человечества — развитие разума, интеллектуальный рост каждого и всех вместе, то право и его эволюция — отражение прогрессивного движения в этом направлении, выраженное фиксируемым в истории волевым усилием во благо и против вреда как каждому конкретному человеку, так и обществу в целом. В этом его сущность и социальное назначение.

Весьма распространенным сегодня можно назвать мнение, выраженное, например, К. Реннером следующим образом: «Мир можно было бы рассматривать разделенным на сферу разума и сферу природы; первый управляется законами (нормами права) (рука об руку с нормами морали), а второй — законами науки»⁵. Если при этом эволюцию разума рассматривать как цель и вектор развития человеческой цивилизации отражение в праве (начиная его институтами и заканчивая источниками и структурой) эволюции человеческого мышления — крайне показательный опыт, позволяющий в числе прочего строить оценки, прогнозы и даже оптимизировать развитие права на перспективу — вплоть до глобального уровня, развития современного международного права *de lege ferende*.

К сожалению, в современном мире идея прогресса развития человечества во всех своих проявлениях, в том числе с точки зрения оценок его (прогресса) содержания, оказалась не просто непопулярной, но почти запрещенной рядом исторических фактов, поскольку даже любые разговоры о прогрессе приводят к сопоставлению, сравнению «человека

прогрессивного» и, с другой стороны, «непрогрессивного», «прогрессивного» общества, народа, культуры, государства — с одной стороны и обозначения соответствующим образом «отсталых», «отстающих», деликатно называемых «развивающимися» или «традиционными» и т.п. — с другой стороны. Иными словами, называя вещи своими именами, даже научные исследования сущности и содержания прогрессивного развития человечества во многом оказались связанными и табуированными в связи с печальным, потрясшим человечество опытом практической реализации в середине XX в. фашистской идеологии «высшей расы», на фоне которого поблекли даже зверства, известные из истории колонизации и колониализма.

Между тем не будет преувеличением сказать, что пресловутое «прогрессивное развитие» есть эволюционная, генетическая, историческая миссия человека и человечества в целом. Цель ее и суть — развитие интеллектуального мышления в направлении абстрактного интеллектуального мышления. И прогресс, достигнутый человечеством на этом поприще, достаточно ярко отражается в эволюционном развитии права — в первую очередь.

Это не случайно, если признать и рассматривать право как форму воли, а точнее — «доброй воли». Именно волевой момент, волевое усилие, фиксируемые правом на различных этапах развития человека, в разные эпохи и в разных уголках Земли, наилучшим образом указывают на закрепление в общественной практике и практике правового общения в частности прогрессивного развития интеллектуального мышления. Однако связь эта не носит содержательного характера — содержание права социально. Эта связь — логика и образ мышления, переносимые самими различными

способами в сферу права.

Так, уже давно, например, внимание исследователей было обращено на поразительные сходства, проявляющиеся в обычном праве разных народов, отстоящих друг от друга, на тысячи километров в пространстве и тысячелетия во времени, народов, никогда не находившихся в контакте и даже не знающих о существовании друг друга: «Обычаи салических франков и современных осетин в этом отношении стоят на одной ступени развития»⁶, – писал, например, Е.Б. Пашуканис, и этот список можно продолжать бесконечно. Между тем сам этот феномен сходств в обычном праве народов объясняется вполне тем, что, условно говоря, «первобытное мышление», а точнее сказать – «наивный реализм» и его следствие – архаичное обычное право отличаются тем, что не способны проследить причинно-следственную связь в необходимой мере далеко – как в пространстве, так и во времени. Вообще, свойством природы человека, атрибутом его «естественного состояния» принято считать то, что «человеческое мышление, как интеллектуальное, так и перцептивное, ищет причины явлений как можно ближе к месту их воздействия»⁷. Только волевое усилие, когда оно начинает вполне себя проявлять, способно расширить горизонты поиска причинно-следственных связей событий и действий.

С другой стороны, природа человека, заложив в него способность к абстрактному мышлению, с одной стороны, не предусматривает, с другой стороны, того, что абстрактное интеллектуальное мышление способно к самопроизвольному развитию. Более того, в каждом из нас от природы заложены разные способности к интеллектуальному обобщению, но при этом ряд приемов абстрагирова-

ния может быть усвоен в процессе обучения, образования, которое, как известно, желательно начинать как можно более в раннем возрасте. В определенном смысле именно в этом моменте впервые приходят в диалектическое соприкосновение воля и разум, требующий для своего развития волевого усилия, здесь же, с другой стороны, право как самобытный социальный феномен начинает развиваться через отражение образа интеллектуального мышления в волевом усилии. Так, можно утверждать, что воля и право, ею движимое, «зреют» в известном смысле субъективно, но плоды этого созревания приобретают объективный характер⁸.

Объективно воля, а следовательно, и право, начинает себя впервые проявлять в истории в том, чтобы рациональным волевым усилием заставить себя и окружающих не убивать себе подобных иноплеменников, а пытаться мирно сосуществовать с ними. Это намерение со-существования проявляется себя в своего рода «мирном договоре» племен, родов, то есть разных сообществ, зачастую не имеющих друг в отношении друга никаких особых интересов, кроме общего волевого решения отказаться от взаимного уничтожения. Неслучайно поэтому и то, например, что «первоначальное значение слова *pacum* есть вовсе не значение договора вообще, пороха мира, то есть полюбовного окончания вражды»⁹.

С другой стороны, право развивается и из «мононормы», как ее обозначают антропологи, этнографы и принимают юристы, как правило, известной в форме обычая и отражающей традиционную практику поведения, которая связана в основном с обязанностью всех членов коллектива действовать в целях выживания данного коллектива и основывается на соответствующих представлениях

данного коллектива о способах выживания как уклонении от вреда и приверженности пользе в интересах единого коллектива, коллектива, не приобретшего еще качества «целого», в первую очередь, — в том числе в силу того, что выживание в одиночку в условиях первобытно-общинного строя и хозяйствования вообще практически невозможно.

Таким образом, по мере разложения общины, «атомизации» лиц в общине и дробления, индивидуализации общинной собственности право начинает выделяться из моонормы и смыкается с другим источником его развития — «международным договором» в его архаичном варианте. С этой точки зрения, говоря о происхождении права и его эволюции, не будет преувеличением сказать, что права и те ученые, которые полагают, что развитие права идет «от статуса к договору» — концепции, начало которой положил Г. Мэн, и другие, которые склонны рассматривать возникновение права в первую очередь из договора автономных коллективных субъектов — например, отечественный историк и философ Ю.И. Семенов¹⁰.

Более того, природа права по мере его развития и «выкристаллизо вывания» в ряду социальных регуляторов, обособления в соционормативной системе вбирает в себя и принцип возмездности в отношениях с «чужими» (известный принцип талиона), и принцип прекращения неосновательного насилия в отношении себе подобных (следствия так называемой «аффективной агрессии» или «псевдovidообразования»¹¹), и сущность обычных, а в дальнейшем формальных правил общения и общежития, обеспечиваемых принудительно в той или иной форме, в том числе посредством власти-отношений, в основе которых биологически лежат инсти-

нкты выживания вида в первую очередь, и др., — одним словом, практически все многообразие представлений и определений, которые в разные эпохи давали праву те, кто занимался его изучением. Эти сущностные свойства права, отражая направленность и содержание доминирующего общего волевого усилия каждой конкретно-исторической эпохи, развивались и нарастали подобно годовым кольцам у дерева, имеющего своей сердцевиной талион, первоначально отразивший собой идею прекращения взаимного истребления (а позднее — причинения вреда) человека человеком.

В данном случае, однако, нас интересует не столько собственно социальное содержание права, получавшее воплощение в ту или иную эпоху, сколько эволюция мышления и характер волевого усилия, им обусловленный, — в том виде, как они получили отражение в ряде элементов и общем характере эволюции права. Остановимся далее на некоторых из этих моментов.

Во-первых, это как таковая первоначальная невыделенность права в ряду социальных регуляторов, последовавшее за этим все более и более четкое его элементарное вычленение, и наконец — рациональное (ре)конструирование в самобытную систему из первоначально единой соционормативной системы (а фактически — переход самой соционормативной системы общества от единства к целостности). Кроме того, развитие собственно системы права, в том числе выделение в нем отраслей и в особенности все более четкое разграничение оснований и принципов права гражданского и права уголовного, — есть, безусловно, отражение интеллектуального прогресса.

Во-вторых, это движение от обычной, конкретизируемого казуистичной нормой, — к абстрактной норме, от

особенного и конкретного субъективного права — к общему объективному праву, в том числе получившее отражение в эволюции права, понимаемой и зачастую интерпретируемой как развитие отдельной правовой системы от обычного права через прецедентное право к кодификации права.

Наконец, в-третьих, развитие важнейшего для современного права принципа ответственности за вину, отразившее, в конечном счете, движение от объективного к субъективному вменению и их разграничение как таковое, во многом, в свою очередь, обусловившее современные формы разделения гражданско-правовой ответственности — с одной стороны, и уголовной ответственности — с другой стороны, известные сегодня большинству правовых систем. Сюда же, по-видимому, следует отнести развитие представлений о дееспособности лиц вообще — иными словами, общее развитие в праве принципа ответственности лица за те действия, которые находятся в его воле, и в связи с событиями, которые ставятся в сопряжение с волевым усилием данного лица.

С другой стороны, разделение в рамках современного гражданского права имущественных и личных неимущественных прав, известное по крайней мере системам, прямо или косвенно опиравшимся в своем развитии на римское право, дополнительно дифференцирует общество и среду его обитания, выделяет «чистые» отношения между людьми, не связанные никоим образом ни с хозяйственной деятельностью, ни с прямыми посягательствами на жизнь и здоровье человека человеком. Это само по себе — признак прогресса мышления и социального развития.

В современном уголовном праве своего рода признаком его «прогрес-

сивного развития» можно назвать выделение в его рамках ювенальной юстиции, направленной на учет особенностей мышления, мироощущения, потенциала волевого усилия и «предвидения» детей и подростков, то есть так называемые «несовершеннолетних». То же можно сказать и о таком находящемся на ранних стадиях своего формирования в ряде государств (в основном Скандинавии) институте, как превентивное заключение — «заключение на неопределенный срок, предназначенное для защиты общества от наиболее опасных преступников»¹².

Кроме того, акцент, который во все времена делается правом на деятельность человека (то есть действие — с одной стороны, как антитезис бездействию вообще, которое, однако, в свою очередь, также может трактоваться как волевой акт, что зачастую и происходит, но лишь в связи с конкретным последовавшим событием — с другой стороны), — есть фактор прогрессивного развития права, так как только через деятельность человек преобразует мир и тем самым развивается.

Своего рода общим следствием обозначенных тенденций можно назвать переход от персонального действия права к территориальному, а также коррелирующий с ним переход от первично наличествующего права коллектива, обеспечиваемого его «собственностью», а впоследствии и «обязательствами» его членов и существующего в первую очередь в отношении других коллективов, а также иных «третьих лиц», к последующему элементарному вычленению и наличию уже индивидуальных прав (основывающихся, справедливости ради надо отметить, на собственности в первую очередь) у членов первоначально единого коллектива.

Объяснение обозначенных момен-

тов в целом следует искать в представлениях о связи и обусловленности воли интеллектуальным развитием человека.

Так, начнем с утверждения А. Шопенгауэра о том, что «liberum arbitrium¹³ вообще не существует, а поведение человека, как и все прочее в природе, для каждого отдельного случая с необходимостью определяется как действие известных причин»¹⁴. В противном случае «при предположении свободной воли всякое человеческое действие было бы необъяснимым чудом – действием без причины». Действовать человека, помимо рефлексов, заставляют познанные им причинно-следственные связи и соответствующие представления, делающиеся мотивом, множество которых в своем конфликте испытывают взаимную силу на воле, которая, наконец, и выступает внутренней движущей силой человеческого существа.

По мнению А. Шопенгауэра, «на самых низших ступенях животной жизни мотив еще близкородствен раздражению... У высших, более разумных животных действие мотивов становится все более косвенным, а именно: мотив явственнее отделяется от вызывающего его действия, так что этой разницей в расстоянии между мотивом и действием можно было бы даже пользоваться в качестве мерки для интеллекта животного. У человека это расстояние становится неизмеримым» и, можно продолжить, по мере эволюции человека как вида и его обучения как индивида мотивы в массе своей становятся все более абстрактными, а рост в человеке самосознания, являющийся следствием общего экономического «улучшения» жизненных обстоятельств, снижает действие на его волю мотивов, протекающих из мифов, общих заблуждений и прочего, обусловленного влияниями внешних авторитетов и

данными, принимаемыми «на веру».

Расширение горизонтов причинно-следственных связей, знания, приобретенные человеком об окружающем его мире, делают его все более активным и в то же время все более обособленным компонентом природной среды, способным к ее преобразованию. Само это преобразование направлено, в свою очередь, на улучшение «среды обитания» для самого человека. Познание же того, в чем есть это «улучшение», также обусловлено горизонтом причинно-следственных связей, которые способен выстроить интеллект данной конкретно-исторической эпохи. Поэтому, например, подвижность сиюминутной выгодой, если и была бы извинительна «первобытному» мышлению, должна не просто осуждаться, но испытывать активное противодействие в современных условиях и при существующем сегодня общем уровне интеллектуального мышления человечества.

Как бы то ни было, одним из основных путей преобразования «среды обитания» в условиях ее общей ограниченности было и является ее реструктурирование через разрушение единства в стремлении к целостности. Суть последнего вполне отражена в расхожем утверждении: «целое больше, чем сумма составляющих его частей», которое следует понимать исключительно в том смысле, что части целого взаимодействуют и состоят в связях, придающих всему целому в совокупности новое качество. Каждая часть при этом до определенной степени оказывается самостоятельной и вносит свой особенный и характерный вклад в общее целое.

Точно так же, выделение, обособление права в изначально единой соционормативной системе само по себе отражает общую тенденцию специализации в жизнедеятельности чело-

веческого общества как эффективно-го пути взаимодействия со средой обитания, оптимизации отношений со средой обитания в соответствии с условиями текущего момента. Осознание эффективности специализации, в свою очередь, само по себе есть продукт интеллектуального роста социума — не говоря уже о том, что определение сфер специализации иначе, чем по критериям видимых физических данных и свойств, — процесс творческий, свойственный лишь развитому мышлению.

Уже говорилось, что право можно рассматривать как образ реального мира — одно из множества «изображений» или моделей, которые создаются людьми для определенных целей — в данном случае для целей управления процессами взаимодействия общества и среды его обитания, получающими выражение в конкретных действиях людей, в том числе в их отношениях друг с другом, которые поддаются управлению. Но, как справедливо отмечается, «изображение никогда не является точной копией объекта, но представляет собой его структурный эквивалент»¹⁵, выраженный определенным образом и, можно добавить, в соответствии с целями создания данного «изображения». С другой стороны, собственно «развитие изобразительной формы происходит на основе характерных свойств нервной системы, которая лишь в незначительной степени подвержена воздействию культурных и индивидуальных различий». Это замечание здесь крайне существенно, так как указывает на тот факт, что «модель», или «структурный эквивалент» «вещи в себе», не может быть выше возможностей восприятия и познания, набора образов и типов связей между ними, в целом свойственных, известных данной эпохе, в данных конкретно-исторических условиях бытия.

Очевидно также и то, что «психика и ее интегральное качество — интеллект — являются продуктами исторической эволюции, они существуют только в истории и настолько, насколько свою историю помнят»¹⁶. Все это подводит нас вплотную к мысли о том, что право — есть специфический способ, особая форма отражения действительности (общественного бытия), имеющая целью и направленная на развитие конструктивного взаимодействия между людьми и окружающей средой в объеме осознанных актуальных потребностей социального развития в условиях данной окружающей среды обитания и с учетом имеющихся средств и известных способов взаимодействия с этой средой.

С этой точки зрения процесс (ре)конструирования права из первоначально единой соционормативной системы может быть описан через цепь фиксируемых тем или иным образом (сознательных) волевых усилий, влекущих за собой и тем самым формирующих основы (в том числе со временем, чисто правовые основания) желательных для социума действий — с одной стороны, и с другой стороны — пресечения действий, для социума нежелательных. Но не только: на право со временем также оказалась возложена функция определения и искоренения «злой воли» как самобытного и, вообще говоря, неискоренимого явления в общественной жизни.

Последним утверждением, очевидно, ставится под сомнение позиция Сократа, две с половиной тысячи лет назад заявившего о тождестве знания и добродетели и на этом основании выведшего формулу: «Мудрому не нужен закон, у него есть разум».

Так прав ли был Сократ

Действительно ли знание отвращает от зла и, с другой стороны, можем ли мы ожидать, что вершины мудрос-

ти, даже если потенциально доступны всем, окажутся реально всеми достигнуты в какой-либо конкретный момент времени.

По мысли Сократа, мудрец способен предвосхищать отдаленные последствия действия и воздерживается от поступков, которые, даже сулясиюминутную выгоду, в будущем обернутся вредом. А. Шопенгауэр, однако, признавая фактор роста «расстояния» между мотивом и действием признаком роста интеллекта, настаивает, тем не менее, на особом значении врожденного характера в том, какое решение будет человеком принято в том или ином случае и, соответственно, какое действие за собой повлечет.

Если же принять верным утверждение о том, что «история — это прогресс нравственных задач»¹⁷ (что, если вдуматься, возражений не вызывает), то не будет преувеличением сказать также, что стражем и гарантом такого прогресса фактически в истории выступало в первую очередь право. Более того, оно «кодировало» развитие истории как прогресса нравственных задач.

С этой точки зрения, в особенности в современных условиях, следует согласиться с утверждением А.П. Назаретяна о том, что «стратегический механизм преодоления кризисов ... — не снижение инструментального интеллекта до уровня гуманитарного, а возвышение гуманитарного интеллекта до уровня, достигнутого интеллектом инструментальным»¹⁸. И в этой же связи крайне показательно то, что, например, развитие гражданского права в новейшей истории можно рассматривать как поступательное «освобождение» инструментального интеллекта, ибо, как писал Канторович еще в начале XX в., явственной становится тенденция одобрения (через допущение) законом вредного об-

раза действия под условием возмещения.

С другой стороны, развитие современного уголовного права, напротив, все более отражает тенденцию возвысить, развить гуманитарный интеллект. Эта тенденция в своей конкретике проявляет себя, начиная с развития представлений сущности и содержания вины как таковых и заканчивая представлениями о доказывании вины, а также допустимых формах и исполнении наказания. По-другому в целом охарактеризовать эту тенденцию можно через утверждение и упорочение в жизни общества связи воли и морали, моральности воли. В известном смысле, однако, здесь следует говорить отнюдь не о тенденции «освобождения» воли, не о развитии в практике принципа свободы воли, но о ее «закрепощении в добре», в том числе и, пожалуй, в основном воспитательными средствами.

Иными словами, логично прийти к мысли о том, что прогресс интеллектуального мышления как таковой способствует, с одной стороны, непосредственно выделению и развитию уголовного права в современном его понимании, в первую очередь; с другой стороны, этот прогресс обуславливает прогресс экономического развития, который, уже в свою очередь, приводит к выделению и развитию гражданского права, в том числе и в особенности в его современном понимании. Причем в первом случае право оказывается озабоченным поиском и искоренением «злой воли» как таковой, во втором случае наблюдается долгосрочная тенденция фактического отказа от принципа, вины как основания гражданско-правовой ответственности в пользу принципа причинения вреда как факта, требующего адекватной «реакции» со стороны права с целями его возмещения.

Последнее не случайно. Во все

времена, без преувеличения говоря, важнейшим фактором правового развития являлся и является тот факт, что право в определенном смысле есть продукт экономической эволюции общества – а в современных условиях, пожалуй, и человечества в целом.

Идея, связывающая и обосновывающая развитие права уровнем экономического развития соответствующего общества, не нова и в достаточной степени разработана, начиная непосредственно с учения К. Маркса и заканчивая его современными последователями. Например, советский юрист Е.Б. Пашуканис писал: «Человек, производящий в обществе, – вот предпосылка, из которой исходит экономическая теория. Из той же основной предпосылки должна исходить общая теория права»¹⁹. Действительно, сегодня сложилась в известном смысле самобытная «экономическая теория права»²⁰. Кроме того, часто подчеркивается, что, например, в англо-американской системе связь права и экономики намного теснее, чем связь права и государства²¹ и т.п. Можно привести и другие примеры. Тем не менее, исследователи отмечают, что законы экономического развития во многом носят объективный характер и, следовательно, относительно независимы от воли человека, тогда как право – продукт и форма воли человека. С этой точки зрения право – до определенной степени есть произведение искусства, *ars boni et aequi*, как говорили о нем римляне (сравните Дигесты: право есть искусство добра и справедливости), а любое «произведение искусства – это образ этого мира. По данной причине произведение искусства должно соответствовать двум условиям. Оно должно быть четко отделено от этого мира и должно правильно отображать

его всеобщий характер»²².

С этой точки зрения основная проблема состоит в том, что, как уже было в целом отмечено, «сложность порядка в природе воспроизводится только в той степени, в какой она понята». То есть применительно к данному случаю право может отразить законы экономического развития только в том объеме, в котором они поняты, осознаны. Кроме того, что усугубляет глубину проблемы развития права адекватно законам экономического развития, – сделать это только в тех формах, которые соответствуют данному этапу развития правовой мысли, правового сознания. Так, «сам предмет никогда не предлагает... ту форму, в которую он должен быть воплощен. Форма должна создаваться самим человеком». Однако если в изобразительном искусстве «форма, изобретенная кем-либо раньше, не удовлетворяет мироощущению другого... то он вынужден изобретать ее сам», в юридическом мире, напротив, как справедливо указывает, например, А.А. Рубанов, «юридическое сознание отличается высокой степенью консерватизма, что в конечном счете связано с охранительной направленностью деятельности человека в сфере права и государства»²³. Иными словами, правовая форма, ее элементы, состав – глубоко консервативны. Этот же факт, в свою очередь, имеет и обратную сторону, а именно – сохранение, консервацию и зачастую отказ от реформирования сложившихся в правовой системе правовых институтов даже вопреки объективным потребностям развития данного общества, государства, самого права как средства отображения реальности – актуальной жизни данного общества.

Крайне интересна в этом контексте цитата из «Этюдов» Г. Данк-варта, в которой получает оценку момент

рецепции римского права в Германии XIX в. ее современниками: «Наше немецкое право в трактатах и вообще в сочинениях делится на римское и немецкое частное право. Сочетание обеих доктрин в одну систему все еще считается невозможным. Но прежде всего такая невозможность действительно существует только относительно той части, которая основана на экономических принципах. Такое различие немецкого и юстиниановского права основано на том, что средневековая жизнь каждого народа подчинена господству совсем иных хозяйственных принципов, чем позднейший период цивилизации»²⁴. Однако последнее утверждение верно лишь отчасти. Иными словами, правовая мысль, породившая систему позднего римского права, много превосходит юридическое мышление, создавшее и практиковавшее средневековое немецкое право. Это стало причиной рецепции. Ошибка, которая сохраняет свое значение до сих пор (в основном – в представлении о собственности как *ius in rem*), состояла в том, что экономические условия, существовавшие в поздней римской империи существенно отличались от условий хозяйствования Германии XIX в. – периода зарождения капиталистических отношений, до которых римская империя не доросла (или не дожила).

В этой связи, а точнее в плане соотношения, отражения, а порой и своего рода развития в праве экономических отношений крайне существенны выводы и наблюдения, сделанные К. Реннером в работе «Институты частного права и их социальные функции», а в особенности – приведенные в предисловии к изданию этой работы на английском языке О. Кан-Фройндом²⁵.

Так, К. Реннер постулирует «нормативную чистоту» всех правовых

институтов – такие институты, как собственность, договор, наследование и проч. представляются ему «нейтральными», «пустыми рамками» – в том числе ни «феодальными», ни «капиталистическими», ни «социалистическими». Функциональные преобразования этих институтов не являются, по мнению К. Реннера, преобразованиями собственно этих институтов как элементов позитивного права. О. Кан-Фройнд в связи с этой позицией справедливо указывает (принимая во внимание, что сам является «представителем» системы и «школы» общего права), что основной контраст между континентальной системой и английским правом состоит в базовых формальных принципах структуры и формирования самих этих систем, но никак не в результатах, которые достигаются с их применением и существенны для социально-экономической практики: практика почти идентична, несмотря на то, что пути к одному и тому же по сути своей результату, благодаря ей достигаемому, заложенные правовыми системами, различаются самым существенным образом²⁶. То есть, если вернуться к концепции экономического «базиса» и правовой «надстройки», эволюция и современные формы последней видятся и могут быть «выведены» как ответ на текущие условия хозяйствования, а если оглядываться в глубь веков – на представляющееся сегодня закономерным разрушение рода, а затем семьи как замкнутой единицы производства/потребления вследствие хода социально-экономического развития обществ, а затем и сообществ вплоть до современного нам уровня развития мирового сообщества, в том числе существующего и сохраняющегося в нем некоторого многообразия экономических укладов. Правовое развитие сопряжено с отражением этих укладов, в том числе, в современных усло-

виях, их многообразия, а также формализацией тенденций экономического (и морального, в том числе «экономического через моральное») развития, и вне зависимости от конкретных правовых форм и методов служит достижению практических результа-

тов, адекватных как объективным потребностям жизнедеятельности, так и идее охраны «доброй воли». Если этого не происходит, право оказывается «мертвым», а народы — «отданными на волю стихий».

1. Новейший философский словарь. 3-е изд., испр. / под ред. А.А. Грицанова. Минск, 2003.

2. *Renner K.* The Institutions of Private Law and Their Social Functions. London. 1949. Reprinted 1998, p. 76.

3. *Michaels R.* Two Paradigms of Jurisprudence // Michigan Journal of International Law. Summer 2006. Vol. 27, p. 1005.

4. Масса подобного рода примеров содержится в работах: Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. с фр. М., 1999; *Цвайгерт К., Кетц Х.* Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2 т. Т. I. Основы / пер. с нем. М., 2000; *Glenn H.P.* Legal Traditions of the World: Sustainable Diversity in Law. Oxford. 2000 и целом ряде других. В этой связи подробнее останавливаться на этом далее нецелесообразно.

5. *Renner K.* The Institutions of Private Law and Their Social Functions. London. 1949. Reprinted 1998, p. 45.

6. *Паукуанис Е.Б.* Избранные произведения по общей теории права и государства. М., 1980, с. 169.

7. *Арихейм Р.* Искусство и визуальное восприятие / пер. с англ. М., 2007, с. 300.

8. «Субъективное в праве» и «субъективное право» не одно и то же — точно так же «объективное в праве» не тождественно «объективному праву». Следует разделять эти понятия по аналогии, например, с подходом, принятым в культурологии, а именно: объективное в праве — это физические манифестации права, то, что мы можем реально увидеть, «потрогать», то есть «писаное право», организационный компонент правовой системы, а также юридический процесс и формы исполнения; субъективное в праве — все те аспекты, которые мы не можем увидеть и «потрогать», но которые, как мы знаем, существуют — в их числе ведущее место занимает, безусловно, воля; во-вторых, это ценности и обычаи; наконец — это правосознание.

9. *Паукуанис Е.Б.* Указ. соч., с. 159. Эта же мысль вполне обозначена в произведениях Р. Иеринга, указавшего на то, что «мировая» (*Vertrag*) полагает конец «немирлолюбию» (*Unvertraeglichkeit*) (*Иеринг Р.* Дух римского права на различных ступенях его развития.

СПб., 1875.4.1, с. 118).

10. *Семенов Ю.И.* Формы общественной воли в доклассовом обществе: табуитет, мораль, обычное право // Этнографическое обозрение. 1997. № 4. С. 3-23.

11. Подробнее о формах и особенностях внутривидовой агрессии см., например: Назаретян А.П. Указ. соч., с. 39-45.

12. *Ёнсен Б. Стурвик Б. Л.* Наказание в виде превентивного заключения и тенденции, наблюдаемые в процессе его применения в период с 2002 по 2006 г. (реф.: Ананиан Л.Л.) / в кн.: Преступность и борьба с ней. Новейшие правовые исследования: сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социальных научно-информационных исследований. Отд. правоведения; отв. ред. Е.В. Алферова. М., 2008, с. 108.

13. Свобода воли (лат.)

14. *Шопенгауэр А.* Две основные проблемы этики /пер. с нем. Ю.И. Айхенвальц. М.-Минск, 2005, с. 79.

15. *Арихейм Р.* Указ. соч., с. 161.

16. *Назаретян А.П.* Указ. соч., с. 230.

17. *Померанц Г.С.* Опыт философии солидарности // Вопросы философии. 1991, № 3, с. 59.

18. *Назаретян А.П.* Указ. соч., с. 237.

19. *Паукуанис Е.Б.* Указ. соч., с. 85.

20. *Шмидт-Теренц Х.-Й.* Право и экономика. Основные институты и принципы действия рыночной экономики // Основы германского и международного экономического права / сост. В. Бергман и Г. Флор; пер. с нем. СПб., 2007, с. 27-41.

21. *Nelken D.* Using the Concept of Legal Culture

//URL:<http://www.law.berkeley.edu/institutes/csls/nelken%20paper.pdf>.

22. *Арихейм Р.* Указ. соч., с. 138.

23. *Арихейм Р.* Указ. соч., с. 145.

24. *Рубанов А.А.* Понятие источника права как проявление метафоричности юридического сознания // Судебная практика как источник права / отв. ред. Б.Н. Топорнин. М., 1997, с. 42.

25. *Данкварт Г.* Гражданское право и общественная экономия: этюды/пер. П.П. Цитовича. СПб., 1866, с. 189.

26. *Renner K.* Указ. раб., с. 13.

Արտակ ԱՎԱՆԵՄՅԱՆ
ՀՀ դատական դեպարտամենտի
կազմակերպչի ավակական վարչության
կրտսեր մասնագետ

Արտակ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
ՀՀ դատական դեպարտամենտի
կազմակերպչի ավակական վարչության մասնագետ

ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԻՅ ՀՐԱԺԱՐՄԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ **ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՇԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ**

Ներկայացվող հարցի վերաբերյալ իրավական վերլուծությունը

Մինչ վիճարկվող հոդվածին անդրադառնալն անհրաժեշտ է բացահայտել ժառանգության ինստիտուտի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը, ինչպես նաև այն հարցի պարզաբանումը, թե ինչպես է արտահայտվում վերջինիս կապը սեփականության իրավունքի հետ: ՀՀ Սահմանադրության 31-րդ հոդվածը հռչակում է, որ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի կտակելու իր սեփականությունը: Հավելենք, որ վերոնշյալ հոդվածն անդրադառնում է միայն կտակելու իրավունքին: Միևնույն ժամանակ ՀՀ Սահմանադրության 42-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Սահմանադրությամբ ամրագրված մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները չեն բացառում օրենքներով և միջազգային պայմանագրերով սահմանված այլ իրավունքներ և ազատություններ»: Փաստորեն հոդվածի վերլուծությունից ակնհայտ է, որ ՀՀ Սահմանադրության 42-րդ հոդվածի 1-ին մասի ուժով պետությունը ճանաչում և պաշտպանում է նաև ժառանգման իրավունքը¹: Այսինքն՝ ՀՀ Սահմանադրության 31-րդ և 42-րդ հոդվածներն այն առաջնային իրավական հիմքերն են, որոնք սահմանում (ճանաչում, ամրագրում) և պաշտպանում (երաշխավորում) են անձի ժառանգություն տալու (կտակելու), ինչպես նաև ժառանգություն ստանալու իրավունքները:

Ամփոփելով ժառանգության ինստիտուտի սահմանադրաիրավական կարգավոր-

ման հիմքերի հարցի ուսումնասիրումը՝ անդրադառնանք սեփականության իրավունքի հետ վերջինիս կապին:

Մասնավորապես՝ ՀՀ Սահմանադրության 31-րդ հոդվածի բովանդակության վերլուծությունից ակնհայտ է, որ սահմանադրությունն ամրագրված, երաշխավորված և պաշտպանված է ֆիզիկական և իրավաբանական անձի սեփականության իրավունքը: Այսինքն՝ Սահմանադրությունը հստակ սահմանում է, որ անձին սեփականությունից զրկելու հիմքերը պետք է նախատեսված լինեն օրենքով, իսկ սեփականությունից կարող է զրկել միայն դատարանը, այլ կերպ ասած՝ Սահմանադրության 31-րդ հոդվածն այն իրավական երաշխիքն է, որն ամրագրել և պաշտպանում է սեփականության իրավունքը, որը հանդիսանում է գույքային իրավունք՝ սահմանելով նաև դրա սահմանափակման, դադարեցման (զրկման) ընդհանուր հիմքերը²:

Վերլուծելով սեփականության իրավունքի բովանդակությանը վերաբերող հարցը՝ անդրադառնանք նրան, թե որքանով է այս ինստիտուտն իր իրավակարգավորմամբ, առանձնահատկություններով տարածվում ժառանգության ինստիտուտի վրա:

Մասնավորապես՝ ժառանգության իրավունքն ապահովում է սեփականատիրոջ իրավունքների պաշտպանությունը նաև նրա մահից հետո՝ հնարավոր դարձնելով նրա սեփականատիրական իրավագործությունների հաջորդալնությունը: Միևնույն ժամանակ

ՀՈՒԼԻՍ - 0ԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)

ՂԱՏԱԿԱՆ
ԻՇխանություն

այն ժառանգի համար առաջացնում է ժառանգատուի սեփականության հանդեպ իրավահաջորդության սահմանադրորեն պաշտպանված հնարավորություն³: Այսինքն՝ կարող ենք փաստել, որ ժառանգական սուբյեկտիվ իրավունքը պաշտպանում է թե՛ ժառանգություն տալու, թե՛ ժառանգություն ընդունելու (ստանալու) իրավունքները: Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ կարող ենք փաստել, որ ժառանգություն տալու (կտակելու), ժառանգություն ստանալու, ինչպես նաև սեփականության իրավունքները հանդիսանալով սահմանադրական արժեքներ, սահմանադրորեն երաշխավորված իրավունքներ, գտնվում են սերտ կապի մեջ, այլ կերպ ասած՝ հանդիսանում են հիմնական սոցիալ-տնտեսական իրավունքներ:

Ընդհանուր առմամբ, նշենք, որ ժառանգության բովանդակությունը, ինչպես նաև ժառանգման իրավունքը (սուբյեկտիվ իմաստով) սահմանված են օրենսգրքի 1184-րդ հոդվածով, որը 1-ին կետի համաձայն՝ ժառանգության դեպքում մահացածի գույքը (ժառանգությունը) ամփոփոխ վիճակում, որպես միասնական ամբողջություն, անցնում է այլ անձանց (համապարփակ իրավահաջորդություն): Այսինքն՝ ժառանգումը մահացած քաղաքացու (ժառանգատուի) իրավունքների ու պարտականությունների՝ օրենքով սահմանված կարգով այլ անձանց (ժառանգներին) փոխանցումն է, իսկ ժառանգման իրավունքն (օբյեկտիվ իմաստով) իրենից ներկայացնում է նորմատիվ ակտերի ամբողջականություն, որը կարգավորում է վերոնշյալ հարաբերությունները:

Վերոնշյալ վերլուծությունից պետք է մի բան պարզ լինի, որ քաղաքացու մահվան դեպքում ժառանգներին փոխանցվում են ոչ թե առանձին իրավունքներ ու պարտականություններ, այլ դրանց ամբողջ համալիրը: Այստեղից կարելի է հետևություն անել, որ ժառանգումն իրենից ներկայացնում ընդհանուր (ունիվերսալ) իրավահաջորդություն:

Ամփոփելով ժառանգության ինստիտուտի իրավական կարգավորման հարցի ուսումնասիրությունը՝ քննարկենք վիճելի հոդվածի (օրենսգրքի 1230-րդ հոդվածի 3-

րդ կետը) բովանդակությունը, վերջինիս դերը և ազդեցությունը ժառանգական իրավահարաբերություններում

Լեգիտիմ նպատակը և օրինականությունը

Քաղաքացիական օրենսդրությունը հիմնվում է իր կողմից կարգավորվող հարաբերությունների մասնակիցների գույքային ինքնուրույնության, սեփականության անձեռնմխելիության, քաղաքացիական իրավունքների անարգել իրականացման անհրաժեշտության, խախտված իրավունքների վերականգնման ասպեկտի, տվյալ դեպքում՝ դատական պաշտպանության սկզբունքների վրա:

Վերոնշյալ սկզբունքները չեն սահմանափակում պետության իրավունքը՝ այնպիսի օրենքներ գործողության մեջ դնելու, որոնք անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակությունում ընդհանուր շահերին համապատասխան ժառանգման իրավունքը կանոնակարգելու, հսկողություն իրականացնելու կամ արգելող իրավանորմեր սահմանելու համար: Քաղաքացիական օրենսդրության նպատակներից թերևս ամենակարևորը գույքային շրջանառության ոլորտում որոշակիության և կայունության ստեղծումն է այդ շրջանառության մասնակիցների համար: Այս նպատակին քաղաքացիական օրենսդրությունը, ի թիվս այլ միջոցների, հասնում է նաև նրանով, որ հստակ իրավական հետևանքներ է նախատեսում քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների գործողությունների համար: Օրենսգրքի 289-րդ հոդվածի համաձայն՝ գործարքները քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց այն գործողություններն են, որոնք ուղղված են քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ սահմանելու, փոփոխելու կամ դրանց դադարեցնելու:

Ընդ որում, քաղաքացիական օրենսդրության համար առանցքային է այն, որ քաղաքացին պետք է պատասխանատու լինի իր ստանձնած պարտավորությունների, իր կատարած գործողությունների հետևանքով, քանի որ անձի կողմից կատարված գործարքներից հրաժարման հնարավորությունն էականորեն կխաթարեր բնականոն գույքա-

յին շրջանառությունը, ինչի պարագայում խոսք չէր կարող գնալ քաղաքացիական հարաբերությունների որոշակիության և կայունության մասին:

Գույքային շրջանառության ոլորտում ժառանգի կողմից միակողմանի ժառանգությունից հրաժարվելու ինստիտուտն ունի կարևոր նշանակություն, քանի որ նպաստում է սեփականության իրավունքի կայունացմանը, գույքի ապագա սեփականատերերի բացահայտմանը և ճանաչմանը:

Հավելենք, որ օրենքով սահմանված կարգով ժառանգությունից հրաժարման ձևը համապատասխանում է ժառանգման իրավաբանական նշանակությանը:

Ժառանգությունից հրաժարվելն ունի իրավադադարեցնող նշանակություն: Ժառանգման իրավունքից հրաժարվելն անփոփոխելի գործարք է, ինչի համար պետությունը հատուկ նուտարական կարգ է սահմանում հրաժարման հայտարարությունը ներկայացնելու համար: Նախ՝ նուտարական ծառայության կողմից մինչև հրաժարման հայտարարությունը ներկայացնելը քաղաքացին զգուշացվում է, որ գործարքն անփոփոխելի է, ապա բացատրվում է իրենց իրավունքներից հրաժարվելու իրավական հետևանքների մասին, որից հետո միայն քաղաքացին ստորագրությամբ ամրագրում է հրաժարման հայտարարությունը: Այսպես՝ «Նոտարիատի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 2-րդ կետի 1-ին և 2-րդ ենթակետերով սահմանվում է (որը վերաբերում է նոտարի պարտականություններին), որ նոտարը պարտավոր է՝

1) նոտարական գործողություններ իրականացնելիս անձանց օգնություն ցույց տալու, նրանց իրավունքները և օրինական շահերը իրականացնելու նպատակով պարզաբանել նրանց իրավունքներն ու պարտականությունները, զգուշացնել նոտարական գործողությունների կատարման հետևանքների մասին, որպեսզի անձի իրավաբանական անտեղյակությունը չօգտագործվի ի վնաս իրեն:

2) կողմերին պարզաբանել նրանց ներկայացրած գործարքների նախագծերի իմաստն ու նշանակությունը և ստուգել դրանց բովանդակության համապատաս-

խանությունը կողմերի իրական մտադրությամբ:

Վերոնշյալի վերլուծությունից ակնհայտ է, որ ժառանգությունից հրաժարվելիս նոտարը ժառանգությունից հրաժարվող անձին պատշաճ բացատրում է ժառանգությունից հրաժարման հետևանքների մասին, ինչի համար ժառանգությունից հրաժարվող քաղաքացին դիմումի վրա դնում է իր ստորագրությունը: Այսինքն՝ կարող ենք փաստել, որ անձը զգուշացվում է ժառանգությունից հրաժարվելու բացասական հետևանքների մասին, հետևապես անձը, տեղեկացվելով դրա մասին, կարող է որոշել՝ ցանկանում է հրաժարվել, թե ոչ:

Բացի այդ, Օրենսգրքի 1230-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ ժառանգ իրավունք ունի հրաժարվել ժառանգությունից ժառանգության բացման օրվանից վեց ամսվա ընթացքում: Այսինքն՝ սույն դրույթի վերլուծությունից ակնհայտ է, որ ժառանգին օրենքով տրվում է վեցամսյա ժամկետ, որպեսզի վերջինս անհրաժեշտության դեպքում կարողանա կանխատեսել այն հետևանքը, որը կառաջանա որոշակի գործողության կատարումը, մասնավորապես՝ անձն այդ ժամանակահատվածի ընթացքում պետք է հստակ կողմնորոշվի՝ ցանկանում է ընդունել ժառանգությունը, թե ոչ: Այդ ժամանակահատվածը հանդիսանում է բավարար (խելամիտ, ողջամիտ) ժամկետ, որպեսզի ժառանգը գիտակցի տվյալ իրավիճակի էությունը, ժառանգությունն ընդունելու դեպքում իր սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակի հնարավորինս փոփոխությունը, քանի որ ժառանգության ընդունումը ենթադրում է ոչ միայն ժառանգատուի իրավունքների, այլ նաև պարտականությունների ընդունում: Քանի որ ժառանգության բացման պահին ժառանգի մոտ առաջացող ժառանգման իրավունքն իր մեջ ընդգրկում է ոչ միայն ժառանգությունն ընդունելու, այլև այդ իրավունքից հրաժարվելու իրավունքը (հրաժարում պետք է համարել միայն անձի պարզ ու ու անմիջական կամքի արտահայտումը), հետևապես կարելի է փաստել, որ տվյալ իրավիճակում քաղաքացուն տրված է ինքնուրույն կողմնորոշվելու և իր կամքն արտահայտելու հնարավորություն, այսինքն՝ վերջինս ունի բա-

վարար և անհրաժեշտ ժամանակահատված կշռադատելու՝ ցանկանում է արդյոք ժառանգությունն ընդունել, թե ոչ:

Ժառանգի կողմից ժառանգությունից հրաժարվելը սահմանափակում է նրա համար ժառանգական գույքի նկատմամբ հետագա իրավունքներ և պարտականություններ ձեռք բերելու հնարավորությունը, մի կողմից և ժառանգական գույքի նկատմամբ լրացուցիչ իրավունքներ և պարտականություններ ստեղծում մյուս ժառանգների համար, մյուս կողմից: Օրենսգրքի 1215-րդ հոդվածում հստակ նախատեսված է, որ յուրաքանչյուր հաջորդ հերթի ժառանգները ժառանգության իրավունք են ձեռք բերում նախորդ հերթի ժառանգությունից հրաժարվելու դեպքում, ինչից հետևում է, որ անձի՝ ժառանգության իր բաժնից հրաժարվելն առաջացնում է հաջորդ հերթի ժառանգների համար նոր իրավունքներ և պարտականություններ: Այսպիսով, ժառանգի հստակ կողմնորոշվելուց է կախված ըստ օրենքի ժառանգների իրավունքների իրականացման հնարավորությունը:

Ժառանգության ընդունումից հրաժարվելը ենթադրում է հրաժարման պահից բացառել օրենքով նախատեսված եղանակներից որևէ մեկով ժառանգության ընդունումը: Օրենսդիրը, սահմանելով այդպիսի արգելող նորմ, նպատակ ունի ավելի կայունացնել և հստակություն մտցնել ժառանգության ընդունման ընթացակարգում: Ժառանգները պետք է հստակ ընտրեն իրենց դիրքորոշումը՝ հրաժարվեն ժառանգությունից, թե ընդունեն ժառանգությունը: Եթե լինի հակառակ ընթացակարգով՝ քաղաքացին նոտարական կարգով հրաժարվի ժառանգությունից և հետագայում հրաժարվի իր կողմից կայացված որոշումից, ապա կատեղծվի անելանելի իրավիճակ, ինչը կամա թե ակամա կբերի իրավակիրառական պրակտիկայում խառնաշփոթի, հակամարտող շահերի միջև սոցիալապես ընդունելի հավասարակշռության խախտման, իրավական խաղաղության գաղափարի ոտնահարման և կամայական դրսևորումների պատճառ կհանդիսանա: Պետք է փաստել, որ կիսախտվի իրավական որոշակիության և հստակության «res judicata» սկզբունքները, որը կհանգեցնի

իրավական անորոշության, ինչը հակասում է ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածում ամրագրված իրավական պետության սկզբունքին, որի ամբողջ գործունեությունը խարսխված է իրավունքի գերակայության սկզբունքի վրա, և որի գլխավոր նպատակը մարդու և քաղաքացու իրավունքների ապահովումն ու երաշխավորված պաշտպանությունն է:

Իրավական որոշակիության պահանջի իրականացման խնդրին բազմիցս, inter alia, անդրադարձել է ՀՀ սահմանադրական դատարանը: Այսպես՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանի՝ 18.04.2006 թվականի ՍԳՈ-630 որոշմամբ արտահայտվել է այն դիրքորոշումը, որ «տվյալ օրենքը պետք է համապատասխանի նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի մի շարք վճիռներում արտահայտված այն իրավական դիրքորոշմանը, համաձայն որի՝ որևէ իրավական նորմ չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն չի համապատասխանում իրավական որոշակիության «res judicata» սկզբունքին, այսինքն՝ ձևակերպված չէ բավարար աստիճանի հստակությամբ, որը թույլ տա քաղաքացուն դրա հետ համատեղելու իր վարքագիծը»: ՀՀ սահմանադրական դատարանի՝ 13.05.2008 թվականի ՍԳՈ-759 որոշմամբ ընդգծվում է, որ նորմը չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն ձևակերպված չէ բավարար ճշգրտությամբ, որը թույլ կտա իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց դրան համապատասխանացնել իրենց վարքագիծը, նրանք պետք է հնարավորություն ունենան կանխատեսել այն հետևանքները, որոնք կարող է առաջացնել տվյալ գործողությունը:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը բազմիցս արտահայտել է այն դիրքորոշումը, որ պարտականություն սահմանող օրենքը պետք է լինի այնքան հստակ ձևակերպված և կանխատեսելի, որ կասկած չհարուցի այդ պարտականության իրավաչափության առկայությամբ: Բացի այդ, օրենքը կարող է համարվել «կանխատեսելիության» պահանջը բավարարող, եթե տվյալ անձին այդ իրավիճակում ողջամիտ, պատշաճ իրավական խորհրդատվություն է տրամադրվել այն մասին, թե ինչ հետևանքներ կարող է առաջացնել նրա արարքը⁴:

Ընդհանրացնելով վերոնշյալը՝ կարող

ենք փաստել, որ վիճարկվող նորմը նախ՝ համապատասխանում է իրավական ակտերի բուն բովանդակությանը, երկրորդ՝ համապատասխանում է որոշակիության պահանջներին և ողջամտորեն կարող է կանխատեսելի լինել, այսինքն՝ ընկալելի է հասցեատերերի համար, զերծ է համակարգային հակասություններից: Վերոնշյալ հարցի կապակցությամբ այժմ անդրադառնանք օտարերկրյա փորձի ուսումնասիրությանը:

Անգլիական իրավունքը հստակ սահմանում է, թե որ դեպքերում ժառանգությունից հրաժարվելը ժառանգի կողմից կարող է հետ կանչվել կամ վերացվել: Այստեղ խոսքը վերաբերում է բնակելի տարածքներին (սեփականություն) և առանց փոխհատուցման ժառանգությունից հրաժարվելու դեպքերին: Այսպիսով՝ ժառանգը, ստանալով որոշակի փոխհատուցում, իրեն բաժին ընկած ժառանգության դիմաց հրաժարվում է ժառանգությունից վերջնականապես՝ հնարավորություն չունենալով հետագայում հետ կանչել կամ հետ վերցնել հրաժարման դիմումը: Հակառակ պարագայում, եթե ժառանգությունից հրաժարումը տեղի է ունենում առանց փոխհատուցման, այն կարող է վերացվել՝ պայմանով, որ մյուս ժառանգները դեմ չլինեն ժառանգության իրավունքից հրաժարվելը վերացնելուն: Բելառուսի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1074-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ժառանգությունից հրաժարումը չի կարող արդյունքում փոփոխվել կամ հետ վերցվել:

Ուկրաինայի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1273-րդ հոդվածի 5-րդ կետի համաձայն՝ ժառանգությունից հրաժարումը հանդիսանում է անկասկած և անվերապահ:

Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական օրենսգրքի 1157-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ ժառանգությունից հրաժարումը չի կարող արդյունքում փոփոխվել կամ հետ վերցվել:

Ուզբեկստանի քաղաքացիական օրենսգրքի 1147-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ ժառանգությունից հրաժարումը չի կարող արդյունքում փոփոխվել կամ հետ վերցվել:

Ղազախստանի քաղաքացիական

օրենսգրքի 1074-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն՝ ժառանգությունից հրաժարումը չի կարող արդյունքում փոփոխվել կամ հետ վերցվել:

Մոլդովայի քաղաքացիական օրենսգրքի 1536-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ ժառանգությունից հրաժարվելու հայտարարությունն անդառնալի է: Ալբանիայի քաղաքացիական օրենսգրքի 339-րդ հոդվածի համաձայն՝ ժառանգը, որը պատշաճորեն հայտարարել է, որ ժառանգության ընդունումից, հետագայում չի կարող չեղյալ ճանաչվել այդ հայտարարությունը: Համանման կարգավորում է տալիս նաև Ֆիլիպինների քաղաքացիական օրենսգրքը, որի՝ 1) 1041-րդ հոդվածի համաձայն՝ ժառանգությունից հրաժարումը միակողմանի ակտ է, որը կատարվում է լիարժեք կամավոր և ազատ ձևով, 2) 1056-րդ հոդվածի համաձայն՝ մեկ անգամ ժառանգությունից հրաժարումն անբեկանելի է և չի կարող հետագայում վերացվել: Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ միջազգային պրակտիկայում ևս աքսիոմա է, որ ժառանգությունից հրաժարումը չի կարող հետ կանչվել կամ վերացվել:

Քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտները գործարք են կնքում որոշակի նպատակով և այդ նպատակին հասնելու համար արտահայտում են իրենց կամքը: Այդ կամքը նրանք պետք է արտահայտեն առանց որևէ արտաքին ազդեցության: Կամքը և կամահայտնությունը (կամահարտահայտությունը) այն չափանիշներն են, որոնց միաժամանակյա համընկնման դեպքում կարելի է փաստել, որ կնքված գործարքը հանդիսանում է անձի պարզ ու անմիջական սուբյեկտիվ դրսևորման արդյունք:

Քաղաքացիաիրավական հարաբերություններում անձի կամքը պետք է արտահայտվի ազատորեն (անձն ինքնավար կամքը դրսևորելու հնարավորություն ունի, քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների մեջ մտնում է իր սեփական կամքով և ինքն էլ ընտրում է վարքագծի դրսևորման համապատասխան ձևը⁵): Արտահայտված կամքը պետք է համապատասխանի անձի ներքին կամքին, քանի որ կամքը և կամահայտնությունը (կամահայտնության բովանդակու-

թյունը հանդիսանում է գործարքի ձևի, ցանկալի արդյունքին հասնելուն ուղղված կամքի ազատ դրսևորումը) ունեն հավասարաչափ նշանակություն գործարքի կնքման, այն վավեր համարելու հարցում: Այդ պատճառով էլ, երբ քաղաքացին հոժարակամ չի արտահայտել իր կամքը, նա իրավունք ունի վիճարկել այդպիսի կամահայտնությամբ կնքված գործարքը: Այս տիպի գործարքներն անվավեր ճանաչելու հիմքը արտաքին հակաիրավական գործողությունների միջոցով անձին խեղաթյուրված, ներքին կամքին չհամապատասխանող կամք դրսևորելուն հարկադրելն է: Այդ պատճառով անկախ կամքը խեղաթյուրող տարբեր պատճառներից Օրենսգիրքը նախատեսում է անվավերության նույն հետևանքները:

Հետևաբար այն տեսակետը, որ կարող է անձը խաբեության, բռնության, սպառնալիքի, մոլորության կամ գործողությունների նշանակությունը չհասկանալու հետևանքով հրաժարվել է ժառանգությունից, ապա օրենքով խախտված քաղաքացիական իրավունքների վերականգնման, դատական պաշտպանությունից օգտվելու հնարավորություն է սահմանել: Օրենսգիրքը սահմանում է մեխանիզմներ այն իրավիճակի համար, երբ անձը վիճարկում է գործարքի վավերականությունը, եթե այն արդյունք է իր նկատմամբ կիրառված խաբեության, բռնության կամ սպառնալիքի:

Մասնավորապես՝ Օրենսգրքի 317-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ վիճահարույց գործարքի անվավեր ճանաչման և դրա անվավերության հետևանքների կիրառման մասին հայցը կարող է ներկայացվել, եթե գործարքը կնքվել է բռնության կամ սպառնալիքի ազդեցության տակ, դրա դադարման օրվանից (313-րդ հոդվածի 3-րդ կետ) կամ այն օրվանից հետո մեկ տարվա ընթացքում, երբ հայցվորն իմացել էր կամ պարտավոր էր իմանալ գործարքն անվավեր ճանաչելու համար հիմք ծառայող հանգամանքների մա-

սին: Փաստորեն վերոնշյալ նորմերի համալիր վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ վիճահարույց գործարքների, այդ թվում՝ խաբեության ներքո կնքված գործարքի անվավերության պահանջ կարող է ներկայացվել մեկ տարվա ընթացքում:

Օրենսգրքի 312-րդ հոդվածի համաձայն՝ էական նշանակություն ունեցող է համարվում գործարքի բնույթի կամ նրա առարկայի այնպիսի հատկանիշների վերաբերյալ մոլորությունը, որոնք զգալիորեն պակասեցնում են այն ըստ նշանակության օգտագործելու հնարավորությունները: Դա նշանակում է, որ ոչ էական սխալները, ցանկալի և իրական հետևանքների փոքր տարբերությունները, իրավունքի նորմի և նրա կիրառման հետևանքների թյուրըմբռնումը և այլն գործարքն անվավեր ճանաչելու հիմք հանդիսանալ չեն կարող: Էական նշանակություն չունի նաև գործարքի շարժառիթների վերաբերյալ մոլորությունը:

Էական մոլորության ազդեցության տակ կնքված գործարքն անվավեր ճանաչելու համար կարևոր չեն մոլորության անհրաժեշտ շրջահայեցության բացակայություն, գործարքի մասնակցի ինքնավստահություն, կողմի անփութություն կամ որևէ այլ պատճառ: Մոլորության էական կամ ոչ էական բնույթը պարզում է դատարանը՝ ելնելով գործի կոնկրետ հանգամանքներից և այն իրողությունից, թե որքանով է մոլորությունն էական գործարքի տվյալ մասնակցի համար: Հաշվի առնելով վերը նշված դիտարկումները՝ կարող ենք փաստել, որ Օրենսգրքի 1230-րդ հոդվածի 3-րդ կետը ողջամտորեն համաչափ է օրինական նպատակներին, ինչպես նաև ժողովրդավարական հասարակության շահի տեսանկյունից ժառանգությունից հրաժարվելն ամենևին հակասահմանադրական չէ:

Սույն գիտական հոդվածում արծարծված թեմայի վերաբերյալ իրավական դիրքորոշում է արտահայտել նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանը⁶:

1. Սույն հարցի կապակցությամբ մանրամասն տես Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Երևան, 2010, 491-502 էջեր:

2. Սույն հարցի կապակցությամբ մանրամասն տես Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Երևան, 2010, 359-379 էջեր:

3. ՀՀ սահմանադրական դատարանի 18 սեպտեմբերի

2010 թվականի 917 որոշում (ՍԳ-Ո-917), կետ 7:

4. Ի թիվս այլ աղբյուրների տես Cantoni v France, էջ 1629, կետ 35 և Achour, կետ 54:

5. *Суханов Е.А.* Гражданское право, том 1.

6. ՀՀ սահմանադրական դատարանի 21 հունիսի 2011 թվականի 980 որոշում:

Сурен МНОЯН

Председатель суда общей юрисдикции Арагацотнского марза

Армен ТУМАНЯН

*Судья Апелляционного гражданского суда РА,
кандидат юридических наук РФ*

ПРИЧИНЫ ПРЕСТУПНОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Причины и условия преступности всегда социальные явления: социально-психологические, социально-экономические, организационно-управленческие, идеологические и др. Они социальны по своему происхождению, сущности, следствию и перспективам. В криминологической литературе правильно отмечалось, что преступность «как социальное явление представляет собой одну из характеристик общества, один из параметров, отражающих состояние социального организма, и порождается, следовательно, одними только социальными причинами».¹

Причины и условия преступности и преступлений — всегда негативные явления и процессы, т.е. противоречащие господствующим в обществе социально-экономическим, идеологическим и правовым отношениям.

Причины и условия преступности — это такая система социально-негативных явлений и процессов, которые детерминируют преступность как свое следствие. Криминогенная детерминация выражается в двух основных видах — причинении

и обусловливании преступности. Причинение — связь генетическая, это продуцирование преступности. Обусловливание — связь содействия, способствования, создания благоприятных возможностей, во-первых, для формирования и, во-вторых, для проявления, реализации причин.²

Исследования показывают, что в настоящее время на состояние преступности оказывает воздействие весь комплекс негативных социальных явлений, криминогенных факторов, которые как продуцируют преступность, так и содействуют, способствуют ее существованию и росту. При этом интересен тот факт, что каждой фазе развития общества, наряду со сложившимися предпосылками, присущи свои негативные социальные явления, противоречия, деформации, которые дополнительно стимулируют криминальное поведение.

Здесь следует отметить, что криминогенный причинный комплекс как в Армении, так и во всех странах постсоветского пространства имел и имеет свою специфику. Он представляет из себя конгломерат

криминогенных факторов социалистической общественно-экономической формации, криминогенных факторов переходного периода, криминогенных факторов постпереходного периода, когда наша страна делала и делает попытку пойти по капиталистическому пути развития.

На наш взгляд имеет смысл в рамках данной статьи, в пределах возможного, рассмотреть весь спектр противоречий, деформаций криминогенных факторов, оказывающих влияние на моральный климат в обществе.

1) Криминогенные факторы социалистической общественно-экономической формации

Одним из существенных противоречий, способных породить криминогенные последствия в странах, выбравших социалистический путь развития, являлось несоответствие между уровнем развития общественного производства и постоянно растущими потребностями членов общества. Как известно, потребности всегда опережают производство. Иного и не должно быть, ибо это — стимул экономического развития. Однако, в Армении разрыв между производством и потреблением был значительным и острым. Именно он вызывал дефицит, вынуждал не только ограничивать удовлетворение насущных потребностей населения, но и часто отказывать в них.

Объективное противоречие между производством и потреблением усугублялось недостатками хозяйственного руководства, просчетами планирования, игнорированием экономической ситуации.

Деформация в сфере управления экономикой повлекла за собой, в частности, такое негативное явление,

как бесхозяйственность. Последняя прямо спровоцировала не только порчу и утрату материальных ценностей, но и их хищения. Как свидетельствовали результаты опросов хозяйственников, в 1986 году отмечали факты нерадивого отношения к народному добру восемь из десяти опрошенных, а в 1988 году — девять из десяти. Чувствовали себя хозяевами производства в 1986 году 33% опрошенных рабочих и колхозников, а в 1988 году — всего лишь 14%.³

В последние десятилетия существования Армянской ССР в народном хозяйстве нарастали трудности, снизились темпы экономического роста, наметилось отставание материальной базы науки и образования, здравоохранения и культурно-бытового обслуживания; образовался разрыв между общественными потребностями и достигнутым уровнем производства, между платежеспособным спросом и его материальным покрытием. Все это привело к кризисному состоянию экономики, снижению уровня благосостояния народа, и более того, просто к его обнищанию. Был нарушен баланс рабочей силы, что естественно привело к резкому увеличению существовавшей, но скрываемой безработицы.

Объективное общесоциологическое противоречие между производством и потреблением, усугубленное субъективными ошибками, недостатками, упущениями, усилило и увеличило индивидуалистические, антиобщественные побуждения: у одних — удовлетворить свои потребности, обойдя существующие ограничения путем незаконных действий; у других — использовать эти ограничения в личных целях,

опять же путем противоправных действий. Все это вылилось в хищения, взяточничество, спекуляцию, «блат», различные служебные злоупотребления.

Одним из источников вышерассмотренного противоречия между производством и потреблением являлось серьезное несоответствие производственных отношений характеру производительных сил. Подобное несоответствие имело объективную основу, поскольку оно было связано с развитием экономики. Между тем социалистическое общество слабо реагировало на данное противоречие, игнорировало его, что делало острым его криминогенное воздействие. В результате система хозяйствования и управления постепенно устарели, более того превратились в своеобразный тормоз, что обернулось серьезными осложнениями в экономике, усилило объективно существовавшие в этой области противоречия.

Специальными исследованиями установлен нижний предел экономического роста в виде прироста национального дохода в размере 4% в год.⁴ Если он не достигается, возможны самые разные отрицательные социальные последствия, включая преступность. В нашей же стране на протяжении почти двадцати лет мы практически не имели увеличения абсолютного прироста национального дохода, а в начале 80-х годов он начал даже сокращаться.⁵ Целый ряд негативных социальных последствий был сопряжен с постоянно существующим острым бюджетным дефицитом, а также с диспропорцией между темпами роста производительности общественного труда и доходов насе-

ления. Доходы населения росли быстрее, чем производительность труда, что стимулировало появление дефицита, несбалансированности товарной и денежной массы и т.п.

Особенно негативно проявляло себя противоречие между интересами производства и господствующей формой собственности. Считалось, что общественная собственность на средства производства обеспечивает подъем и поступательное развитие производства, гарантирует совпадение социально-экономических интересов всех общественных групп населения и подчинение групповых и личных интересов общественным. Жизнь опровергла подобные расчеты. Организация общественного производства на базе единственной формы собственности — социалистической, недопущение в советской экономике иных форм собственности и привело к падению трудовой заинтересованности и инициативы, снижению производительности, нарушениям производственной дисциплины, восприятию социалистической собственности как «ничейной». Все это в свою очередь порождало бесхозяйственность, хищения и иные формы незаконного обогащения, служебные злоупотребления, усиление индивидуалистической ориентации в самых различных ее проявлениях.

Существенное значение в системе социально-экономических причин преступности имели различия и противоречия, связанные с объективно существующим разделением труда. Различия в видах, формах и условиях труда (труд умственный и физический, квалифицированный и неквалифицированный, механизированный и ручной, престижный и

малопрестижный), взаимодействуя с другими обстоятельствами жизнедеятельности людей, сказывались на психологии соответствующих социальных групп населения, неблагоприятно отражались на сознании и поведении отдельных их представителей. Исследования свидетельствовали о том, что самым криминогенным контингентом являются лица, занимающиеся ручным неквалифицированным и монотонным трудом. Среди преступников удельный вес указанных лиц вдвое выше, чем в контингенте рабочих в целом.⁶

Социальная неоднородность советского общества проявлялась не только в существовавшем разделении труда и различных его видов. Она была связана с наличием наряду с общественным мелко частного производства, кооперативной и индивидуальной трудовой деятельности, личных подсобных хозяйств. Сами по себе эти формы хозяйственной деятельности играли позитивную роль в подъеме советской экономики и повышении общественного благосостояния. Но и здесь порой возникали серьезные коллизии и противоречия, связанные, с одной стороны, с недостаточным обеспечением этих форм хозяйственной деятельности сырьем, материалами, оборудованием, транспортом, энергией, кормами и т.д., а с другой стороны — слабым контролем за их распределением и использованием, за самой этой деятельностью, что порождало определенные негативные последствия, стимулировало извлечение так называемых нетрудовых доходов, попытки обратить общественные богатства в источник личного обогащения, средство противозаконной наживы.

Существующие в советском обществе различия в видах и формах труда объективно были связаны с определенными различиями в материальной обеспеченности людей.

Различия в уровне материальной обеспеченности, связанные с принципом распределения по труду, питали индивидуалистическую психологию, вызывали и поддерживали у отдельных лиц стремление удовлетворять свои потребности не в рамках этого принципа, а в нарушение, в обход его, то есть не в меру вложенного общественного труда, а фактически за чужой счет. При соответствующих условиях это проявлялось в совершении имущественных и иных корыстных преступлений.

Все вышеозначенное работало на усиление и углубление социально-экономической дифференциации населения. Ученых интересовали и интересуют вопросы: «Каковы социально-оправданные пределы такого расслоения? Должны ли они устанавливаться?»

Данные криминологических исследований свидетельствовали о криминогенности стихийно складывающейся чрезмерной дифференциации уровней личных доходов. Поляризация общества на группы с особо крупными и довольно скромными доходами создавало известную социальную напряженность. Так, в одном из регионов бывшего Союза в 1980 году около 3% всех вкладов в сберкассах охватывали половину всей суммы этих вкладов.

Причем, все большую долю в общей денежной сумме вкладов в сберкассах начинали составлять крупные вклады свыше 5 тысяч рублей особенно в регионах, где

происходили неблагоприятные изменения в хозяйственно-корыстной и общеуголовной корыстной преступности. В.А.Серебрякова отмечала, что самые высокие средние размеры вклада там, где более четко проявляются неблагоприятные изменения в корыстной преступности в 1,5 — 2 раза больше, чем в других регионах.⁷

Существующее материальное неравенство и его криминогенные проявления усугублялись нарушениями не только принципа оплаты по труду, но и распределения из общественных фондов потребления (жилье, образование, медицинское обслуживание, детские учреждения, санатории, дома отдыха, пенсии и пособия и т.п.).

Нарушение принципа распределения по труду, стихийная деятельность по перераспределению доходов, индивидуальная неконтролируемая трудовая деятельность привели к образованию в экономике значительного пласта так называемой теневой экономики. Теневая экономика — это не только экономическая преступность («черная экономика»), но и все неучтенные, нерегламентированные, отличные от изложенных в нормативных документах и правилах хозяйствования методы экономической деятельности.⁸ Разумеется, теневая экономика охватывала более широкую область, чем распределительная сфера, но наиболее ощутимо криминогенное влияние этой «экономики» выражалось именно здесь.

Шли острые дискуссии вокруг оценки объемов теневой экономики. Ответы давались самые разнообразные. Одни оценивали размеры теневой экономики от нескольких

миллиардов до 20 — 30 миллиардов рублей. Другие говорили о 70 — 90 млрд. рублей. Третьи называли цифры в 100 — 150 млрд. рублей. Четвертые настаивали на сумме в 200 — 240 млрд. рублей. Пятые приводили данные о 500 млрд. рублей, а в последнее время — даже в один триллион рублей. Перепады в оценках огромны.⁹

2) Криминогенные факторы переходного периода

Не менее существенные противоречия, оказавшие серьезное влияние на криминогенную обстановку в обществе, возникли в так называемый переходный период, во время глобальных социально-экономических пореобразований и реформ на пути отказа от социалистических методов хозяйствования и выборе основных магистральных направлений движения к рынку. Они непосредственно соприкасались с либерализацией цен, разгосударствлением экономики и приватизацией государственной и общественной собственности, децентрализацией управления, отказом от директивного центрального планирования и переходом к государственному регулированию экономики.

Здесь необходимо отметить, что времени на преобразования отводилось немного. Трансформацию сложившихся в советский период, и частично разрушенных в процессе провозглашенной М.С. Горбачевым перестройки, форм хозяйствования приходилось проводить при начавшемся и углубляющемся спаде, в условиях наступившего острого экономического кризиса. Экономика стран бывшего СССР находилась на грани полного распада, наступил всеобъемлющий системный кризис общества, который кстати, не прео-

долен и поныне.

Объективности ради надо сказать, что, действительно, экономические реформы должны были обладать скоростью, достаточной для того, чтобы сделать процесс рыночных преобразований необратимым, не допускающим возврата к экономике советского типа, и думать об их криминогенных последствиях не было времени. В результате получили то, что должны были получить.

Реформы, проводимые в переходный период, привели к чрезмерной дифференциации доходов разных групп населения, снижению до минимума уровня оплаты труда работников бюджетной сферы, бедственному положению культуры, науки, образования, здравоохранения, непомерному росту числа граждан, доходы которых стали ниже прожиточного минимума. В результате углубилось противоречие между спросом и потреблением. Только если в эпоху социализма спрос не подтверждался товарной массой, то в исследуемый период наличие широкого ассортимента товаров не подтверждалось соответствующей реализацией в связи с отсутствием необходимых финансовых средств у населения. Подобная ситуация не могла не оказать влияния на криминогенную обстановку, в частности, начался резкий рост количества хищений во всех формах их проявления.

Либерализация цен не привела к рыночной конкуренции, проявляющейся в стремлении производителей снижать цены посредством уменьшения издержек производства. За годы реформ, да и после них не удалось преодолеть стремление к монополизму и нежелание предпринимателей добросовестно

конкурировать на рынке. На фоне всеобщего интереса к торгово-посредническому предпринимательству не проявилось активное устойчивое тяготение к производственному, без которого просто невозможен подъем экономики.

Никак нельзя признать удачно проведенной приватизационную составляющую рыночных реформ в ее ваучерном варианте. Фактически не был найден и задействован объективный механизм оценки стоимости приватизируемых государственных предприятий, в связи с чем государство понесло значительные потери, а государственные объекты попадали в руки умелых дельцов, самые талантливые из которых позже стали олигархами. Это не могло не привести к противоречию между незаконно разбогатевшими нуворишами и остальными членами общества, которые ранее были равны. Данное обстоятельство привело к росту как насильственных, так и корыстно-насильственных преступлений.

Было и есть еще одно обстоятельство, оказавшее значительное влияние на ход экономических реформ, подрывающее их репутацию и имеющее криминогенное значение.

При любой экономике: рыночной, смешанной, социалистической, капиталистической — государство обязано жить по средствам, сводить расходы с доходами, доводить до минимума свой бюджетный дефицит. К сожалению, это незыблемое правило грубо нарушалось и в советской централизованно управляемой, и в переходной, а также рыночной армянской экономике.

Интересен тот факт, что правители любой политической окраски

стремятся заигрывать с народом, убажывать людей, расположить их к себе. Простейший, порочный способ осуществления подобной линии — распределять, раздавать, платить больше денег, чем имеешь, поневоле влезая во внутренние долги тому же народу, которому якобы делается благо, и также внешним кредиторам. А когда становится ясно, что рассчитывать с долгами государству просто нечем, то расплачивается снова тот же народ, который ранее был убажен «фиктивными» деньгами. Ибо как известно, деньги есть товар, который можно на них купить. Не производится товар — нельзя производить, выпускать, расходовать пустые необеспеченные бумажки.

К числу самых тяжелых последствий проводимого курса экономических реформ относится распространение рыночных отношений в виде самых разнообразных форм купли-продажи товаров и услуг на те сферы, где этим отношениям не должно быть места. Есть в мире ценности, не подлежащие обмену на деньги, товары, услуги, даже в условиях самого развитого рынка. Если в государстве наблюдается противоречащая юридическим и морально-этическим законам таких ценностей, то экономике подобной страны надо называть не рыночной, а коррумпированной. В итоге в Армении не только продолжает существовать, но и резко развивается и углубляется не только всеохватывающий теневой рынок, но и неприкрытый рынок взяток, поборов, «откатов», противозаконной монополии, оказания услуг по родственным и иным связям, продолжающегося растаскивания и присвоения государственной собственности,

утаивания доходов и имущества, что ярко свидетельствует о том, что мы были и есть далеки от цивилизованной рыночности.

Здесь характерно, что деформированные, искаженные налетом корыстных личных, семейных, групповых интересов экономические и финансовые отношения заразили все слои государства и общества, превратив такие отношения в неписаные правила поведения.

Укоренившееся представление, что в рыночной экономике все продается и покупается за деньги, превращение этого девиза в правило поведения привело к моральному разложению всех слоев населения. Вытеснение корыстными, лично-семейными, узкогрупповыми интересами фундаментальных принципов честности, добропорядочности, справедливости, ответственности ни в коей мере не может способствовать формированию национальных чаяний и надежд.

3) Криминогенные факторы периода зарождения рыночных отношений

Как известно, любые экономические отношения, их противоречивость рождает преступность. Время показало, что рыночные отношения изначально отягощены преступностью. Это объясняется тем, что они основаны на конкуренции, а значит — на подавлении конкурентов, на запрограммированной избыточности рабочей силы, т.е. безработице, на выжимании прибыли в возможно больших размерах по принципу «цель оправдывает средства», на столь же запрограммированном имущественном и социальном расслоении людей.

Обосновывая сложный механизм действия экономического фактора

на преступность кандидат права Амстердамского университета Жозеф Ван-Кан писал: «... современная преступность, как и проституция, бродяжничество, нищенство, дух возмущения и недовольства, связана с экономическим строением современного общества, с эксцессами капитализма, плачевным распределением благ, с пауперизмом, отнимающим у масс надежду, энергию и плодотворную деятельность, порождающим физическое и нравственное истощение человеческого рода, образующим огромную армию физических и социальных дегенератов, жертв, обреченных минотавру преступности; связана преступность и с лихорадочным и болезненным ростом эгоистического способа производства, приносящего в своей бешеной погоне за личной выгодой в жертву благосостояние рабочих, жизнь слабых конкурентов, все их начинания, безопасность производства и торговли, делающего неопределенным огромное количество лиц и семей».¹⁰

Вышеозначенное дает возможность утверждать, что и сегодня, как на заре становления капиталистического общества, рыночных общественных отношений, главным противоречием, которое продуцирует преступность, является противоречие между общественным характером производства и частным присвоением результатов труда.

Данное основное противоречие может проявляться в различных формах и по-разному влиять на криминогенную обстановку в обществе.

Прежде всего оно обнаруживается в форме антагонистического конфликта между трудом и капиталом. В современных условиях инте-

ресы финансовой олигархии — капитала — противостоят жизненным чаяниям широких слоев населения, которые продолжают испытывать ее гнет. Это проявляется в более завуалированных формах и осуществляется более изощренными методами, чем на заре становления капитализма, однако сущность от этого не изменяется.

Расширенное воспроизводство общественного капитала формирует социально-экономические условия для дальнейшего развития и вширь и вглубь конфликта между трудом и капиталом.

Основное противоречие капитализма порождает и периодически возникающий конфликт между условиями производства и условиями реализации между производством и потреблением. В ходе расширенного производства неизбежно обнаруживается относительно узкая база платежеспособного спроса основной массы населения.

Все это, в свою очередь порождает анархию производства, бедность, безработицу, социально-экономические контрасты — обстоятельства, которые по утверждению всех без исключения криминологов, определяют как обладающие высоким криминальным потенциалом.

Н. Ф. Кузнецова к главным источникам преступности в современной России не без оснований относит возрождение социально-кланового антагонизма между «новыми богатыми» (в основном криминального происхождения) и «новыми бедными».¹¹

Подобный подход можно в полной мере распространить и на Армению, где социальное расслоение общества достигло критических показателей. «Разница в доходах меж-

ду 20% самых богатых слоев населения и 20% самых бедных слоев населения различается в 32 раза! Децильный коэффициент дифференциации доходов в Армении в несколько раз выше, чем, к примеру, в России.... Из-за неравномерной доли участия различных слоев населения в распределении национального дохода, дальнейший рост ВВП приводит к усилению существующей дифференциации. Богатые становятся богаче, а бедные еще более беднеют».¹² Для сравнения в России основными средствами производства владеет 1% населения. Если в развитых странах состоятельное население превышает бедное в три раза, то в России, наоборот, преобладают бедные (на лето 2008 года — 59%). За 15 лет в России выращено 44 долларовых миллиардера — больше, чем во всей Европе. Их состояние приближается к суммарному доходу всего остального населения страны. По этому показателю Россия находится в тройке мировых лидеров, а по так называемому «индексу развития человеческого потенциала» на десятом месте.¹³

На криминогенную обстановку в армянском обществе влияют и другие изъяны, деформации капиталистического общества. Это значительный дисбаланс в социально-территориальном развитии, достигший крайних пределов уровень безработицы, маргинализации, алкоголизации и наркотизации. Если по уровню душевого потребления алкоголя Россия является с 1992 года, как известно, мировым лидером, то в Армении потребление алкоголя с 2005 по

2009гг. увеличилось более, чем в два раза.¹⁴ Нам всем хорошо известна прямая связь между динамикой уровней потребления спиртного и преступностью, особенно насильственной. Что касается безработицы, то, как утверждают американские социологи, повышение ее всего на один процент влечет рост преступности до 6%.¹⁵

К сказанному надо добавить активизацию процесса разрушения института семьи, масштабное семейное неблагополучие. Наибольший процент разводов приходится на людей, проживших в мире и согласии 20 лет и более.¹⁶

Существенной деформацией, присущей нашей республике, влияющей на состояние преступности является продолжающаяся миграция. «Армения превратилась в экспортера рабочей силы и квалифицированных кадров. Причем речь идет о стихийном, неконтролируемом экспорте трудовых ресурсов. Особенную тревогу вызывает тот факт, что в структуре мигрантов наибольшую часть составляют люди (в основном мужчины) в возрасте от 18 до 55 лет. Около 6% мигрантов с высшим и средним специальным образованием. Согласно официальной статистике, доля ученых, инженеров, преподавателей и специалистов среди мигрантов составляла 30%».¹⁷ В результате в Армении остаются лица с низким интеллектуальным уровнем, не имеющие рабочей квалификации, а, как известно, это только обостряет криминогенную обстановку, поскольку лица данной категории наиболее криминально активны.

Еще одним существенным фак-

тором является масштабное вовлечение населения в криминальную сферу, так называемое самовоспроизводство преступности и криминального образа жизни. Это подтверждается тем, что при увеличении общего числа лиц, совершивших преступление, снижается число лиц, ранее совершивших преступление, что говорит о процессе криминализации населения

Армении.

Естественно, рассмотренные факторы, оказывающие влияние на нравственный климат в республике не являются исчерпывающими и не только они продуцируют негативные проявления, однако шире подойти к данному вопросу не позволяют рамки данной статьи.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. *Аванесов Г.А.* Криминология и социальная профилактика. М., 1980.
2. *Беликов Г., Шохин А.* Теневая экономика. // Огонек, 1987, №51.
3. *Бойков В.Э.* Хозяйственная реформа в плену отчуждения.// ЭКО, 1989, №2.
4. *Ван-Кан Ж.* Экономические факторы преступности. М., 1915.
5. *Велетминский И., Гладунов О.* Удвоение миллиардеров //Российская газета, 2006, 11 марта.
6. *Воронин Ю.А.* Введение в криминологию. М., 2008.
7. *Горбачев М.С.* Доклад на Пленуме ЦК КПСС 18 февраля 1988г. //Правда, 1988, 19 февраля.
8. *Добрынина Е.* Мало обеспеченных//Российская газета, 2008, 2 июля.
9. Криминология. М., 1979.
10. Криминология. Учебное пособие (Под ред. Н.Ф.Кузнецовой). М., 2007.
11. *Кузнецова Н.Ф.* Проблемы криминологической детерминации. Издательство Московского университета, 1984.
12. *Лесков С.* Любовь к малиновым пиджакам // Известия, 2007, 13 сентября.
13. *Миклош Вермеш* Основные проблемы криминологии. М., 1978.
14. *Миненок М.Г.* Обстоятельства, детерминирующие преступные хищения.// Вопросы повышения эффективности правосудия по уголовным делам. Калининград, 1981, Вып. 9.
15. *Погосян Г.А.* Социальные трансформации в Армении, с. 11-13, www.isras.ru/file/Societ/12-2005/pogosian.pdf.
16. *Серебрякова В.А.* Изучение региональных особенностей взаимосвязи преступности и материальной обеспеченности населения.//Территориальные различия преступности и их причины. М., 1987.
17. *Спирidonов Л.И.* Социология преступления. М., 1978.
18. Статистический ежегодник Армении 2010, Ереван, 2010.
19. Теневая экономика. М., «Экономика», 1991.
20. *Улыбин К.А.* Знакомая незнакомка.//Теневая экономика. М., «Экономика», 1991.
21. *Федосеев П.Н.* Философия и научное познание. М., 1983.

Армен ТУМАНЯН

*Судья Апелляционного гражданского суда РА,
кандидат юридических наук РФ*

ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ ЭКСТРЕМАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА, СПОСОБСТВУЮЩИЕ СОВЕРШЕНИЮ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ЗОНЕ СТИХИЙНОГО БЕДСТВИЯ

Проблема причин преступности — центральная проблема криминологической науки. Исследование причин преступности раскрывает природу этого социального явления, объясняет его происхождение, показывает, что способствует его сохранению, а порой оживлению в обществе, и что этому противодействует. Только на основе подобных знаний можно обеспечить эффективную борьбу с преступностью: предвидеть происходящие в ней изменения, определить и осуществить необходимые мероприятия по предупреждению преступных проявлений.

При рассмотрении вопроса о процессах и явлениях, влияющих на преступность, криминологи часто употребляют понятие «факторы».

По установившейся традиции в криминологических исследованиях обращается внимание преимущественно на негативные, так называемые криминогенные социальные факторы, порождающие, питающие, поддерживающие преступность. С позиции предупреждения преступности не менее важны социальные факторы, позитивно влияющие на преступность. Выявление и использование подобных антикриминоген-

ных факторов существенно расширяет фронт социальной борьбы с преступностью, ориентирует в этой борьбе не только на устранение различных недостатков, но и на всемерное использование позитивных возможностей общества.

Г.А. Аванесов дал, на наш взгляд, наиболее удачную классификацию криминогенных факторов:

1) социально-демографические факторы, связанные с процессами урбанизации, миграции, половозрастным изменением структуры населения и др. Аналогичными явлениями;

2) экономические факторы, связанные с проблемами благосостояния населения, объемом реализации потребительских товаров, объемом жилищного строительства и т.д.;

3) социальные и социально-психологические факторы, связанные с ослаблением социального контроля за личность в связи с процессами урбанизации, миграции, ослаблением роли семьи в воспитании детей вследствие занятости женщин в общественном производстве, распада семьи и т.д.;

4) организационно-правовые факторы, связанные с недостаточной

эффективностью некоторых правовых норм, недостатками в деятельности правоохранительных органов и т.д.;

5) факторы, которые не могут быть отнесены к первым четырем группам.¹

Эта классификация имеет, в общем, универсальный характер. Мы убедились, что в период стихийного бедствия и, конкретно, в период Спитакского землетрясения, на состояние преступности оказывал воздействие весь комплекс вышеназванных криминогенных факторов, весь комплекс причин и условий преступности, достаточно детально рассмотренный ранее в криминологической литературе при объяснениях природы преступного поведения в обыденной, неэкстремальной обстановке.

Существуют, однако, многие процессы и явления экстремального характера, которые создает крупномасштабное стихийное бедствие для деятельности всего государственного организма, для жизни людей, сохранности материальных ценностей. Подчеркивая важность включения в содержание особых, в том числе экстремальных условий, значительного круга обстоятельств социального характера, исследователи, в широком смысле, под этими условиями понимают повышенную по степени опасности для жизни людей, сохранности материальных и культурных ценностей обстановку, вызываемую явлениями природного, биологического и социального характера, требующую от государства для ее нормализации специальных организационных и правовых мер, их ресурсного обеспечения.² Ю.Н. Демидов под экстремальными условиями понимает совокупность факторов, вызывае-

мых явлениями природного или общественного характера, которые резко нарушают нормальные условия жизни населения, общественную безопасность и правопорядок, влекут рост преступности, сопровождаются трудно предсказуемыми тяжкими последствиями, часто являющимися по своему характеру общественным бедствием, существенно осложняют правоохранительную деятельность, требуют оперативного принятия дополнительных правовых, организационных и иных мер.³

Интересна трактовка рассматриваемых ситуаций в зарубежных источниках. Например, американские теоретики к экстремальным условиям относят «кризисные ситуации, возникающие неожиданно и имеющие временный характер, в процессе которых полиция вынуждена значительным образом сосредоточить силы и средства в определенном месте и в течение определенного периода времени для решения специфических задач».

Экстремальные условия, связанные с кризисными явлениями в оперативной обстановке и заметно усложняющие деятельность сил правопорядка, классифицируются на ситуации, вызванные деятельностью людей и ситуации природного характера.⁴

В Армении, в результате Спитакского землетрясения 1988 года, были налицо все эти факторы, что дает возможность характеризовать обстановку с декабря 1988 до конца 1989 года в целом по республике, а не только в зоне стихийного бедствия, как экстремальную, кризисную. В такой обстановке обострилось действие практически всех криминогенных факторов, присущих орди-

нарной ситуации. Сама же обстановка бедствия и его последствий породила дополнительный комплекс специфических криминогенных факторов, существенно изменивших социальный климат в республике и крайне обостривших проблемы борьбы с преступностью.

Классифицируя эти специфические криминогенные факторы в наиболее общем виде, можно все их подразделить на

- 1) виктимологические или провоцирующие;
- 2) социально-правовые;
- 3) социально-демографические;
- 4) социально-психологические;
- 5) внутри- и внешнеполитические;
- 6) организационно-управленческие;
- 7) криминогенной инерции.

Все они требуют подробного изучения и анализа.

Виктимологические или провоцирующие факторы

В момент стихийного бедствия и в определенное время после него (мы определили данный период в 7-15 дней) в Спитаке и прилегающих к нему территориях одним из наиболее криминогенных, порожденных землетрясением, по нашим наблюдениям, явился так называемый виктимологический или провоцирующий фактор.

Стихия сделала все возможное для создания подобных обстоятельств в превосходной степени. Не только незащищенным, но и совершенно бесхозным стало имущество большинства граждан, государственная собственность, собственность общественных организаций. Дома были разрушены или находились в аварийном состоянии. Хозяева боя-

лись не то чтобы заходить в помещения, но и близко к ним приближаться. Без охраны, открытыми и доступными для всех некоторое время оставались сберегательные банки, магазины, в т.ч. и ювелирные, ларьки, кафе, рестораны. Бесхозными стали также многие государственные предприятия и учреждения, заводы и фабрики, где, естественно, наряду с оборудованием, находились финансовые и иные материальные средства. Под завалами, на улицах, в переулках лежали изувеченные трупы людей, на многих из которых еще оставались драгоценности, в карманах и кошельках их находились деньги. Все это, естественно, не могло не быть провоцирующим элементом для совершения противоправных деяний, причем не только для лиц с преступной ориентацией, но и для законопослушных граждан. В зоне землетрясения создалась ситуация, которую можно вполне определенно охарактеризовать криминальной.⁵ Вся обстановка, в первые дни после стихийного бедствия, по своей криминальной сущности являлась провоцирующей противоправное поведение.

Характер взаимодействия личности и ситуации в зоне бедствия выразился, на этом этапе, в подчинении ситуации, либо в использовании личной ситуации.

В определенной мере идентичная ситуация, а также характер взаимодействия личности и ситуации описан в учебнике «Криминология»: «Следственной практике известны случаи, когда в пределах так называемого Золотого кольца вокруг Москвы совершались преступления, повлекшие тяжкие последствия — смерть людей от рук преступников. Жертвы жили в заброшенных деревнях, в

большинстве своем это были старики и старушки, люди физически слабые. Но у них в домах были непреходящие ценности русского искусства — иконы и другая церковная утварь. Ограблению подвергались и заброшенные церкви, состояние которых, в частности, отсутствие охраны, например, тоже вид виктимности. При кражах и ограблениях подобного рода нередко были (и есть) убийства».⁶ В зоне Спитакского землетрясения совершать насильственные преступления просто не имело смысла. Свое дело сделала природа.

Следует отметить также, что в рассматриваемый период в зону бедствия для оказания первой помощи постоянно прибывали все новые и новые люди, в подавляющем большинстве движимые положительными гуманными устремлениями. Разгребали завалы, спасали пострадавших. Этим занимались и практически все сотрудники правоохранительных органов, в том числе и те, у которых вследствие бедствия потерялись либо погибли родные, близкие, друзья. Все это происходило стихийно, кругом наблюдалась полная неразбериха, отсутствовал, хотя какой-либо, учет и контроль материальных ценностей, оставшихся бесхозными. Этим не могли не воспользоваться, и, естественно, воспользовались люди как с криминальными наклонностями, так и те, кто полностью лишился средств к существованию. Все это характеризует виктимность ситуации. Она, безусловно во много раз именно в силу этих причин, в условиях стихийного бедствия носит криминогенный характер, активно влияя на зарождение и развитие различных форм преступного поведения.

В зоне Спитакского землетрясе-

ния все складывалось таким образом, что только по прошествии 10-дневного периода после дня катастрофы правоохранительные и другие государственные органы оправились от шока. Начала налаживаться охрана бесхозных объектов, в первую очередь, особой государственной важности (банки, сберкассы, магазины и т.п.). Но все остальное еще длительное время оставалось бесхозным.

Значительно возросли возможности для преступных посягательств и в силу того, что в Армению стали хаотично и в большом количестве поступать различные грузы, товарно-материальные ценности из республик бывшего СССР, из зарубежных стран.

Ситуация в зоне бедствия, все ее компоненты по нашим наблюдениям и оценкам всегда весьма виктимна и провокационна.

По сути дела жертвой преступления в экстремальной обстановке стихийного бедствия выступает все общество, государство в целом, которому преступлением нанесен непоправимый в нравственном отношении ущерб.

Следует также отметить, что несмотря на определенную работу по пресечению противоправных посягательств на, если можно так выразиться, ничье имущество, большинство лиц, расхитивших его, так и осталось вне поля зрения компетентных органов, латентность этих преступлений была довольно высока.

Социально-правовые факторы

Стихийное бедствие создало естественную ситуацию, неизбежно связанную с качественными переменами во всех сферах общественной жизни и не только в зоне землетрясения, но и во всей республике. Сти-

хия создала обстановку, в которой был неизбежен значительный рост социальной напряженности и ее сохранение в течение достаточно длительного периода. При этом, естественно, увеличились масштабы и интенсифицировалась мотивация антиобщественного, в том числе преступного поведения, значительно расширились ситуации, благоприятные для реализации этой мотивации.

В результате стихийного бедствия произошла полная дезорганизация существующего правового режима. Сложилась экстраординарная ситуация, при которой в подавляющем большинстве случаев применяемые в обыденной обстановке формы и методы правоохранительной деятельности соответствующих органов оказались неэффективны. Потребовались особый подход, особая организация защиты граждан от противоправных, незаконных действий. Органы государственной и исполнительной Власти и, особенно, органы правоохраны в центре и на местах оказались на длительный период времени деморализованы, неспособными обеспечивать режим законности и правопорядка. Их состояние в полной мере можно квалифицировать как аномия. Социологи обозначают этим термином состояние «дезорганизации личности, возникающее в результате ее дезориентации, что является следствием либо социальной ситуации, в которой имеет место конфликт норм, и личность сталкивается с противоречивыми требованиями, либо ситуации, когда нормы отсутствуют». ⁷ Американский социолог Уитмер под аномией понимает состояние социальной дезорганизации и социальной нестабильности, при которой ослабевает контроль социальных норм за поведением инди-

вида, что возможно либо вследствие того, что сами эти нормы ясно не сформулированы, не применяются четко и регулярно, либо вследствие конфликта между различными, противоречащими друг другу нормами. Такое состояние «безнормативности» оставляет людей без четких границ поведения, они часто не представляют ясно, как следует себя вести, а часто не интересуются этим.

В рассматриваемых нами условиях, когда в состоянии аномии, т.е. в состоянии социальной дезорганизации и социальной нестабильности находится все и вся, была необходима и качественно новая уголовная политика, ориентированная именно на создавшуюся ситуацию и перспективы ее развития, способная ставить и обосновывать реальные цели и средства борьбы с противоправными проявлениями, обеспечивать последовательное достижение намеченных целей, решать поставленные задачи.

Как показали наши исследования, в сложившейся после Спитакского землетрясения обстановке, и, это естественно, в действиях лиц, ответственных за правопорядок, преобладал в основном принцип практической целесообразности над законностью. Этому способствовало то обстоятельство, что многие работники правоохранительных органов вынуждены были решать стоящие перед ними задачи в условиях крайней необходимости.

Институт крайней необходимости является специфическим способом защиты благ и интересов гражданина путем причинения вреда менее ценному объекту и его применение может быть полезным и действенным только при соблюдении определенных ограничительных условий. Таки-

ми условиями закон считает наличие реальной опасности, коей, наряду с другими, признаются также и стихийные силы природы, и наличие опасности, т.е. опасность, которая уже начала превращаться в действительность в форме причинения вреда или созданы условия, при которых правохраняемым интересам грозит непосредственная и неминуемая опасность.

В обстановке стихийного бедствия оба условия, предусмотренные уголовным законом, налицо. Поэтому мы считаем, что использование института крайней необходимости при устранении последствий стихийного бедствия не только целесообразно, но и оправдано, и даже правомерно. Однако, применение данного института не одним, а неопределенно большим количеством лиц, в то же время часто исключало возможность квалификации подобных действий, их оценки как правомерных. Отсутствие в норме четких критериев применения крайней необходимости большим количеством лиц, несмотря на то, что при введении первого условия действия нормы — стихийного бедствия — законодатель мог бы предположить это, давало возможность многим гражданам под эгидой оправдания своих действий, как совершенных в условиях крайней необходимости, совершать противоправные поступки, преступать рамки закона.

Исследования привели нас к убеждению, что в экстремальной обстановке, вызванной последствиями стихийного бедствия, подобного Спитакскому землетрясению, преступность не может не расти. К такому же выводу еще ранее пришли, например, китайские ученые, проводившие исследования после разру-

шительного Тангшенского землетрясения. В своих публикациях они, в частности, отмечали, что численность преступлений, совершенных во время землетрясения, непосредственно связана с периодом, следующим сразу за стихийным бедствием, и в некоторой степени обуславливается разрушениями, вызванными землетрясением, что удерживающие факторы, препятствующие противоправному поведению во время землетрясения, также исчезают. Социальные условия значительного роста преступлений, совершенных во время землетрясений, совпадают с периодом, когда общество было «вне контроля».

Ими также был отмечен и тот факт, что основное число уголовных преступлений совершалось в первые несколько дней после Тангшенского землетрясения, когда социальный контроль был наиболее слабым.⁸

В экстремальной ситуации основной функцией уголовной политики является, если так можно выразиться, решение оборонительной задачи: замедление, по мере возможностей, темпов роста преступности, пресечение опережающего роста наиболее опасных видов преступлений и только в весьма отдаленной перспективе стабилизация уровня преступности сначала на отдельных участках, а затем в зоне стихийного бедствия в целом.

Социально-демографические факторы

В криминологической литературе проведен разносторонний анализ влияния демографических изменений на преступность. Эту проблему в своих трудах рассматривали Бабаев М.М., Антонян Ю.М., Долгова А.И., Звирбуль В.К., Сыров А.П., Романов

Л.И., Хохряков Г.Ф. и многие другие ученые.

В результате Спитакского землетрясения в зоне бедствия произошел весьма значительный демографический дисбаланс. В течение нескольких минут погибло по официальным оценкам свыше 25 тысяч человек, было выбито из нормальной колеи жизни более чем 800 тыс. человек. В целях оказания помощи пострадавшим открыли свои двери многие дома отдыха, пансионаты, санатории как в самой республике, так и вне ее пределов. Более 120 тысяч человек в течение месяца было эвакуировано из зоны бедствия. И это лишь в результате организованной эвакуации. Цифры фактически покинувших пределы республики, в том числе и стихийно, т.е. неорганизованно, не установлены. В первую очередь эвакуировались женщины и дети. В зоне бедствия оставались в подавляющем своем большинстве мужчины. Этот факт не мог не иметь криминологически значимых последствий. Согласно уголовной статистике женская преступность всегда была относительно стабильна и составляла почти по всем республикам прежнего Союза ССР в среднем 10-15% от общего числа совершенных преступлений.⁹ Рост числа мужского населения и уменьшение женского после землетрясения не мог не сыграть негативную роль, что в действительности и привело к росту преступности. С данным фактором тесно связан фактор приезда в зону бедствия большого числа строителей из разных концов страны. Это были люди чуждые как друг другу, так и для местного населения. Они прибывали из разных городов, из сельской местности. Возраст этих лиц колебался от 18 до 40 лет. В основном это были

мужчины. Совершенно различен был их образовательный и культурный уровень. Исследователи, изучавшие контингент строительных рабочих даже в обычных условиях, отмечали, что несмотря на существенные изменения в индустриализации строительного производства оно остается одной из отраслей, где удельный вес тяжелого ручного труда наиболее высок.

Среди прибывших строителей было немало лиц с высоким уровнем тревожности и неуверенности в себе, импульсивности и агрессивности, отчужденности от общественных ценностей и полезного общения. Это сочеталось с высокой конфликтностью в межличностных взаимоотношениях, что усугублялось и самой обстановкой стихийного бедствия.

В криминологической литературе неоднократно подчеркивалось, что повышенная концентрация мужчин молодых возрастов, исключительно высокая доля новоселов, испытывающая порой большие трудности адаптационного плана в сочетании с недостатками социального, экономического и культурного строительства создают определенные предпосылки, ведущие к осложнению криминологической обстановки. Уровень преступности увеличивается, в ее структуре преобладают насильственная преступность и хулиганство. Отмечалось также и то, что в миграционных потоках (имеются в виду, в частности, города-новостройки) в большом количестве преобладают лица с повышенной криминальной активностью: одинокие мужчины молодых возрастов, а также ранее судимые. Установлено, что интенсивность преступности мигрантов в 2-3 раза выше, чем местных жителей.¹⁰

Криминологами доказано, что чем сложнее процесс адаптации, тем вероятнее отклоняющееся поведение.¹¹ Наше исследование также подтвердило этот вывод. Он справедлив не только применительно к прибывшим в зону бедствия строителям, но и ко всему населению этой зоны, которое вследствие землетрясения также испытывало необходимость адаптации, так как часто было вынуждено покинуть места своего постоянного проживания.

Хаотичная миграция населения не только порождает обострение социальных условий жизни, но и увеличивает конфликты между людьми, лишает позитивной силы даже такого серьезного гаранта в предотвращении преступности, каким является солидарность жителей конкретного региона. В результате действие негативных факторов неизбежно возрастает, что способствует росту преступных проявлений.

Криминальную ситуацию в зоне бедствия серьезно обострила и достигшая значительных размеров безработица среди коренного населения. Армения и до землетрясения относилась к трудоизбыточным регионам. Разрушительное землетрясение, интенсивная миграция беженцев из Азербайджана (более 300 тысяч человек), связанная с военным конфликтом в Нагорном Карабахе, еще больше осложнили и без того трудноразрешимую проблему занятости.

Характерной особенностью, существенно усилившей криминогенность сложившейся ситуации, являлось и отсутствие хоть какой-то определенности в вопросах, непосредственно касающихся дальнейших перспектив улучшения жизнедеятельности людей, и в первую очередь связанных с получением компенса-

ции денежной и материальной, обеспечением работой, жильем и т.д.

Социально-психологические факторы

Анализ преступности в зоне бедствия привел нас к выводу, что землетрясение породило специфический комплекс социально-психологических факторов, оказавших существенное влияние на поведение людей, нравственное здоровье общества, его криминализацию и, как результат, обострило социальную напряженность. Прежде чем перейти к непосредственному рассмотрению этих специфических социально-психологических криминогенных факторов необходимо остановиться на оценке общего психологического климата, создавшегося вследствие экстремальной обстановки в зоне стихийного бедствия.

Поведенческое состояние армянского народа на эмоциональном уровне после Спитакского землетрясения вполне обоснованно оценивается специалистами как национальный стресс.¹²

В результате Спитакского землетрясения люди сперва подверглись воздействию физиологического фактора (необычный шум, колебания зданий, боль и т.п.), затем эмоционального и информационного. В обстановке первоначального полного хаоса и отсутствия каких-либо данных, надо было срочно решать многие жизненно важные вопросы: как спастись, где искать родных, как спасти их, как хоронить погибших, где жить, как питаться и т.д.

Воздействие стрессогенных факторов в зоне бедствия происходило в условиях сильной фрустрации. Психическое состояние фрустрации выражалось в специфических особен-

ностях поведения, переживаний и мышления, когда на пути к достижению цели или реализации желания возникают объективные и субъективно понимаемые непреодолимые трудности.¹³

В случае Спитакского землетрясения были также обнаружены посттравматические стрессовые нарушения. Ими явились многочисленные фобии (страх темноты, высоты, шума, падения, преследования, смерти), отклонения в поведении (агрессивность, депрессия, аутизм, регрессия) и мышлении (амнезии, трудности в чтении и письме, невнимательность), психосоматические проявления (головные и желудочные боли, энурез, аллергии, заикание, тики).¹⁴

Приведенные выше посттравматические нарушения были отмечены также исследователями, изучавшими последствия Крымского землетрясения 11-12 сентября 1927 года. Они выявили и описали характерный симптомокомплекс расстройств, встречающийся у большинства переживших это землетрясение — так называемый синдром «землетрясения». Этот синдром включает в себя комплекс эмоциональных расстройств и симптомов вегетативных реакций (тахикардию — учащенное сердцебиение); побледнение лица; ощущение колебания почвы под ногами, неуверенность в ходьбе; головокружение; тошноту; общую слабость; ощущение тревоги, связанное с ожиданием повторения толчков; расстройства сна; снижение работоспособности). Эти расстройства носили массовый характер и были свойственны даже, в общем, здоровым, т.е. полноценным в обычной жизни людям. Характер и интенсивность их проявления зависели от особенности психофизичес-

кого склада, социальной значимости и уровня общественного положения (ответственности), семейного положения, уровня образования и сознательности, пола, возраста, состояния здоровья.

Механизмами поведенческих реакций они считали торможение функций коры головного мозга, вызванное шоком землетрясения, явления диасхизиса, временной декортикации.¹⁵

Действительно, как показали более поздние исследования и в том числе психологических последствий стихийного бедствия в Армении, под действием мощной психической травмы происходит временный «регресс поведения», актуализация более примитивных форм реагирования, таких как паника, агрессия, повышенная внушаемость, зависимость от окружающих.

Эгоизм, антагонизм, риск, жажда возврата потерянного, восстановления своего экономического статуса явились в период Спитакского землетрясения основой для роста числа преступлений с корыстной и корыстно-насильственной мотивацией, вовлечения в противоправную деятельность значительного количества ранее законопослушных граждан.

Наряду с этим участились факты злоупотребления алкоголем с целью «забыться», «отрешиться от происшедшего», создать свой микромир благополучия.

На весь комплекс социально-психологических факторов в зоне бедствия, обостривших их до предела, повлияла блокада Армении со стороны Азербайджана. Слово «блокада», характерное, казалось бы, лишь для военного времени, в Армении, в послестихийный период вошло в обыденную речь и стало обиход-

ным понятием. Приходится констатировать, что армянский народ, переживший ужасы декабрьского катастрофического землетрясения, оказался в тисках еще одного стресса — не оправившись от всех потрясений, он в мирное время нес на своих плечах все тяготы и лишения, связанные с блокадой. Синдром катастрофы был усугублен синдромом блокады, обострившим до крайности чувства страха, бессмысленности. Влияние блокады на психическое здоровье людей не оставляет сомнения. Более того, сам синдром блокады был усугублен ее искаженной трактовкой многими центральными средствами массовой информации и бездействием центральных властей по деблокированию железных дорог.

Все перечисленные социально-психологические факторы оказали негативное влияние не только на систему ценностей и потребностей населения, нормативно-ценностную ориентацию, но и на мотивацию поведения большого числа людей, в том числе и мотивацию противоправного поведения.

Внутри- и внешнеполитические факторы

Эти факторы, как правило, совсем не присущи для населения, пострадавшего от стихийных катастроф. Природа не считается с политическими интересами государств, организаций, отдельных индивидов. Землетрясения, наводнения, извержения вулканов и т.п. могут происходить и в совершенно благополучном политическом климате в странах со стабильной социально-экономической обстановкой.

Однако, так случилось, что в силу стечения многих обстоятельств стихийное бедствие в Армении прои-

зошло именно в период не только внутривнутриполитического, но и внешнеполитического кризиса в республике. Этот факт, несомненно, оказал влияние на степень криминогенных процессов в республике и, особенно, в зоне Спитакского землетрясения.

Именно в феврале 1988 года разгорелся острый межнациональный конфликт между Арменией и Азербайджаном по поводу Нагорного Карабаха. В республике бушевали митинговые страсти, народ под влиянием комитета «Карабах» требовал от центральных властей справедливого решения карабахской проблемы.

Данный конфликт стимулировал погромы и другие насильственные акции в отношении армян в Сумгаите, Кировабаде, Баку. Все это привело к ответной реакции жителей Армении по отношению к проживающим в республике азербайджанцам. В итоге потоки беженцев мигрировали из одной республики в другую. Эта масса людей не только пополнила ряды безработных, но и, в новых условиях жизни, стала представлять взрывоопасную категорию населения, готового защитить себя, семью, близких любыми способами и от любых поползновений. Все это усугубило последствия трагедии армянского народа, вызванной Спитакским землетрясением.

Деятельность комитета «Карабах», которая в первый период способствовала возрождению национального самосознания, в какой-то период переродилась в откровенную борьбу за власть. Призывы к забастовкам, разжигание недоверия к существующему режиму, неприкрытое расшатывание устоев власти усугубили трудности, порожденные землетрясением.

Как отмечал И.И.Карпец, наибо-

лее остро преступность реагирует на ситуации, связанные с борьбой за власть различных политических сил. Борющиеся стороны нередко выступают с разжигающими страсти лозунгами, которые уже сами по себе могут содержать признаки преступления, призывы к насильственным действиям, оскорбления, клевету.¹⁶

Взаимоотношения с Азербайджаном накалились до предела особенно после вооруженных столкновений в приграничных районах. Политический кризис способствовал всплеску в Армении общеуголовной преступности. При этом парадокс общественных отношений заключается в том, что политики в ажиотаже, вызванном политическими амбициями и притязаниями, как бы не видели (или не хотели видеть), что своими действиями стимулируют преступность. Политическая нестабильность и конфликтные ситуации создают благоприятные условия для безнаказанного совершения преступлений в сфере экономики. Это, в свою очередь, усугубляет напряжение в обществе, приводит к проявлению недовольства среди широких слоев населения.

В результате блокады республике был нанесен прямой ущерб в 150 млн. рублей, косвенный ущерб составил 3,078 млрд. рублей. В результате блокады республика не произвела продукции на 250 млн. рублей.

После официального объявления о восстановлении движения поездов в Армению по азербайджанской железной дороге блокада приняла замаскированный характер: вагоны приходили пустыми, так как были разграблены, либо находившиеся в них грузы оказывались испорченными.

В результате очередной «газовой»

блокады, когда в республику перестал поступать газ, была парализована практически вся республика: промышленные предприятия недодали продукции примерно на 200 млн. рублей. Прямой ущерб составил 60 млн. рублей.

Все это, естественно, вызывало у людей, доведенных до отчаяния, негативную реакцию, повышало конфликтность, усиливало напряженность в обществе. При всей очевидности влияния данных процессов на обострение криминогенной ситуации в Армении, и в зоне стихийного бедствия в первую очередь, связь политических интересов, внутри- и внешнеполитических конфликтов с преступностью ученые-криминологи, как правило, старались обходить в своих исследованиях, либо касались ее очень осторожно. Поэтому глубоких и серьезных исследований на эту тему практически не проводилось. Между тем подобная связь однозначно существовала. Политические, в том числе и межнациональные, столкновения способствовали росту насилия, разбоев, грабежей, краж и убийств.

Организационно-управленческие факторы

Стихийное бедствие в Спитаке оказалось полной неожиданностью для органов государственной власти и управления всех уровней. Оно показало полнейшую неподготовленность и, более того, несостоятельность государства к властному решению социальных проблем в экстремальной обстановке.

Сегодня можно со всей ответственностью утверждать, что меры, предусмотренные для ликвидации последствий землетрясения в Армении, оказались непродуктивными,

непродуманными и несостоятельными, а сроки восстановления, определенные в два года, просто авантюренными.¹⁷ Правительственная программа 1989 года по сдаче жилья была выполнена лишь на 14%. Это дало возможность получить новые квартиры всего лишь 50 тысячам человек. Положение в республике и по сей день продолжает оставаться сложным и напряженным.

В результате недостатков, ошибок в организации и управлении восстановительными работами почти каждый армянин в зоне вновь стал строителем. И это понятно: слишком долго ждать пока построят или выделят квартиру. На вопрос о том, кому бы местные жители доверили строительство своих домов, 18% ответили — приедем строителям, 13% — местным строителям, 57% изъявили желание своими руками возводить жилище, остальным было безразлично — лишь бы дома были качественными.

Люди не доверяли местным строителям, поскольку плоды их трудов рассыпались у них на глазах в считанные секунды. Люди хотели сами строить. Сотни раз говорилось о том, что необходимо расширить возможности для индивидуального строительства, причем предоставить эти возможности также и беженцам из Азербайджана. Для этого было нужно только разработать несколько типовых проектов сейсмостойких домов коттеджного типа, выделить людям земельные участки в городах и селах, предоставить им банковские кредиты и обеспечить стройматериалами. Однако, руководство пошло наиболее сложным путем и, в результате неумения и непродуманности, провалило все.

Самым сложным для многих пострадавших оказалось достать

строительные материалы. По данным Госснаба Армении неудовлетворенные потребности индивидуальных застройщиков зоны бедствия составляли примерно 50 млн. рублей. Остро не хватало деловой древесины, цемента, битума, стекла, водопроводных труб и пр. Оказалось, что по подавляющему большинству показателей гораздо лучше удовлетворялись заявки торгующих организаций, не входивших в зону ликвидации последствий землетрясения. При этом в регионе восстановительных работ и интенсивного индивидуального строительства размеры выделяемых фондов, по сравнению с плановыми, постоянно сокращались, что отрицательно сказывалось на темпах строительства жилых домов индивидуальных застройщиков.

Этим обстоятельством незамедлительно воспользовались преступники из числа работников материально-технического снабжения, местной торговли, спекулянты из других регионов страны. Почти повсеместно выявлялись многочисленные факты хищений со строительных объектов бетона, шифера, цемента и т.д.

Несмотря на то, что государственный транспорт месяцами простаивал из-за нехватки бензина, на «черном рынке» всегда можно было купить бензин по стоимости до 25 рублей за канистру, при розничной стоимости 6-8 рублей.¹⁸ Цена же камня правильной формы в этот же период составляла 3 рубля за штуку. Естественно, не всем был по карману дом из таких «золотых» камешков. Практически отсутствовал всякий учет и контроль за поступающей из различных регионов страны и из-за рубежа безвозмездной помощи пострадавшим. Огромные недостатки и упущения были выявлены в деле снабже-

ния, распределения и хранения продуктов и товаров первой необходимости.

Факторы «криминогенной инерции»

Существенное влияние на рост преступности в зоне стихийного бедствия оказали, как мы их назвали, факторы «криминогенной инерции», связанные с предшествующими отрицательными тенденциями в преступности, распространенностью «фоновых» явлений, благоприятствующих совершению преступлений. Следует отметить, что несмотря на их реальное существование и определенное воздействие на состояние преступности до землетрясения, уровень преступности в Армении всегда был сравнительно невысок.

Вышеозначенные факторы в совокупности с иными факторами, на наш взгляд, свое яркое проявление получили в период стихийного бедствия, вследствие которого и произошел социальный взрыв.

Среди факторов криминогенной инерции, оказавших существенное влияние на состояние преступности в зоне бедствия, обращают на себя внимание прежде всего экономические трудности как в промышленной, так и в сельском хозяйстве.

Промышленность Армении, как и всей страны, до самого последнего времени была ориентирована на достижение исключительно количественных, валовых показателей. В результате этого, при отсутствии конкуренции и действенного механизма защиты интересов потребителей, возникали такие негативные явления, как незаинтересованность рабочих, да и руководителей предприятий в качестве выпускаемой продукции, в обновлении основных фондов и во внедрении в производство про-

рессивных, наукоемких технологий.

Одним из существенных противоречий, порождавших криминогенные последствия, являлось также несоответствие между уровнем развития производства и постоянно растущими потребностями членов общества. Потребности, естественно, всегда опережают производственные возможности. Иного не должно, и не может быть, ибо это стимул экономического развития. Но разрыв между производством и потреблением не должен быть значительным, социально острым. В Армении в 80-е годы он достиг гротескных размеров, вызвал острый дефицит, вынудил ограничить удовлетворение наиболее насущных потребностей населения.

В такой системе, в самой ее сущности, были заложены механизмы, стимулирующие преступность. Она предполагала взятки, производство «левой» продукции, ее реализацию по нелегальным каналам, дабы покрыть расходы на взятку. «Взятка, таким образом, как бы планировалась централизованной системой».¹⁹ Именно эта система толкала людей на преступный путь, приучала к мысли, что иначе работать нельзя. Бывало и наоборот, когда фонды предприятиям давались выше потребностей. Тогда накапливались запасы, создавалась фондоизбыточность. Начиналась реализация лишнего, т.е. теперь уже фондоизбыточному хозяйству давались взятки. И преступная цепочка развивалась снова.

Имевшая место социально-экономическая неоднородность труда как отдельных индивидов, так и социальных слоев и основных социальных групп населения, различия в видах, формах и условиях труда (труд умственный и физический, квалифи-

цированный и неквалифицированный, механизированный и ручной, престижный и малопрестижный), взаимодействуя с другими обстоятельствами жизнедеятельности людей, сказывался на психологии соответствующих социальных групп населения, неблагоприятно отражался на сознании и поведении отдельных их представителей.

Все перечисленные факторы «криминогенной инерции» оказыва-

ли ощутимое влияние на состояние преступности до стихийного бедствия. Они продолжили свое существование и после него, их влияние не уменьшилось в период землетрясения и в длительный период после него. Более того, факторы «криминогенной инерции» в совокупности с кризисными факторами, порожденными непосредственно бедствием довели состояние преступности до критической точки.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. *Аванесов Г.А.* Криминология и социальная профилактика. М., 1980.
2. *Азарян А.Г.* Стрессогенная обстановка в Армении.// Психологическая регуляция детей и подростков. Сб. научно-практических трудов детского центра «Аралез», Ереван, 1990.
3. *Бабаев М.М.* Теоретические основы криминологического исследования социально-демографических процессов в СССР. Дисс. докт. юрид. наук. М., 1976.
4. *Брусиловский Л.Я., Бруханский Н.П., Сегалов Т.В.* Землетрясение в Крыму и невропсихический травматизм. М., 1928.
5. *Демидов Ю.Н.* Некоторые вопросы уголовно-правовой борьбы с преступностью в экстремальных условиях. М., 1992.
6. *Демидов Ю.Н.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступностью в экстремальных условиях. Диссертация на соискание ученой степени к.ю.н. М., 1992.
7. *Карпец И.И.* Преступность: иллюзии и реальность. М., 1992.
8. *Коробеев А. И., Усс А.В., Голик Ю.В.* Уголовно-правовая политика. Красноярск, 1991.
9. Криминология. М., 1995.
10. *Ларин А.М.* Чрезвычайные ситуации и деятельность правоохранительных органов.//Право и чрезвычайные ситуации. М., 1992.
11. *Левитов И.Д.* Фрустрация как один из видов психических состояний. Вопросы психологии. 1967, №6.
12. *Майдыков А.Ф.* Предмет, задачи и система курса «Управление органами внутренних дел в экстремальных условиях», Академия МВД СССР. М., 1989.
13. *Миклош Вердеш* Основные проблемы криминологии. М., 1978.
14. *Мурашов В.П.* Криминологическая характеристика отдельных социальных групп. Автореферат дисс. канд. юрид. наук. М., 1990.
15. *Налчаджян А.А.* Социально-психическая адаптация личности. Ереван, 1988.
16. *Осипов Ю.И.* Организация и деятельность патрульно-постовой службы полиции США. Диссертация на соискание ученой степени к.ю.н. Академия МВД СССР. М., 1986.
17. *Погосян Г.* Зона, «Коммунист», №11, январь, 1990.
18. *Портнов И.П.* Последствия урбанизации как объект криминологического исследования.// Современная преступность. Новые исследования. Сб. научных трудов. М., МВД России, 1993.
19. Психологическая регуляция детей и подростков, Сб. научно-практических трудов детского центра «Аралез», Ереван, 1990.
20. *Саямов Г.* Дать людям поверить в себя... «Комсомолец», №150, 1989.
21. *Серебрякова В.А.* Особенности женской преступности и ее предупреждение. М., 1984.
22. *Степанов В.И., Туманян А.Э.* Преступность в экстремальных условиях. «Промышленность, строительство и архитектура Армении», №12, Ереван, 1990.
23. *Фанг Вулонг, Янг Гюоджан* Социологические исследования преступлений, совершенных во время землетрясений, Библиотека Делаверского университета, 1990.
24. *Хохряков Г.Ф.* Объяснение в криминологии. М., 1979.
25. *Яковлев А.М.* Преступность и социальная психология. М., 1971.

Hrachik YARMALOVAN

*GIZ “Legal and Judicial Reform Advice in South Caucasus”
program expert*

**THE DEVELOPMENT TENDENCIES
OF THE REGULATIONS ON INTERNATIONAL
RESPONSIBILITY OF THE STATES IN THE
LIGHT OF TRADITIONAL INTERNATIONAL
LAW AND MODERN INTERNATIONAL LAW**

ՀՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն
112

States as well as other subjects of international law are subject to responsibility when they violate or breach the norms of international law. The international responsibility of the state is the consequence of the breach of international law; in other words it is the legal reaction of international community towards the violation.

One may discern two different stages of actions which take place in the result of breach of international law; the state official may have to suffer punishment or be blamed within the national legal system to which he belongs, if that system so provides (It depends on the model of legal system of particular state and on many other circumstances). On the international level it is the whole State that incurs the responsibility and therefore has to take all the required steps towards remedial measures. Some authors discern two stages of development of international law on state responsibility: the traditional legal regulation of this matter and the new law developed in recent years.

In general, the substance of state responsibility of breach of international law lies in the ratio between the obligations of the wrongdoer, on the one hand, and the rights and powers of any state affected by the wrongful act, on the other.

The traditional law which regulated the relations in respect of state responsibility consists of customary rules which developed in result of state practice and of number of cases which were brought before different international arbitral tribunals. There were only very few treaty rules which somehow regulated or touched the issue of state responsibility. The most relevant treaty rule on this matter at that time was article 3 of the Fourth Hague Convention on the Laws and Customs of War on Land. “A belligerent party which violates the provisions of the said Regulations (i. e. the Regulations annexed to the Convention) shall, if the case demands, be liable to pay compensation. It shall be responsible for all acts committed by persons forming part of its armed forces.”¹

According to customary rules if a State violated any obligation imposed by international rule, it was subject to responsibility for violating that rule which consequently created an obligation for the wrongdoer to make reparation for the breach. By the same token, the injured State had the right of self-help; it could take forcible action (armed reprisals, war) or non-forcible measures (economic sanctions, suspension or termination of treaty, etc.). These measures were designed either to impel the wrongdoer to remedy the violation, or to ‘punish’ the

state.

The traditional regulation of State responsibility for violations of international law had some distinguishing features. Among those features one can see that the rules on state responsibility did not contain a comprehensive consideration of all elements needed for accurate regulation of state responsibility. In particular, they did not specify some general elements of international delinquency which is a necessary condition for international responsibility. The legal consequences of international wrongful acts were not specified too. It was not clear, whether States could be subject to responsibility only if state officials of the allegedly delinquent state had acted willfully and maliciously or negligently. There was no regulation on whether the simple fact that one or more of the state's officials had broken a rule of international law was sufficient without examining if there were any intent or fault in their actions.

In respect of the violation of international rule, it was only clear that there was an obligation to make reparation but, however, it was not specified whether which forms of reparation should be preferred to others, and ,if so, subject to what conditions. It was generally provided that reparation could take form of restitution (re-establishment of the situation as it existed before the wrongful act, compensation (payment of a sum of money) or satisfaction (apology, expression of regret, salute to the flag, etc.). As a rule, it was held that satisfaction would be the consequence of such breaches of international law which protected the dignity or the honor of the State. Though all these classes of reparation existed, they were resorted to in the state practice as possible instances of reparation but they were not legal categories to which recourse should be made under certain

circumstances and not under others. The choice of each class was left to the parties concerned. Furthermore, it was left to the will of injured party to decide whether it wanted any enforcement measures or not and, if yes, at what stage should it should resort to enforcement measures, as well as what measures to take.

One of typical features of traditional international law on state responsibility is that State responsibility amounted to a bilateral relation between the delinquent state and the injured state. It was for them to agree or disagree on the form of reparation. The injured State was the one to choose the form of self-help (subject to few requirements including proportionality), if it decided to enforce its rights. The parties could establish a dispute settlement mechanism only if they entered into negotiations and reached agreement.

The other feature of traditional law which could be mentioned is that accountability for international wrongs derived from concept of “collective responsibility”, that is, the bulk of international rules provided that only States as such can be held accountable for any action contrary to international rules, performed by a state official.

The individual responsibility was applied only to piracy which is an international crime imputable to individuals acting in their private capacity and widespread until the seventeenth century. Another action for which an individual could be held liable were the war crimes, namely offences committed in inter-State wars, normally by individuals acting as State officials. Those could be members of the armed forces of one of the belligerents. However, in the case of war crimes the liability applied only to soldiers and lower officers; it was not extended at least in practice, to military leaders and commanders. One can say that individual criminal liability

was held to be rather inconsequential.

Lastly, the customary rules on the legal consequences of wrongful acts were normally lumped together, both by States and by a number of Anglo-American publicists, with the substantive rules governing State behavior, chiefly with the customary rules concerning the treatment of foreigners. This was clearly because in essence the customary rules on state responsibility crystallized as a result of disputes concerning the treatment, chiefly by non-industrialized countries (for instance, Latin American countries), of nationals of industrialized States. Hence a tendency evolved to associate rules on States responsibility to breaches of those international rules which imposed on States the obligation to respect the rights of foreign nationals and their property.

The current international regulation on international responsibility of the States has gradually grown over the last years. The UN International Law Commission (ILC) has played and still plays a great role in the process of the development of international regulations on State responsibility, as well the development of international law in general. The central role of regulations on the matter of State responsibility belongs to the 'Draft Articles on Responsibility of States for Internationally wrongful Acts'. This document was adopted by International Law Commission in 2001. One can say that the adoption of this document was result of the reports prepared by a number of successive outstanding Special Rapporteurs (F. V. Garcia Amador, R. ago, W. Riphagen, G. Arangio-Ruiz, J. Crawford), the debates in the Commission, and the reaction of the States expressed both individually and in discussions in the UN General Assembly. The Draft Articles to large extent reflect existing law, while in some respects progressively developing that law.

At the request of the ILC the UN General Assembly, in its resolution 56/83 adopted in 2001, 'took note' of the Draft Articles and 'commended them to the attention of governments 'without prejudice to the question of their future adoption or other appropriate action'.

Roberto Ago was responsible for the structure of the ILC project in respect of the Draft Articles. He specified those articles as 'the principles which govern the responsibility of the States for internationally wrongful acts, maintaining a strict distinction between this task and the task of defining the rules that place obligations on States, the violation of which may generate responsibility...It is one thing to define a rule and the content of the obligation it imposes, and another to determine whether that obligation has been violated and what should be the consequences of that violation'.²

Article 1 of the 'Draft Articles' establishes the most important general principle of modern State Responsibility Law: "Every internationally wrongful act of a State entails the international responsibility of That State". This principle was applied in many international trials by different international tribunals and courts including PCIJ,³ ICJ4 and etc.

The features of the new international law on State responsibility deriving from the codification, provided by 'Draft Articles on Responsibility of States for Internationally wrongful Acts', may be specified as follows.

The law of State responsibility has been separated from the substantive rules on the treatment of foreigners, with which it had been previously bound up. Chiefly R. ago must be credited for this major clarification of the matter. It is now generally acknowledged that a distinction can be made between 'primary rules' of international law (those customary or treaty rules laying down substantive

obligations for States) and ‘secondary rules’ (the rules establishing on what conditions the breach of a ‘primary rule’ may be held to have occurred and the legal consequences of this breach).

Current rules have clarified and given precision on a number of previously controversial rules: for instance, the question of whether fault is necessary, the nature of the damage required for the State to be considered ‘injured’ by the wrongful act of another State.

Need for distinguishing between two categories of State accountability has developed: responsibility for ‘ordinary’ breaches of international law, and a class of ‘aggravated responsibility’ for violations of some fundamental general rules (such as peace, human rights, self-determination of peoples).

By traditional international law in cases of international wrongdoing the injured State could decide whether immediately to take forcible action or first to request reparation. This is no longer permitted now. A general obligation evolved following the expansion of the scope of Article 33 of the UN Charter. The requirement to settle the disputes by peaceful means currently obliges the States to take a set of successive steps.

Individual liability has enormously expanded. Individuals including State officials and private persons are now accountable for serious breaches of

international law (war crimes, crimes against humanity and etc.) both in time of peace and in time of war. In difference with the traditional law, now also military leaders, senior politicians may be held accountable for international crimes.

Current needs have resulted in the possibility for States to be held accountable for lawful actions. There are some treaties which provide this kind of accountability.⁵

The ‘Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts’ include the vast majority of the rules on State Responsibility but still they as such don’t have binding force over the States. The articles already have had, and will continue to have, tremendous effect on legal thinking, arbitral decisions, and perhaps state practice⁶ but the basic approach to the entire document and the choices implicit in particular articles continue to trouble some states and scholars.⁷

Though the regulation of State responsibility has developed gradually over last decades covering many aspects of that institute which before were somehow problematic because of lack of any kind of regulation, still the most important issue is the regulation of this institute on treaty level; a treaty that would be ratified by all the countries and which would have binding force for all the countries.

1. Fourth Hague Convention of 1907 on the Laws and Customs of War on Land, Article 3.

2. Yearbook, 1970, vol. II, p 306, Document A/8010/Rev.1, para. 66(c).

3. Phosphates in Morocco, Judgment, 1938, P.C.I.J., Series A/B, No. 74, p. 10, at p. 28. See also S.S. “Wimbledon”, 1923, P.C.I.J., Series A, No. 1, p. 15, at p. 30; Factory at Chorzów, Jurisdiction, Judgment No. 8, 1927, P.C.I.J., Series A, No. 9, p. 21; and *ibid.*, Merits, Judgment No. 13, 1928, P.C.I.J., Series A, No. 17, p. 29.

4. Corfu Channel, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1949, p. 4, at p. 23, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, p. 14, at p. 142, para. 283, and p. 149, para. 292. Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations,

Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1949, p. 174, at p. 184. Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania, Second Phase, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1950, p. 221.

5. 1972 Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, 1960 Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy, 1962 Convention on Liability of Operators of nuclear Ships

6. *David D. Caron* THE AMERICAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW, Vol. 96:857.

7. See, e.g., Symposium, *State Responsibility*, 10 EUR. J. INT’L L. 339 (1999) (articles by Georges Abi-Saab, Christian Dominicci, Giorgio Gaja, Pierre-Marie Dupuy, Christine Chinkin, Andrea Gattini, Vaughan Lowe, Christine Gray, Alain Pellet, and James Crawford).

Դատական պրակտիկա

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԳԱՏԱՐԱՆ
ՈՐՈՇՈՒՄ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԳԱՏԱՐԱՆԻ
ՔԱԳԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԳԱԼԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒՂԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԳԱՏԱՐԱՆ)**

2011 թվականի մայիսի 27-ին
դռնբաց դատական նիստում, քննելով «Կարատ» ՍՊԸ-ի վճռաբեկ բողոքը ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 19.11.2010 թվականի որոշման դեմ՝ ըստ հայցի «Կարատ» ՍՊԸ-ի (այսուհետ՝ Ընկերություն) ընդդեմ «Էզնա Շին» ՍՊԸ-ի (այսուհետ՝ Կազմակերպություն)՝ գումար բռնագանձելու պահանջի մասին,

ՊԱՐԶԵՑ

1. Գործի դատավարական մախապատմությունը

Դիմելով դատարան՝ Ընկերությունը պահանջել է Կազմակերպությունից բռնագանձել 32.579.239 ՀՀ դրամ, ինչպես նաև այդ գումարի նկատմամբ հաշվարկել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 411-րդ հոդվածով նախատեսված տոկոսները՝ սկսած 12.05.2010 թվականից մինչև պարտավորության փաստացի կատարման օրը:

ՀՀ Շիրակի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի (այսուհետ՝ Դատարան) 09.08.2010 թվականի վճռով հայցը մերժվել է:

ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 19.11.2010 թվականի որոշմամբ Ընկերության վերաքննիչ բողոքը մերժվել է, Դատարանի 09.08.2010 թվականի վճիռը թողնվել է օրինական ուժի մեջ:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել Ընկերությունը:

Վճռաբեկ բողոքի պատասխան է ներկայացրել Կազմակերպությունը:

2. Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը

Սույն վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքի սահմաններում ներքոհիշյալ հիմնավորումներով.

Վերաքննիչ դատարանը խախտել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 352-րդ հոդվածի 1-ին կետը, 408-րդ հոդվածը, 411-րդ հոդվածի 1-ին կետը, 447-րդ հոդվածի 1-ին կետը, 470-րդ հոդվածի 1-ին կետը, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 48-րդ հոդվածի 1-ին կետը և 49-րդ հոդվածի 1-ին կետը, 53-րդ հոդվածը:

Բողոք բերած անձը նշված պնդումը պատճառաբանում է հետևյալ փաստարկներով.

Վերաքննիչ դատարանը չի պարզել, թե երբ է ծագել կամ պետք է ծագեր Կազմակերպության՝ Ընկերությանը գումար վճարելու պարտավորությունը, Կազմակերպության հետ 20.02.2009 թվականին կնքված թիվ 01/02-10 մատակարարման պայմանագրի (այսուհետ՝ Պայմանագիր) 1.1 և 4.3 կետերում նշված «Ապրանք» բառերը չի մեկնաբանել Պայմանագրի այլ պայմանների և Պայմանագրի ամբողջ իմաստի հետ համադրելով, հաշվի չի առել, թե Պայմանագրի կողմերն ինչ են նկատի ունեցել այդ բառերը սահմանելով, որի արդյունքում արձանագրել է, որ Կազմակերպության վճա-

ՀՈՒՆԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)

ԳԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

րային պարտավորությունը ծագում է 16.000 մ³ գրանիտե խիճը (այսուհետ՝ Ապրանք) ստանալուց հետո: Մինչդեռ, մատակարարված յուրաքանչյուր խմբաքանակի ապրանքի դիմաց Կազմակերպությունը վճարումը պետք է կատարեր այդ խմբաքանակի հանձնման-ընդունման վերաբերյալ համապատասխան հաշիվ-ապրանքագիրը ձևակերպելուց հետո 20 բանկային օրվա ընթացքում, այլ ոչ թե 16.000 մ³ Ապրանքն ամբողջությամբ մատակարարելուց հետո:

Վերաքննիչ դատարանը չի հետազոտել և գնահատել Պայմանագիրն ու դրա հիման վրա տրված հաշիվ-ապրանքագրերը, վճարման հանձնարարագրերը՝ անտեսելով, որ Կազմակերպությունը Պայմանագրում նշված ժամկետներում վճարումներ է կատարել իրենց միջև ստորագրված բազալտե խճի որոշակի խմբաքանակի հանձնման-ընդունման վերաբերյալ հաշիվ-ապրանքագրերի համաձայն, այլ ոչ թե Ապրանքի ամբողջ ծավալը ստանալուց հետո, ինչը նշանակում է, որ Կազմակերպությունը գիտակցել է, որ յուրաքանչյուր խմբաքանակի ապրանքի դիմաց վճարումը պետք է կատարի համապատասխան հաշիվ-ապրանքագիրը ձևակերպելուց հետո:

Վերաքննիչ դատարանն անտեսել է, որ Ընկերությունն իր պայմանագրային պարտավորությունները կատարել է պատշաճ, իսկ Կազմակերպությունն անհիմն խուսափել է ստացված Ապրանքի դիմաց վճարելուց:

Վերոգրյալի հիման վրա բողոք բերած անձը պահանջել է բեկանել Վերաքննիչ դատարանի 19.11.2010 թվականի որոշումը և փոփոխել՝ հայցը բավարարել:

2.1. Վճռաբեկ բողոքի պատասխանի հիմնավորումները

Ընկերության կողմից պահանջված 32.579.239 ՀՀ դրամ գումարը, հանած հարկային պարտավորությունների (ԱԱՀ և շահութահարկ) և այլ ծախսերի գումարը, կազմում է 14.000.000 ՀՀ դրամ, որից 4.200.000 ՀՀ դրամը Կազմակերպությունը համաձայն է վճարել՝ հանդիսանալով բարի համբավ վայելող ընկերություն՝ չնայած սույն գործով կայացված դատական ակտերը որևէ կերպ չեն խախտում Ընկերության օրինական շահերը:

3. Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեցող փաստերը

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեն հետևյալ փաստերը՝

1) Ընկերության և Կազմակերպության միջև 20.02.2009 թվականին կնքվել է թիվ 01/02-10 մատակարարման պայմանագիրը, որի համաձայն՝ Ընկերությունը պարտավորվել է Պայմանագրով նախատեսված ժամկետներում Կազմակերպությանը հանձնել 16.000 մ³ գրանիտե խիճ (հետագայում՝ «Ապրանք»), իսկ Ընկերությունը պարտավորվել է ընդունել այդ «Ապրանքը» և վճարել դրա համար՝ Պայմանագրի 4-րդ գլխում նշված պայմանների համաձայն (հատոր 1-ին, գ.թ. 10-13):

2) ի կատարումն Պայմանագրի՝ Ընկերությունը Կազմակերպությանն է հանձնել 5.469,57 մ³ Ապրանք, որի վերաբերյալ Ընկերության և Կազմակերպության միջև կազմվել են համապատասխան փաստաթղթեր (հատոր 1-ին, գ.թ. 14-26):

3) Պայմանագրի 4.3 կետի համաձայն՝ Կազմակերպությունն իրեն մատակարարված «Ապրանքի» դիմաց պարտավորվել է վճարել անկանխիկ՝ դրամական միջոցներն Ընկերության հաշվարկային հաշվին փոխանցելու միջոցով: Դրամական միջոցների փոխանցումը կատարվում է «Ապրանքը» Կազմակերպությանը հանձնելու պահից 20 բանկային օրվա ժամկետում (հատոր 1-ին, գ.թ. 10-13):

4) Կազմակերպությունը 5.469,57 մ³ Ապրանքի դիմաց Ընկերությանը վճարել է մաս-

Դատական պրակտիկա

նակի (հատոր 1-ին, գ.թ. 113-115, 122, 124):

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումները

Քննելով վճռաբեկ բողոքը վերը նշված հիմքի սահմաններում՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ այն հիմնավոր է մասնակիորեն հետևյալ պատճառաբանությամբ.

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 345-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ պարտավորության ուժով մի անձը (պարտապանը) պարտավոր է մեկ այլ անձի (պարտատիրոջ) օգտին կատարել որոշակի գործողություն՝ վճարել դրամ, հանձնել գույք, կատարել աշխատանք, մատուցել ծառայություն և այլն, կամ ձեռնպահ մնալ որոշակի գործողություն կատարելուց, իսկ պարտատերն իրավունք ունի պարտապանից պահանջել կատարելու իր պարտականությունը:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 347-րդ հոդվածի համաձայն՝ պարտավորությունները պետք է կատարվեն պատշաճ՝ պարտավորության պայմաններին, օրենքին և այլ իրավական ակտերի պահանջներին համապատասխան, իսկ նման պայմանների ու պահանջների բացակայության դեպքում՝ գործարար շրջանառության սովորույթներին կամ սովորաբար ներկայացվող այլ պահանջներին համապատասխան:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 352-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ եթե պարտավորությունը նախատեսում է կամ հնարավորություն է ընձեռնում որոշել դրա օրը կամ ժամանակահատվածը, ապա պարտավորությունը պետք է կատարվի այդ օրը կամ այդ ժամանակահատվածի ցանկացած պահին:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 521-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ մատակարարման պայմանագրով ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող մատակարար-վաճառողը պարտավորվում է իր արտադրած կամ գնած ապրանքները պայմանավորված ժամկետում (ժամկետներում) հանձնել գնորդին՝ ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելու կամ անձնական, ընտանեկան, տնային կամ այլ նմանօրինակ օգտագործման հետ չկապված նպատակներով օգտագործելու համար:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 531-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ մատակարարված ապրանքների համար գնորդը վճարում է՝ պահպանելով պայմանագրով նախատեսված հաշվարկների կարգը և ձևը, իսկ նույն հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ եթե պայմանագրով նախատեսված է, որ ապրանքների համար վճարում է ստացողը (վճարողը), իսկ վերջինս անհիմն հրաժարվում է վճարելուց կամ պայմանագրով նախատեսված ժամկետում չի վճարում ապրանքների համար, մատակարարն իրավունք ունի գնորդից պահանջել վճարելու մատակարարված ապրանքների համար:

Վերոգրյալ նորմերից հետևում է, որ մատակարարման պայմանագրով գնորդը պարտավոր է իրեն հանձնված ապրանքի դիմաց վաճառողի օգտին վճարումը կատարել պայմանագրով նախատեսված հաշվարկների կարգի և ձևի պահպանմամբ, իսկ վաճառողն իրավունք ունի գնորդի կողմից պարտականությունը կատարելուց անհիմն հրաժարվելու դեպքում պահանջել կատարել այն:

Վերաքննիչ դատարանը, մերժելով Ընկերության վերաքննիչ բողոքը, որոշման մեջ նշելով, որ «կողմերը հաստատական պայմանավորվել են 16.000 մ³ գրանիտե խիճը հետագայում նույն պայմանագրում անվանել «Ապրանք», «ապրանք բառը չակերտներում, սկզբնատառը մեծատառով նշելով՝ կողմերն ի նկատի են ունեցել 16.000 մ³ գրանիտե խիճը», եկել է այն եզրահանգման, որ «միայն 16.000 մ³ գրանիտե խիճը «Գնորդին» հանձնելու պահից է ծագում Հայցվորի՝ «Մատակարարի» պահանջի իրավունքը «Գնորդի»՝ պատասխանողի նկատմամբ, հետևաբար այդ պահից սկսած

ծագում է պատասխանողի՝ «Գնորդի» վճարային պարտավորությունը»:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 447-րդ հոդվածի համաձայն՝ պայմանագրի պայմանները մեկնաբանելիս՝ դատարանը պետք է ելնի նրանում պարունակվող բառերի և արտահայտությունների տառացի նշանակությունից: Պայմանագրի պայմանի տառացի նշանակությունը պարզ չլինելու դեպքում այն սահմանվում է պայմանագրի մյուս պայմանների և պայմանագրի ամբողջական իմաստի հետ համադրելու միջոցով: Եթե նույն հոդվածի 1-ին կետում պարունակվող կանոնները հնարավորություն չեն տալիս որոշել պայմանագրի բովանդակությունը, ապա պետք է պարզվի կողմերի իրական ընդհանուր կամքը՝ հաշվի առնելով պայմանագրի նպատակը: Ընդ որում, նկատի են առնվում բոլոր համապատասխան հանգամանքները, ներառյալ՝ պայմանագրին մատուցվող բանակցությունները և թղթակցությունները, կողմերի փոխադարձ հարաբերություններում հաստատված գործելակերպը, գործարար շրջանառության սովորույթները, կողմերի հետագա վարքը:

Վերոնշյալ հոդվածն ամրագրում է պայմանագրի մեկնաբանության երեք կանոն՝ պայմանագրի մեկնաբանումը՝ ելնելով դրա բառերի և արտահայտությունների տառացի նշանակությունից, պայմանագրի մեկնաբանումը՝ համադրելով այն պայմանագրի մյուս պայմանների և պայմանագրի ամբողջական իմաստի հետ, և պայմանագրի մեկնաբանումը կողմերի իրական ընդհանուր կամքը պարզելու միջոցով: Ընդ որում, այդ կանոնները կիրառվում են հաջորդաբար:

Սույն գործով բողոքի հիմքում բարձրացված իրավական հարցին պատասխանելու համար վճռաբեկ բողոքի շրջանակներում Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում քննարկման առարկա դարձնել հետևյալ հարցադրումները՝

1. Արդյոք Պայմանագրի 1.1 կետում նշված «Ապրանք» եզրույթը պետք է մեկնաբանվի որպես 16.000 մ³ գրանիտե խիճ: 2. Արդյոք Կազմակերպության՝ գումար վճարելու պարտավորությունը ծագում է 16.000 մ³ գրանիտե խիճը մատակարարելուց հետո:

Վճռաբեկ դատարանը վերոնշյալ հարցադրումներին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է համարում կիրառել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 447-րդ հոդվածի կանոնները:

Պայմանագրի 1.1 կետի համաձայն՝ Ընկերությունը պարտավորվել է Պայմանագրով նախատեսված ժամկետներում Կազմակերպությանը հանձնել 16.000 մ³ գրանիտե խիճ (հետագայում՝ «Ապրանք»), իսկ Ընկերությունը պարտավորվել է ընդունել այդ «Ապրանքը» և վճարել դրա համար Պայմանագրի 4-րդ գլխում նշված պայմանների համաձայն:

Նշված պայմանի՝ պայմանագրի առարկայի սահմանման վերաբերյալ կետի տառացի մեկնաբանության արդյունքում «Ապրանք» եզրույթն իր մեջ ներառում է 16.000 մ³ գրանիտե խիճը: Սակայն Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ամբողջ պայմանագրում պայմանագրի առարկայի տառացի մեկնաբանումը չի հիմնավորում «Ապրանք» եզրույթի նման նշանակությունը:

Մասնավորապես՝ Պայմանագրի 2.1 կետի համաձայն՝ «Մատակարարն» «Ապրանքը» մատակարարում է «Գնորդի» կողմից պատվերն ստանալու պահից 5 օրվա ընթացքում, պատվերում նշված ծավալներով: «Մատակարարը» պարտավորվում է մատակարարել «Ապրանքի» առաջին խմբաքանակը 2010 թվականի փետրվար ամսից: Հաջորդ խմբաքանակներով մատակարարվող «Ապրանքի» հանձնման ժամկետները որոշվում են ըստ «Գնորդի» պատվերի: Թե՛ առաջին, թե՛ մյուս բոլոր մատակարարվող խմբաքանակների ծավալները որոշվում են «Գնորդի» պատվերով: Պայման-

Դատական պրակտիկա

նագրի 4.3 կետի համաձայն՝ դրամական միջոցների փոխանցումը կատարվում է «Ապրանքը» «Գնորդին» հանձնելու պահից 20 բանկային օրվա ժամկետում:

Հիմք ընդունելով վերոնշյալը՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ կողմերը Պայմանագրով նախատեսել են առանձին խմբաքանակներով ապրանքների մատակարարում՝ ըստ «Գնորդի» պատվերի և դրանում նշված ծավալների: Այդ տրամաբանությամբ պայմանագրում օգտագործվում են «Ապրանքի» խմբաքանակ, հաջորդ խմբաքանակ, պատվերում նշված ծավալներ ձևակերպումները: Միաժամանակ Պայմանագրի 4.3 կետով նախատեսվում է մատակարարված «Ապրանքի» վճարման կարգը: Վերլուծելով պայմանագրի դրույթները՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ դրա մեկնաբանումը, համադրելով այն պայմանագրի մյուս պայմանների և պայմանագրի ամբողջական իմաստի հետ, չի բացահայտում 4.3 կետով նախատեսված վճարումների կատարման կարգը (վճարումը պետք է կատարվի պայմանագրով նախատեսված ամբողջ ապրանքը մատակարարելուց, թե յուրաքանչյուր խմբաքանակ մատակարարելուց հետո): Հետևաբար, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ անհրաժեշտ է կիրառել պայմանագրի մեկնաբանման երրորդ կանոնը՝ պետք է պարզվի կողմերի իրական ընդհանուր կամքը՝ հաշվի առնելով պայմանագրի նպատակը, նկատի առնելով նաև կողմերի հետագա վարքը «Ապրանք» եզրույթը սահմանելիս:

Մասնավորապես՝ սույն գործի փաստերի համաձայն՝ Կազմակերպությունը մատակարարված որոշ խմբաքանակի ապրանքի դիմաց կատարել է վճարումներ: Այսինքն՝ Կազմակերպության հետագա վարքը դրսևորվել է մատակարարված ապրանքի խմբաքանակի դիմաց վճարելով: Հակառակ դեպքում Ընկերության կողմից մատակարարված ապրանքների դիմաց Կազմակերպության կողմից վճարումները կկատարվեին 16.000 մ³ գրանիտե խիճը մատակարարելուց հետո:

Նշվածից հետևում է, որ կողմերի իրական ընդհանուր կամքն ուղղված չէր 16.000մ³ գրանիտե խիճը մատակարարելուց հետո գումարը վճարելու պայման սահմանելուն:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 53-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ դատարանը յուրաքանչյուր ապացույց գնահատում է գործում եղած բոլոր ապացույցների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտության վրա հիմնված ներքին համոզմամբ:

Վճռաբեկ դատարանն իր որոշումներում անդրադարձել է դատական ակտերի հիմնավորվածության հարցին (տես Անժելա Ղազարյանը, Արփիկ և Արմինե Գասպարյաններն ընդդեմ Շուշանիկ Սարգսյանի, Ոսկեհատ, Նունե, Հրանուշ Գասպարյանների՝ ժառանգական գույքը ժառանգների միջև բաժանելու պահանջի մասին ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 12.12.2007 թվականի որոշում, քաղաքացիական գործ թիվ 3-1843(ՎԴ)): Ուստի սույն որոշմամբ կրկին չի անդրադառնում տվյալ հարցին:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ դատարանների կողմից չի կատարվել գործում առկա բոլոր ապացույցների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտություն և գնահատում, հետևաբար կայացված դատական ակտն անհիմն է:

Այսպիսով, սույն վճռաբեկ բողոքի նշված հիմքի առկայությունը Վճռաբեկ դատարանը դիտում է բավարար՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 227-րդ և 228-րդ հոդվածների ուժով Վերաքննիչ դատարանի 19.11.2010 թվականի որոշումը բեկանելու համար:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 240-2412-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

Դատական պրակտիկա

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը բավարարել մասնակիորեն: Բեկանել ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 19.11.2010 թվականի որոշումը և գործն ուղարկել ՀՀ Շիրակի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարան՝ նոր քննության:

2. Վճռաբեկ բողոքի համար վճարման ենթակա պետական տուրքի հարցին անդրադառնալ գործի նոր քննության ընթացքում:

3. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ՀՈՒԼԻՍ – ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

121

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՍԱԶԸ
(ԱՅՍՈՒՅԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)**

2011 թվականի մայիսի 27-ին
դռնբաց դատական նիստում, քննելով Երևանի քաղաքապետի վճռաբեկ բողոքը ՀՀ վե-
րաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 25.03.2010 թվականի որոշման դեմ՝ ըստ հայցի Աբ-
րահամ Սկրտչյանի ընդդեմ Երևանի Չեխովի փողոցի 15-րդ շենքի սեփականատերերի ընդ-
հանուր ժողովի՝ սեփականության իրավունքը ճանաչելու պահանջի մասին,

ՊԱՐԶԵՑ

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը

Դիմելով դատարան՝ Աբրահամ Սկրտչյանը պահանջել է Երևանի Չեխովի փողոցի 15-
րդ շենքի թիվ 6 մուտքի նկուղային հարկի 68 քմ մակերեսով տարածքի նկատմամբ ճանաչել
սեփականության իրավունքը:

Երևանի Շենգավիթ համայնքի ընդհանուր իրավասության դատարանի (այսուհետ՝ Դա-
տարան) 12.05.2009 թվականի վճռով հայցը բավարարվել է:

ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի (այսուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան) 25.03.2010 թվականի որոշմամբ Դատարանի վճիռը թողնվել է օրինական ուժի մեջ:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել Երևանի քաղաքապետը:
Վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

2. Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը

Սույն վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքի սահմաններում ներքոհիշյալ հիմնավո-
րումներով.

Վերաքննիչ դատարանը կիրառել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 224-րդ հոդվածը,
«Բազմաբնակարան շենքի կառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածը, որոնք չպետք
է կիրառել, չի կիրառել «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ
օրենքի 110-րդ հոդվածը, ՀՀ կառավարության 13.03.1997 թվականի «Երևան քաղաքի թա-
ղային համայնքների սեփականություն հանդիսացող գույքի ցանկը հաստատելու մասին»
թիվ 42 որոշումը, 29.05.2009 թվականի «Երևան քաղաքին սեփականության իրավունքով փո-
խանցված անհրաժեշտ գույքի ցանկը հաստատելու մասին» թիվ 604-Ն որոշումը, որոնք
պետք է կիրառել, խախտել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 187-րդ, ինչպես նաև ՀՀ քա-
ղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 53-րդ հոդվածները:

Բողոք բերած անձը նշված պնդումը պատճառաբանում է հետևյալ փաստարկներով՝

Վերաքննիչ դատարանն անտեսել է, որ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ
օրենքի և ՀՀ կառավարության 13.03.1997 թվականի թիվ 42 որոշման հիման վրա Երևանի
Չեխովի 15 հասցեում գտնվող բազմաբնակարան շենքի թիվ 32 բնակարանի տակ գտնվող
68 քմ մակերեսով նկուղն արդեն իսկ ճանաչվել է Երևանի նախկին Շենգավիթ թաղային հա-
մայնքի սեփականությունը և գտնվել է համայնքի հաշվեկշռում: Այսինքն՝ վիճելի տարածքը
սեփականության իրավունքով պատկանել է նախկին Շենգավիթ համայնքին, և Աբրահամ
Սկրտչյանն առանց որևէ իրավաստատող փաստաթղթերի կամ իրավական հիմքերի՝
անբարեխիղճ կերպով օգտագործել է այն և անհիմն կերպով հավակնում է ձեռք բերել նշված

ՀՈՒՆԻՄ - ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)
ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն
122

տարածքի նկատմամբ սեփականության իրավունք: Ինչպես Դատարանը, այնպես էլ Վերաքննիչ դատարանն անդրադարձ են կատարել Երևան համայնքի սեփականությունը հանդիսացող գույքին՝ անտեսելով նրա իրավունքներն ու օրինական շահերը:

Վերաքննիչ դատարանը պատշաճ չի գնահատել, որ Երևանի Չեխովի 15-րդ շենքի շինությունների սեփականատերերի ընդհանուր ժողովի 06.08.2007 թվականի արձանագրության համաձայն՝ ընդհանուր ժողովը որոշել է Չեխովի 15-րդ շենքի շինությունների սեփականատերերի ընդհանուր բաժնային սեփականությունից առանձնացնել 6-րդ մուտքի նկուղում 68 քմ մակերեսով տարածքը և այն սեփականության իրավունքով անհատույց հատկացնել նույն շենքի բնակիչ Աբրահամ Սկրտչյանին: Այսինքն՝ «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի ուժով արձանագրության հիման վրա Աբրահամ Սկրտչյանը պետք է վիճելի 68քմ մակերեսով տարածքի նկատմամբ իր իրավունքները պարտադիր կերպով ներկայացնել պետական գրանցման: Հետևաբար, պատասխանող կողմը՝ համասեփականատերերի ընդհանուր ժողովը, իր համաձայնությունն արդեն տվել էր, և տվյալ դեպքում վեճը սույն գործով կողմերի միջև ուղղակի բացակայում է:

Վերաքննիչ դատարանն անտեսել է, որ Աբրահամ Սկրտչյանի և Երևանի Չեխովի 15-րդ շենքի շինությունների սեփականատերերի ընդհանուր ժողովի ներկայացուցչի կողմից չեն ներկայացվել համապատասխան վերաբերելի ու թույլատրելի ապացույցներ այն մասին, որ վիճելի տարածքի նկատմամբ գրանցված էր նույն շենքի համասեփականատերերի սեփականության իրավունքը:

Փաստորեն Դատարանը և Վերաքննիչ դատարանը կայացրած դատական ակտերով, ըստ էության, անդրադարձ են կատարել Երևան համայնքի սեփականությունը հանդիսացող գույքին՝ անտեսելով Երևան համայնքի իրավունքներն ու օրինական շահերը:

Վերոգրյալի հիման վրա բողոք բերած անձը պահանջել է բեկանել Վերաքննիչ դատարանի 25.03.2010 թվականի որոշումը և հայցը մերժել:

3.Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեցող փաստերը

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեն հետևյալ փաստերը.

1. Երևանի Չեխովի փողոցի թիվ 15 շենքը բազմաբնակարան շենք է:
2. 08.04.1996 թվականի սեփականության իրավունքի գրանցման վկայականի համաձայն՝ Աբրահամ Սկրտչյանը Չեխովի փողոցի 15-րդ շենքի թիվ 32 բնակարանի սեփականատերն է (գ.թ 6):
- 3.«Բագրատունյաց 13» համատիրության 28.04.2009 թվականի տեղեկանքի համաձայն՝ Աբրահամ Սկրտչյանը բնակվում է Չեխովի փողոցի 15-րդ շենքի թիվ 32 բնակարանում և 1996 թվականից օգտագործել է նշված բնակարանի տակ գտնվող 68քմ մակերեսով նկուղը (գ.թ 17):
4. 06.08.2007 թվականի Բագրատունյաց 15-րդ շենքի շինությունների սեփականատերերի ընդհանուր ժողովի արձանագրության համաձայն՝ ընդհանուր ժողովը որոշել է Չեխովի 15-րդ շենքի շինությունների սեփականատերերի ընդհանուր բաժնային սեփականությունից առանձնացնել 6-րդ մուտքի նկուղում 68,0 քմ մակերեսով տարածքը և այն սեփականության իրավունքով անհատույց հատկացնել նույն շենքի բնակիչ Աբրահամ Սկրտչյանին (գ.թ 5):
5. ՀՀ կառավարությանն առընթեր անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի Էրեբունու տարածքային ստորաբաժանման 10.02.2009 թվականի թիվ 14-04/210 գրության համաձայն՝ Չեխովի փողոցի 15-րդ շենքի 6-րդ մուտքի 32 բնակարանի նկուղ (68.0 քմ մակերեսով) հասցեով իրավունքների պետական գրանցում չի կատարվել (գ.թ 11):

4.Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումը

Քննելով վճռաբեկ բողոքը նշված հիմքի սահմաններում՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ այն անհիմն է հետևյալ պատճառաբանությամբ.

Դատական պրակտիկա

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 224-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ բազմաբնակարան շենքի շինությունների սեփականատերերին ընդհանուր բաժնային սեփականության իրավունքով պատկանում են շենքը կրող կառուցվածքները, շենքի միջհարկային ծածկերը (առաստաղները, հատակները), նկուղը, ձեղնահարկը, տեխնիկական հարկերը, տանիքը, ինչպես նաև մեկից ավելի շինություններ սպասարկող և բազմաբնակարան շենքի միասնական ամբողջական սպասարկման համար նախատեսված մուտքերը, աստիճանավանդակները, աստիճանները, վերելակները, վերելակային և այլ հորերը, մեխանիկական, էլեկտրական, սանիտարատեխնիկական և այլ սարքավորումներն ու տարածքները, շենքի պահպանման և սպասարկման համար անհրաժեշտ հողամասերը, որոնք չեն հանդիսանում այլ անձանց սեփականություն:

«Բազմաբնակարան շենքի կառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ բազմաբնակարան շենքի շինությունների սեփականատերերին ընդհանուր բաժնային սեփականության իրավունքով պատկանում են շենքը կրող կառուցվածքները, շենքի միջհարկային ծածկերը (առաստաղները, հատակները), նկուղները, ձեղնահարկը, տեխնիկական հարկերը, տանիքը, ինչպես նաև մեկից ավելի շինություններ սպասարկող և բազմաբնակարան շենքի միասնական ամբողջական սպասարկման համար նախատեսված մուտքերը, աստիճանավանդակները, աստիճանները, վերելակները, վերելակային և այլ հորերը, մեխանիկական, էլեկտրական, սանիտարատեխնիկական և այլ սարքավորումներն ու տարածքները, որոնք օրենքով նախատեսված կարգով չեն հանդիսանում այլ անձանց սեփականություն:

Վերոնշյալ հոդվածների վերլուծությունից հետևում է, որ բազմաբնակարան շենքի շինությունների նկուղներն ընդհանուր բաժնային սեփականության իրավունքով պատկանում են բազմաբնակարան շենքի սեփականատերերին:

Սույն գործով Երևանի քաղաքապետարանը, վկայակոչելով «Երևան քաղաքի թաղային համայնքների սեփականություն հանդիսացող գույքի ցանկը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 13.03.1997 թվականի թիվ 42 որոշման 3-րդ կետը, «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 110-րդ հոդվածի 1-ին մասը, «Երևան քաղաքին սեփականության իրավունքով փոխանցվող անհրաժեշտ գույքի ցանկը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 29.05.2009 թվականի թիվ 604-Ն որոշման 4-րդ կետը, բողոքի հիմքում դրել է այն հանգամանքը, որ վիճելի տարածքը սեփականության իրավունքով պատկանում է Երևանի քաղաքապետարանին, և գործի քննությանն իրեն մասնակից չդարձնելով՝ խախտվել են իր դատավարական իրավունքները:

Վերաքննիչ դատարանը վերաքննիչ բողոքի մերժման հիմքում դրել է այն հանգամանքը, որ վիճելի տարածքը՝ նկուղը, բազմաբնակարան շենքի սեփականատերերի ընդհանուր բաժնային սեփականությունն է, այն ընդհանուր օգտագործման տարածք է, մինչդեռ Երևանի քաղաքապետարանի վերևում վկայակոչված որոշումները վերաբերում են բնակելի շենքերում՝ նախագծով նախատեսված ընդհանուր օգտագործման շինություններ չհանդիսացող գույքին:

Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Վերաքննիչ դատարանն իրավացիորեն բողոք բերած անձի պատճառաբանություններն անհիմն է համարել հետևյալ պատճառաբանությամբ.

ՀՀ կառավարության մի շարք որոշումներում փոփոխություններ կատարելու մասին 20.06.2001 թվականի թիվ 550 որոշման 1-ին կետի համաձայն՝ ՀՀ կառավարության 13.03.1997 թվականի «Երևան քաղաքի թաղային համայնքների սեփականություն հանդիսացող գույքի ցանկը սահմանելու մասին» թիվ 42 որոշման 3-րդ կետը շարադրվել է նոր խմբագրությամբ, համաձայն որի՝ Երևանի քաղաքային ենթակայության բնակարանային տնտեսության ձեռնարկությունների հաշվեկշիռներում հաշվեգրված բնակարանային ֆոնդի բնակելի շենքերի բացվածքները և ոչ բնակելի տարածքները (բնակելի շենքերում՝ նախագծով

Դատական պրակտիկա

նախատեսված ընդհանուր օգտագործման շինություններ (տարածքներ) չհանդիսացող, իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց սեփականության իրավունքով չպատկանող ոչ բնակելի շինությունները (տարածքներ) (արհեստանոց, արտադրական, առևտրային, գրասենյակային և այլն)) համարել Երևան քաղաքի համապատասխան թաղային համայնքներին սեփականության իրավունքով հանձնված՝ բացառությամբ պետական հիմնարկների կամ կազմակերպությունների կողմից զբաղեցված տարածքների, վարձակալությամբ տրված արվեստանոցների և «Պետական գույքի մասնավորեցման (սեփականաշնորհման) մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ կետի «ը» ենթակետով նախատեսված մասնավորեցման ենթակա ոչ բնակելի տարածքների:

«Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի 110-րդ հոդվածի համաձայն՝ ավագանու ընտրություններից հետո այդ պահին Երևանի թաղային համայնքների սեփականություն համարվող գույքը սեփականության իրավունքով փոխանցվում է Երևանին: Երևանը համարվում է Երևան քաղաքի թաղային համայնքների իրավահաջորդը:

ՀՀ կառավարության 29.05.2009 թվականի «Երևան քաղաքին սեփականության իրավունքով փոխանցվող անհրաժեշտ գույքի ցանկը սահմանելու մասին» թիվ 604-Ն որոշման 4-րդ կետի համաձայն՝ Երևան քաղաքի վարչական տարածքում բազմաբնակարան բնակելի շենքերի չսեփականաշնորհված բնակարանները և պետական գրանցում չունեցող ընդհանուր օգտագործման տարածք չհամարվող ոչ բնակելի տարածքները (բացառությամբ պետական կառավարման մարմինների կամ պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունների ու դրանց տարածքային ստորաբաժանումների կողմից զբաղեցված տարածքների) համարվում են Երևան քաղաքի սեփականությունը:

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ վերոնշյալ նորմատիվ իրավական ակտերը վերաբերում են իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց սեփականության իրավունքով չպատկանող ոչ բնակելի շինություններին, ինչպես նաև բնակելի շենքերում ընդհանուր օգտագործման շինություններ (տարածքներ) չհանդիսացող գույքին, մինչդեռ նկուղը բազմաբնակարան շենքի սեփականատերերի ընդհանուր բաժնային սեփականությունն է, և այն ՀՀ կառավարության վերոնշյալ որոշումների ուժով չի փոխանցվել Երևան քաղաքի սեփականությունը, ավելին, Երևան քաղաքի սեփականությունը հավաստող որևէ թույլատրելի ապացույց սույն գործում առկա չէ, հետևաբար Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ անհիմն է բողոք բերած անձի այն փաստարկը, որ առանց իր մասնակցության կայացվել է վճիռ իր իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը և հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի, ինչպես նաև «Բազմաբնակարան շենքի կառավարման մասին» ՀՀ օրենքի ուժով բազմաբնակարան շենքի նկուղը բազմաբնակարան շենքի սեփականատերերի ընդհանուր բաժնային սեփականությունն է, և այն ՀՀ կառավարության վերոնշյալ որոշումների ուժով չի փոխանցվել Երևան քաղաքի սեփականությունը, ավելին, Երևան քաղաքի սեփականությունը հավաստող որևէ թույլատրելի ապացույց սույն գործում առկա չէ, հետևաբար Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ անհիմն է բողոք բերած անձի այն փաստարկը, որ առանց իր մասնակցության կայացվել է վճիռ իր իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 240-241.2-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը մերժել: ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 25.03.2010 թվականի որոշումը թողնել օրինական ուժի մեջ:

2. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ՀՈՒԼԻՍ – ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 – 8 (144 – 145)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

125

Դատական պրակտիկա

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀՀ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԶԻՆՎԱԿԱՆ ԴԱՍԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒՇԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)**

2011 թվականի մայիսի 11-ին

ք. Երևանում

դռնբաց դատական նիստում, քննության առնելով Սվետլանա Մեդրակի Գրիգորյանի վերաբերյալ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի (այսուհետ նաև՝ Վերաքննիչ դատարան) 2011 թվականի հունվարի 24-ի որոշման դեմ ամբաստանյալ Ս.Գրիգորյանի վճռաբեկ բողոքը,

Պ Ա Ր Ձ Ե Ց

Գործի դատավարական նախապատմությունը.

1. 2010 թվականի հուլիսի 14-ին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետի հատկանիշներով հարուցվել է թիվ 13134310 քրեական գործը:

Նախաքննության մարմնի 2010 թվականի հուլիսի 20-ի որոշմամբ Սվետլանա Մեդրակի Գրիգորյանը ներգրավվել է որպես մեղադրյալ, և նրան մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով:

2010 թվականի հոկտեմբերի 25-ին Ս.Գրիգորյանի վերաբերյալ քրեական գործը մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել է Երևան քաղաքի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարան (այսուհետ նաև՝ Առաջին ատյանի դատարան):

2. Առաջին ատյանի դատարանը, կիրառելով դատական քննության արագացված կարգ, 2010 թվականի դեկտեմբերի 1-ի դատավճռով ամբաստանյալ Ս.Գրիգորյանին մեղավոր է ճանաչել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով և դատապարտել է ազատազրկման 3 (երեք) տարի 6 (վեց) ամիս ժամկետով:

3. Ամբաստանյալ Ս.Գրիգորյանի պաշտպան Գ.Հովհաննիսյանի վերաքննիչ բողոքի քննության արդյունքում Վերաքննիչ դատարանը 2011 թվականի հունվարի 24-ի որոշմամբ վերաքննիչ բողոքը մերժել է՝ օրինական ուժի մեջ թողնելով Առաջին ատյանի դատարանի 2010 թվականի դեկտեմբերի 1-ի դատավճիռը:

4. Վերաքննիչ դատարանի 2011 թվականի հունվարի 24-ի որոշման դեմ վճռաբեկ բողոք է բերել ամբաստանյալ Ս.Գրիգորյանը, որը վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի մարտի 31-ի որոշմամբ ընդունվել է վարույթ:

Դատավարության մասնակիցների կողմից վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

Գործի փաստական հանգամանքները և վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը.

5. Ամբաստանյալ Ս.Գրիգորյանը մեղավոր է ճանաչվել այն բանի համար, որ խարդախության եղանակով ուրիշի գույքի խոշոր չափերի հափշտակություն կատարելու դիտավորությամբ 2008 թվականի սեպտեմբերի 12-ին չարաշահել է Սվետլանա Նիսիջյանի վստահությունը, վերջինիս որդուն՝ Սարգիս Ասատրյանին, պատժի կրումից ազատելու պատր-

ՀՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)

ԴԱՏԱՎԱՆ
Իշխանություն

վակով Երևան քաղաքում գործող «Հայբիզնեսբանկ» ՓԲԸ-ի Վարդանանց մասնաճյուղում խաբեությամբ նրանից վերցրել է 900.000 ՀՀ դրամին համարժեք 3.000 ԱՄՆ դոլար և խարդախությամբ հափշտակել այն՝ վերջինիս պատճառելով խոշոր չափերի՝ 900.000 ՀՀ դրամի նյութական վնաս:

6. Քրեական գործում առկա է քննիչ Գ.Գևորգյանի կողմից կազմված տեղեկանքը հետևյալ բովանդակությամբ. «(...) թիվ 1314310 քրեական գործով կասկածյալ Սվետլանա Գրիգորյանը հայտարարեց, որ այժմ ձեռքը վնասված է և բոլոր իրեն վերաբերող փաստաթղթերում ստորագրեց ձախ ձեռքով» (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 1-ին, էջ 39):

7. Քրեական գործում առկա է նաև քննիչ Գ.Գևորգյանի կողմից կազմված տեղեկանքը հետևյալ բովանդակությամբ. «(...) թիվ 1314310 քրեական գործով կասկածյալ Սվետլանա Գրիգորյանի փաստաբանի, պաշտպանի՝ Սուսաննա Հարությունյանի կանչով Կենտրոնի քննչական բաժին են ժամանել 1-03-ի բուժօգնության աշխատակիցները և Ս.Գրիգորյանին զննելուց հետո բժիշկ Վլադիմիր Բարխուդարյանը հայտարարեց, որ վերջինիս տեղափոխում են Երևանի թիվ 2 կլինիկական հիվանդանոց՝ ռենտգեն հետազոտության նպատակով» (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 1-ին, էջ 40):

8. Ոստիկանության մայր Ա.Վարդանյանի զեկուցագրի համաձայն. «(...) Շտապօգնությունը բուժօգնության է տեղափոխել Սվետլանա Գրիգորյանին՝ 52 տարեկան, այժմուց հողի սալջարդ վերքով, վերջույթների բազմաթիվ կապտուկներով, որը հիվանդանոցում հայտարարել է, որ իրեն վնասվածքը հասցրել են ոստիկանության աշխատակիցները» (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 1-ին, էջ 43):

9. Բժիշկ-վնասվածքաբան Է.Պատվականյանի կողմից տրված տեղեկանքի համաձայն. «(...) Կլինիկա-ռենտգենաբանական հետազոտությունից հետո ախտորոշվել է՝ այժմուց հողի սալջարդ, վերջույթների և մեջքի շրջանի բազմաթիվ կապտուկներ» (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 1-ին, էջ 45):

10. Նախաքննության մարմնի 2010 թվականի հուլիսի 15-ի որոշմամբ նշանակվել է դատաբժշկական փորձաքննություն (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 1-ին, էջ 52):

Դատաբժշկական փորձաքննության արդյունքում կազմված թիվ 1740 եզրակացության համաձայն. «Ս.Գրիգորյանի ստացած մարմնական վնասվածքները՝ (...), հասցվել են բութ, կոշտ առարկաններով, հնարավոր է նշված ժամկետում, որոնք ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ առանձին-առանձին առողջության թեթև վնասի հատկանիշներ չեն պարունակում» (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 1-ին, էջ 110):

11. 2010 թվականի հուլիսի 21-ին Ս.Գրիգորյանը ՀՀ գլխավոր դատախազության հատուկ քննչական ծառայության պետ Ա.Սիրգոյանին հաղորդում է ներկայացրել այն մասին, որ «2010 թվականի հուլիսի 14-ին՝ ժամը 11.30-ի սահմաններում, Երևան քաղաքի ոստիկանության քաղաքային վարչության աշխատակիցներ Բաբկեն Հովհաննիսյանը, Աշոտ Հարությունյանը և մյուսները, (...) ծեծի և խոշտանգման արդյունքում մարմնական վնասվածքներ պատճառելով, ապօրինի կերպով, առանց պատշաճ ծանուցագրի, հիմքերի, տնային հագուստով և ոտաբոբիկ, բռնի կերպով բերման ենթարկելու միջոցով բերել են քաղաքային վարչություն (...): Ի դեպ, ինձ վրա հարձակումը կատարվել է Բաբկեն Հովհաննիսյանի կողմից, երբ ես գտնվել եմ հայրական տան բակում գտնվող փակ դռնով լոգարանում, դուռը ջարդելու, 2 աշխատակիցների հետ վայրագ ձևով թևերս ոլորելու, քաշքշելու, ջարդոտելու, վնասվածքներ պատճառելու, գլխիս հարվածելու և հետևից կոպտորեն հրելու, ոտքերիս հարվածելու միջոցով բակում գտնվող ողջ ժողովրդի աչքի առաջ տանից 50 մետր հեռավորության վրա գտնվող մեքենան քարշ տալու միջոցով (...): Եվ որ կարևորն է, նրանց էր միացել երիտասարդ մի կին, որը աշխատակիցների թողովությամբ և ողջ ժողովրդի աչքի առաջ, ինձ մեքենա նստեցնելու պահին, ձեռքի պայտասակով երկու անգամ գլխիս հարվածելով: (...) Մինչև ժամը 18.00-ին քաղաքային վարչությունում գտնվելու ժամանակ ինձ է մոտեցել գլխիս հարվածող կինը (...), որից հետո նույն Բաբկեն Հովհաննիսյանը կրկին գլ-

Դատական պրակտիկա

խիս (գանգի ստորին մասը) և թևերս ձեռքերով հարվածելու, ոլորելու, սեղմելու, հրելու, վերելակի մոտ ընկնելուս պահին, ոտքերով մերկ ոտքերիս թաթերին հարվածելու միջոցով, քարշ տալով նստեցրել է իր մեքենան և բերել Կենտրոն քննչական բաժին: (...)» (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 1-ին, էջ 95):

12. Նախաքննության մարմնի 2010 թվականի օգոստոսի 23-ի որոշմամբ Ս.Գրիգորյանի մարմնական վնասվածք ստանալու վերաբերյալ նյութերն անջատվել են թիվ 13134310 քրեական գործից և հանձնվել են ՀՀ հատուկ քննչական ծառայությանը՝ ըստ ենթակայության (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 1-ին, էջ 145):

13. Առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտում առկա է հետևյալ ձևակերպումը. «Դատարանը պատիժ սահմանելիս հաշվի է առնում նրա կատարած հանցանքի խոշոր չափերով կատարված խարդախության՝ հանրության համար վտանգավորության աստիճանը և բնույթը ու ամբաստանյալի անձը բնութագրող տվյալները: Դատարանը որպես պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող ու անձը բնութագրող հանգամանքներ դիտում է այն, որ ամբաստանյալ Սվետլանա Գրիգորյանը հանցանքը կատարում է առաջին անգամ, ընդունում է կատարած հանցանքը և զղջում դրա համար, մասնակի վերականգնել է տուժողին պատճառված նյութական վնասը: Պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հանգամանքներ չկան: Կատարած արարքի համար ամբաստանյալ Սվետլանա Գրիգորյանը ենթակա է պատժի՝ ազատազրկման ձևով, նկատի ունենալով նրա արարքի կատարման վտանգավորությունը՝ այն, որ իր գործողություններով խաթարել է նաև արդարադատության հեղինակությունը, դատարանը գտավ, որ ամբաստանյալը պետք է կրի իր նկատմամբ նշանակված պատիժը» (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 2-րդ, էջ 83):

14. Առաջին ատյանի դատարանի դատավճռի դեմ ներկայացված վերաքննիչ բողոքում Ս.Գրիգորյանի շահերի պաշտպանը խնդրել է «[Ս.Գրիգորյանի] նկատմամբ նշանակել պատիժ ազատազրկման ձևով երկու տարի ժամկետով և ՀՀ ԱԺ-ի կողմից 19.06.2009թ-ին ընդունված համաներում հայտարարելու մասին որոշման համաձայն՝ ազատել պատժի կրումից» կամ «(...) ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի կիրառմամբ [Ս.Գրիգորյանի] նկատմամբ նշանակված պատիժը պայմանականորեն չկիրառել՝ սահմանելով փորձաշրջան» (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 2-րդ, էջ 98):

15. Վերաքննիչ դատարանի որոշման մեջ առկա է հետևյալ ձևակերպումը. «Բողոք բերած անձը վերաքննիչ դատարանին է ներկայացրել տուժող Կարինե Ասատրյանի կողմից տրված ստացականը, ըստ որի՝ ամբաստանյալի կողմից ամբողջությամբ արդեն իսկ վերականգնվել է հանցագործությանը պատճառված վնասը:

Վերաքննիչ դատարանը, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 10-րդ, 48-րդ, 61-63-րդ և 70-րդ հոդվածների համատեքստում քննության առնելով ամբաստանյալ Սվետլանա Գրիգորյանի նկատմամբ նշանակված պատժի հարցը, հանգում է այն հետևության, որ դատարանը, պահպանելով օրենսդրի վերը նշված հոդվածների պահանջները, ամբաստանյալի նկատմամբ նշանակել է արդարացի և համաչափ պատիժ, և այն մեղմացման առումով փոփոխելու հիմքեր չկան: Վերաքննիչ դատարանը գտնում է, որ դատարանը սույն գործի շրջանակներում հանգել է այն ճիշտ եզրահանգման, որ ամբաստանյալն իր նկատմամբ նշանակված պատիժը պետք է կրի և կայացրել է օրինական, հիմնավորված և պատճառաբանված դատական ակտ, և այն բեկանելու կամ փոփոխելու հիմքեր չկան» (տե՛ս քրեական գործ, հատոր 2-րդ, էջ 118):

16. Վճռաբեկ բողոքին կից ներկայացվել է թվով տասը լուսանկար՝ կոտրված դռան փականի և Ս.Գրիգորյանի նկատմամբ կիրառված բռնության հետքերի պատկերներով:

Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը.

Վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում.

17. Բողոքաբերը փաստարկել է, որ ստորադաս դատարանները չեն կիրառել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 10-րդ, 48-րդ, 61-րդ, 62-րդ, 70-րդ հոդվածների պահանջները և նշանակել են ակնհայտ խիստ պատիժ, ինչպես նաև խախտել են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 397-րդ և 399-րդ հոդվածների պահանջները:

Ըստ բողոքաբերի՝ «Համաներում հայտարարելու մասին» ՀՀ Ազգային ժողովի 2009 թվականի հունիսի 19-ի որոշումը տարածվում է նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածի 2-րդ մասի վրա, ուստի իր նկատմամբ վերոնշյալ համաներման ակտը չկիրառելու և իրեն պատժի կրումից չազատելու նպատակով դատարանները սահմանել են 3 տարի 6 ամիս ժամկետով ազատազրկում, մինչդեռ համաներման ակտ չընդունվելու պարագայում իր նկատմամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետի շրջանակներում կնշանակվեր համաչափ և արդարացի պատիժ:

Բացի այդ, բողոքաբերի պնդմամբ, պատիժ նշանակելիս հաշվի չեն առնվել իր պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող այնպիսի հանգամանքներ, ինչպիսիք են նախաքննության ընթացքում պատշաճ վարքագիծ դրսևորելը, առաջին իսկ կանչով ներկայանալը և այլն:

18. Անդրադառնալով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի կիրառմանը՝ բողոքաբերը փաստարկել է, որ Առաջին ատյանի դատարանն ընդհանրապես չի անդրադարձել իր նկատմամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի կիրառման նպատակահարմարության հարցին, իսկ Վերաքննիչ դատարանը պատիժ նշանակելիս հաշվի չի առել օրենքով ամրագրված հիմնարար սկզբունքները:

19. Բողոքաբերը նշել է նաև, որ ստորադաս դատարաններն անտեսել են գործում առկա բժշկական և այլ տվյալները, որոնցով հաստատվել է իր նկատմամբ բռնություններ և այլ մեթոդներ կիրառելու հանգամանքը, բացի այդ, նախաքննության մարմինն իր դիմումների և բողոքների վերաբերյալ օբյեկտիվ և բազմակողմանի քննություն չի իրականացրել: Մասնավորապես, ըստ բողոքաբերի՝ ոստիկանության բռնությունների հետևանքով ինքն ստացել է մի շարք մարմնական վնասվածքներ, ծեծի միջոցով իրեն հարկադրել են ստորագրել ինչ-որ ցուցմունքների տակ: Արդյունքում բռնության ազդեցության տակ կորզվել են ցուցմունքներ, և կազմվել են հարցաքննության ոչ օբյեկտիվ արձանագրություններ, որոնք չեն կարող դրվել մեղադրանքի հիմքում:

20. Հինք ընդունելով վերոշարադրյալը՝ բողոք բերած անձը խնդրել է բեկանել և փոփոխել Վերաքննիչ դատարանի 2011 թվականի հունվարի 24-ի որոշումը և գործն ուղարկել Առաջին ատյանի դատարան՝ նոր քննության կամ իր նկատմամբ նշանակել այլ պատժաչափ, կիրառել «Համաներում հայտարարելու մասին» ՀՀ Ազգային ժողովի 2009 թվականի հունիսի 19-ի որոշումը և իրեն ազատել պատժի կրումից կամ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի հիման վրա՝ իր նկատմամբ նշանակված պատիժը պայմանականորեն չկիրառել՝ սահմանելով փորձաշրջան:

Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումը.

21. Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ բողոքաբերն ըստ էության երկու իրավական հարց է բարձրացրել, որոնցից առաջինն առնչվում է իր նկատմամբ նշանակված պատժի արդարացիությանը, երկրորդը՝ իրեն բերման ենթարկելու ժամանակ ոստիկանության աշխատակիցների կողմից իր նկատմամբ կիրառված բռնությանը և վատ վերաբերմունքին: Այլ կերպ՝ բողոքաբերի առաջին հարցն առնչվում է նյութական իրավունքի ենթադրյալ խախտմանը, որը դրսևորվել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 10-րդ, 48-րդ, 61-րդ, 62-րդ, 70-րդ հոդվածների պահանջների չկիրառմամբ, իսկ երկրորդը՝ դատավարական իրավունքի ենթադրյալ խախտմանը, որը դրսևորվել է «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 3-րդ, Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ մվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ

Դատական պրակտիկա

ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածներից, ՀՀ Սահմանադրության 17-րդ և 22-րդ հոդվածներից, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 11-րդ հոդվածի 7-րդ մասից բխող պահանջների չպահպանմամբ:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ վերոնշյալ դատավարական խախտումը հաստատված ճանաչելու պարագայում այն կարող է ազդեցություն ունենար բողոքաբերին առաջադրված մեղադրանքի հիմնավորվածության և հետևաբար նաև նրա նկատմամբ նշանակված պատժի վրա՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ առաջին հերթին անհրաժեշտ է քննության առնել սույն գործով Առաջին ատյանի և Վերաքննիչ դատարանների կողմից թույլ տրված դատավարական իրավունքի ենթադրյալ խախտման հարցը:

22. Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է նաև, որ սույն գործով ներկայացված վերաքննիչ բողոքում որևէ փաստարկ չկա ամբաստանյալի նկատմամբ կիրառված խոշտանգումների և վատ վերաբերմունքի այլ ձևերի վերաբերյալ: Այսինքն՝ վերոնշյալ դատավարական իրավունքի խախտման հանգամանքը վերաքննիչ դատարան չի բողոքարկվել (տե՛ս սույն որոշման 14-րդ կետը), մինչդեռ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 404-րդ հոդվածի 2-րդ մասի իմաստով՝ վերաքննության կարգով բողոքարկման ենթակա դատական ակտերն անձը չի կարող բողոքարկել վճռաբեկ դատարան, եթե նա նույն հիմքերով չի բողոքարկել դատական ակտը վերաքննիչ դատարանում: Հաշվի առնելով, սակայն, խոշտանգումների և վատ վերաբերմունքի այլ ձևերի արգելքի բացարձակ բնույթը և այն հանգամանքը, որ պետական մարմինները պարտավոր են քննության առնել վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ վստահելի հայտարարությունները՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ դատավարական իրավունքի խախտման մասով բողոքաբերի բողոքը ենթակա է քննության: Այլ կերպ՝ ենթադրյալ խոշտանգումների վերաբերյալ պատշաճ քննություն իրականացնելու պահանջն ավելի բարձր իրավական արժեք ունի, քան ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 404-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված դատավարական արգելքը՝ պայմանով, որ խոշտանգման վերաբերյալ հայտարարությունը համապատասխանում է վստահելիության չափանիշին: Սույն գործով Ս.Գրիգորյանի հայտարարության վստահելի լինելը հիմնավորվում է ինչպես սույն գործի նյութերով (տե՛ս սույն որոշման 6-12-րդ կետերը), այնպես էլ վճռաբեկ բողոքին կից ներկայացված լուսանկարներով (տե՛ս սույն որոշման 16-րդ կետը):

23. Վճռաբեկ դատարանը գտնում է նաև, որ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հաղորդման առկայության պայմաններում արագացված դատական քննություն կիրառելու իրավական ընթացակարգի կապակցությամբ առկա է օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման խնդիր:

24. Սույն գործով Վճռաբեկ դատարանի առջև բարձրացված իրավական հարցը հետևյալն է. Առաջին ատյանի դատարանն արդյո՞ք կարող էր կիրառել դատական քննության արագացված կարգ այն դեպքում, երբ ամբաստանյալը հաղորդում էր ներկայացրել իր նկատմամբ կիրառված վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ:

25. Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի համաձայն. «Սույն Կոնվենցիայի նպատակների համար «խոշտանգում» հասկացությունը նշանակում է ցանկացած գործողություն, որով որևէ անձի դիտավորությամբ պատճառվում է մարմնական կամ մտավոր ուժեղ ցավ կամ տառապանք՝ նրանից կամ երրորդ անձից տեղեկություններ կամ խոստովանություն կորզելու, այն գործողության համար պատժելու, որը կատարել կամ կատարման մեջ կասկածվում է նա կամ երրորդ անձը, կամ նրան կամ երրորդ անձին վախեցնելու կամ հարկադրելու նպատակով, կամ ցանկացած տեսակի խտրականության վրա հիմնված ցանկացած պատճառով, երբ նման ցավը կամ տառապանքը պատճառվում է պետական պաշտոնյայի կամ պաշտոնապետ հանդես եկող այլ անձի կողմից կամ նրանց դրոյմամբ կամ համաձայնությամբ: Սա չի ներառում այն ցավն ու տառապանքը, որոնք բխում են օրինական

պատժամիջոցներից միայն կամ հատուկ են դրանց»:

Մեջբերված դրույթից բխում է, որ խոշտանգումը վատ վերաբերմունքի այլ ձևերից՝ դաժան, անմարդկային և նվաստացնող վերաբերմունքից, տարբերվում է նրանով, որ ունի կոնկրետ նպատակներ, որոնցից մեկը ցուցմունք ստանալն է: Այսինքն՝ այն բռնությունը, որը վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից կիրառվում է անձից ցուցմունքներ կորզելու նպատակով, պետք է բնորոշվի որպես խոշտանգում:

26. «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի համաձայն. «Ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների կամ անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի»:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 15-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Այս դրույթը չի կարող հիմք ծառայել՝ շեղվելու 2-րդ հոդվածից, բացառությամբ պատերազմական օրինական գործողությունների հետևանքով մարդկային զոհերի կապակցությամբ, կամ 3-րդ հոդվածի, 4-րդ հոդվածի 1-ին կետի և 7-րդ հոդվածի դրույթներից»:

Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի համաձայն. «Յուրաքանչյուր մասնակից պետություն ապահովում է, որ խոշտանգման բոլոր գործողություններն իր քրեական օրենսդրությանը համապատասխան քննության առնվեն որպես հանցագործություններ: Նույնը վերաբերում է խոշտանգման ենթարկելու փորձին, ինչպես նաև ցանկացած անձի այն գործողություններին, որոնք ներկայանում են որպես մասնակցություն կամ գործակցություն խոշտանգմանը»:

27. ՀՀ Սահմանադրության 17-րդ հոդվածի համաձայն. «Ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների, ինչպես նաև անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի: Ձերբակալված, կալանավորված և ազատազրկված անձինք ունեն մարդասիրական վերաբերմունքի և արժանապատվության հարգման իրավունք»:

ՀՀ Սահմանադրության 43-րդ հոդվածի 2-րդ պարբերության համաձայն. «Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումները չեն կարող գերազանցել Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորություններով սահմանված շրջանակները»:

28. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 11-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների կամ դաժան, անմարդկային կամ իր արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 11-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն. «Քրեական դատավարության ընթացքում ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների, անօրինական ֆիզիկական կամ հոգեկան բռնության, այդ թվում՝ բժշկական դեղամիջոցների օգտագործմամբ, սովի, ուժասպառման, հիպնոսի, բժշկական օգնությունից զրկվելու, ինչպես նաև այլ դաժան վերաբերմունքի: Արգելվում է կասկածյալից, մեղադրյալից, ամբաստանյալից, տուժողից, վկայից և քրեական դատավարությանը մասնակցող այլ անձանցից ցուցմունքներ կորզել բռնության, սպառնալիքի, խաբեության, նրանց իրավունքների ոտնահարման, ինչպես նաև այլ անօրինական գործողությունների միջոցով»:

29. Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի (վատ վերաբերմունքի) արգելքի բացարձակ բնույթի և այդ կապակցությամբ պետության պոզիտիվ պարտականությունների հարցերին Վճռաբեկ դատարանն անդրադարձել է *Ա. Գոյյանի* վերաբերյալ որոշման մեջ և դիրքորոշում ձևավորել այն մասին, որ «(...) խոշտանգումների, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի արգելքը բացարձակ բնույթ է կրում: (...):

Խոշտանգումների արգելքի բացարձակ բնույթը ենթադրում է ոչ միայն խոշտանգումների, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կիրառումից ձեռնպահ

Դատական պրակտիկա

մնալու, այլ մաս որոշակի պոզիտիվ գործողություններ կատարելու պետության պարտականությունը:

Պոզիտիվ գործողություններ կատարելու պահանջը բխում է «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 1-ին հոդվածում ամրագրված պահանջից (...):

[Վերոնշյալ] հոդվածում կիրառվող՝ «ապահովել» բառը ենթադրում է այնպիսի միջոցներ ձեռնարկելու պոզիտիվ պարտականություն, որոնց արդյունքում կապահովվի իրավունքների երկուստեք՝ օրենսդրական և գործնական պատշաճ պաշտպանություն: (...)» (տե՛ս Արայիկ Գզոյանի վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի 2010 թվականի փետրվարի 12-ի թիվ ԵԱԲԳ/0049/01/09 որոշման 22-րդ և 23-րդ կետերը):

30. Սույն որոշման նախորդ կետում շարադրված հանգամանքից բացի, անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այն, որ խոշտանգումների և վատ վերաբերմունքի այլ ձևերի կիրառման արդյունքում լուրջ կասկածի տակ է դրվում մնան վերաբերմունքի արդյունքում ձեռք բերված ապացույցների թույլատրելիությունը:

Ապացույցների թույլատրելիության հարցին Վճռաբեկ դատարանն անդրադարձել է *Ս.Սարգսյանի* վերաբերյալ որոշման մեջ և իրավական դիրքորոշում է հայտնել այն մասին, որ «(...) որպես ապացույց չեն կարող օգտագործվել քննչական կամ այլ դատավարական գործողության կատարման կարգի էական խախտմամբ ձեռք բերված փաստական տվյալները, հատկապես եթե դրանք իրենց հերթին հանգեցրել են դատավարության մասնակիցների իրավունքների էական խախտման, ազդել են կամ կարող էին ազդել ստացված փաստական տվյալների հավաստիության վրա:

Այսպիսով, ապացույցների հավաքմանը և ստուգմանն ուղղված դատավարական գործողությունների կատարման ընթացքում պետք է ապահովվի անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը: Հակառակ դեպքում կատարված դատավարական գործողության արդյունքում ստացված փաստական տվյալը, անկախ գործի համար ունեցած նշանակությունից, կորցնում է իր իրավական ուժը, ապացուցողական նշանակությունը և չի կարող ընդգրկվել կոնկրետ քրեական գործով ապացույցների համակցության մեջ և դրվել մեղադրանքի հիմքում» (տե՛ս Արմեն Սարգսյանի վերաբերյալ 2009 թվականի սեպտեմբերի 16-ի՝ ԵԲԲԳ/0295/01/08 որոշման 15-րդ կետը):

31. Սույն որոշման 25-30-րդ կետերում շարադրված իրավական հիմնավորումներից հետևում է, որ քրեական դատավարությունում որպես ապացույց չեն կարող օգտագործվել քննչական կամ այլ դատավարական գործողության կատարման կարգի էական խախտմամբ, մասնավորապես՝ անձի նկատմամբ խոշտանգումների և վատ վերաբերմունքի այլ ձևերի կիրառմամբ ձեռք բերված փաստական տվյալները:

32. Սույն գործի նյութերի ուսումնասիրությունից երևում է, որ գործով նախաքննության ընթացքում Ս.Գրիգորյանը հայտարարել է, որ այժմ ձեռքը վնասված է, և բոլոր իրեն վերաբերող փաստաթղթերում ստորագրել է ձախ ձեռքով (տե՛ս սույն որոշման 6-րդ կետը):

Բացի այդ, գործով նախաքննության ընթացքում Ս.Գրիգորյանը ռենտգեն հետազոտության նպատակով տեղափոխվել է Երևանի թիվ 2 կլինիկական հիվանդանոց, որտեղ հայտարարել է, որ իրեն վնասվածքը հասցրել են ոստիկանության աշխատակիցները (տե՛ս սույն որոշման 7-րդ և 8-րդ կետերը):

Ս.Գրիգորյանի հետազոտության արդյունքում պարզվել է, որ նրա մոտ առկա են այդ արմնկահողի սայջարո, վերջույթների և մեջքի շրջանի բազմաթիվ կապտուկներ (տե՛ս սույն որոշման 9-րդ կետը):

Նախաքննության մարմնի որոշմամբ նշանակված դատաբժշկական փորձաքննության եզրակացության համաձայն՝ Ս.Գրիգորյանի ստացած մարմնական վնասվածքները հասցվել են բութ, կոշտ առարկաններով, հնարավոր է նշված ժամկետում, և, ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ առանձին-առանձին, առողջության թեթև վնասի հատկանիշներ չեն պարունա-

կում (տե՛ս սույն որոշման 10-րդ կետը):

Ս.Գրիգորյանն իր նկատմամբ կիրառված վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հաղորդում է ներկայացրել ՀՀ գլխավոր դատախազության հատուկ քննչական ծառայությանը (տե՛ս սույն որոշման 11-րդ կետը):

Նախաքննության մարմնի 2010 թվականի օգոստոսի 23-ի որոշմամբ Ս.Գրիգորյանի մարմնական վնասվածք ստանալու վերաբերյալ նյութերն անջատվել են թիվ 13134310 քրեական գործից և ըստ ենթակայության հանձնվել են ՀՀ հատուկ քննչական ծառայությանը (տե՛ս սույն որոշման 12-րդ կետը):

Սեջբերված փաստական հանգամանքների ուսումնասիրությունից երևում է, որ սույն գործով նախաքննության ընթացքում Ս.Գրիգորյանը հայտնել է ոստիկանության աշխատակիցների կողմից իր նկատմամբ կիրառված բռնության մասին: Ս.Գրիգորյանի այս հաղորդման վերաբերյալ նյութերն անջատվել են առանձին վարույթում:

33. Սույն որոշման 31-րդ կետում շարադրված իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո գնահատելով սույն որոշման 32-րդ կետում մեջբերված և վերլուծված փաստական հանգամանքները՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ իր նկատմամբ խոշտանգումներ կիրառելու վերաբերյալ վատահեղի հայտարարություն անելով՝ Ս.Գրիգորյանն ըստ էության կասկածի տակ է դրել սույն գործով նախաքննության ընթացքում ձեռք բերված որոշակի ապացույցների թույլատրելիությունը: Դրա հետ մեկտեղ, սակայն, Ս.Գրիգորյանին խոշտանգելու և հետևաբար նաև այդ խոշտանգման արդյունքում ձեռք բերված ապացույցների թույլատրելիության հարցի կապակցությամբ վերջնական որոշում չի կայացվել:

34. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 375¹-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «(...) դատարանը կիրառում է դատական քննության արագացված կարգ, եթե՝

- 1) ամբաստանյալը գիտակցում է իր կողմից ներկայացված միջնորդության բնույթը և հետևանքները, և
- 2) միջնորդությունը ներկայացված է կամավոր, և
- 3) պաշտպանի հետ խորհրդակցելուց հետո, եթե ամբաստանյալն ունի այդպիսին»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 375¹-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն. «Դատարանը, գտնելով, որ ամբաստանյալի կողմից միջնորդություն ներկայացնելիս չեն պահպանվել սույն հոդվածի առաջին կամ երկրորդ մասերով նախատեսված պայմանները, որոշում է ընդունում ընդհանուր կարգով դատաքննություն անցկացնելու մասին: (...)»:

35. Մեջբերված քրեադատավարական դրույթի վերլուծությունից երևում է, որ մի շարք հանգամանքների առկայության դեպքում դատարանը չի կարող կիրառել դատական քննության արագացված կարգ: Այդպիսի հանգամանքների թվին է դասվում այն դեպքը, երբ միջնորդությունը կամավոր չէ:

Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ արագացված դատական քննություն կիրառելու միջնորդության կամավորությունը ենթադրում է, որ առկա չեն ողջամիտ հիմքեր կասկածի տակ դնելու ամբաստանյալի կամարտահայտության համապատասխանությունը նրա բուն կամքին:

Որպես ընդհանուր կանոն, կանխավարկածն այն է, որ ամբաստանյալի կամարտահայտությունը համապատասխանում է նրա բուն կամքին: Սակայն այս կանխավարկածը կարող է հաղթահարվել մեծ կարևորության իրավական արժեքի առկայության դեպքում, մասնավորապես՝ նախկինում խոշտանգված լինելու չփարատված կասկածի առկայության դեպքում:

Ավելին, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ խոշտանգման արգելքի բացարձակ բնույթը ենթադրում է նաև, որ ենթադրյալ խոշտանգման փաստով պատշաճ քննության իրականացումը, որպես մարդու հիմնարար իրավունք, անօտարելի հանրային-իրավական արժեք է, և անձը չի կարող իր կամարտահայտությամբ դրանից հրաժարվել: Վճռաբեկ դատարանի այս իրավական դիրքորոշումը հիմնված է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատա-

Դատական պրակտիկա

րանի այն հաստատումն մոտեցման վրա, որ ենթադրյալ խոշտանգման փաստի առիթով պատշաճ քննության իրավական պահանջի բացակայության պայմաններում խոշտանգման և վատ վերաբերմունքի իրավական արգելքը գործնականում արդյունավետ չի կարող լինել (տես, օրինակ, Լաբիտան ընդդեմ Իտալիայի գործով Մեծ պալատի վճիռը, կետ 131, Գիկմեն ընդդեմ Թուրքիայի գործով վճիռը, կետ 101):

36. Նշվածի լույսի ներքո Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ խոշտանգման մասին մեղադրյալի կողմից նախկինում արված վստահելի հայտարարության փաստն ինքնին ողջամտորեն կասկածի տակ է դնում արագացված դատական քննություն կիրառելու միջնորդության համապատասխանությունը նրա բուն կամքին: Ուստի, նման դեպքերում դատարանը պետք է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 375¹-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով սահմանված հիմքով մերժի արագացված դատական քննություն կիրառելու վերաբերյալ մեղադրյալի միջնորդությունը և գործի քննությունն իրականացնի ընդհանուր կարգով:

37. Սույն գործի նյութերի ուսումնասիրությունից երևում է, որ նախաքննության մարմնի 2010 թվականի օգոստոսի 23-ի որոշմամբ Ս.Գրիգորյանի մարմնական վնասվածք ստանալու վերաբերյալ նյութերը հանձնվել են ՀՀ հատուկ քննչական ծառայությանը՝ ըստ ենթակայության (տե՛ս սույն որոշման 12-րդ կետը):

Սույն գործի նյութերի ուսումնասիրությունից երևում է նաև, որ Առաջին ատյանի դատարանը կիրառել է դատական քննության արագացված կարգ, այսինքն՝ չի իրականացրել գործով ձեռք բերված ապացույցների ընդհանուր կարգով սահմանված հետազոտություն, այլ միայն քննարկել է Ս.Գրիգորյանի անձը բնութագրող տվյալները, պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները և չի անդրադարձել Ս.Գրիգորյանի նկատմամբ վատ վերաբերմունք կիրառելու հարցին (տե՛ս սույն որոշման 2-րդ և 13-րդ կետերը):

Վերաքննիչ դատարանն էլ իր հերթին արձանագրել է, որ Առաջին ատյանի դատարանը կայացրել է օրինական, հիմնավորված և պատճառաբանված դատական ակտ, և այն բեկանելու կամ փոփոխելու հիմքեր չկան (տե՛ս սույն որոշման 15-րդ կետը):

Մեջբերված փաստական հանգամանքների վերլուծությունից հետևում է, որ ո՛չ Առաջին ատյանի, ո՛չ Վերաքննիչ դատարանները հաշվի չեն առել այն հանգամանքը, որ Ս.Գրիգորյանն իր նկատմամբ կիրառված խոշտանգումների վերաբերյալ հաղորդում է ներկայացրել: Դատարանները հաշվի չեն առել նաև այն, որ այդ հաղորդումը գտնվում է ՀՀ հատուկ քննչական ծառայության վարույթում, և վերջինս դեռևս որոշում չի կայացրել Ս.Գրիգորյանի նկատմամբ խոշտանգումներ կիրառելու փաստի հաստատման կամ մերժման վերաբերյալ:

38. Սույն որոշման նախորդ կետում մեջբերված և վերլուծված փաստական հանգամանքների նկատմամբ կիրառելով սույն որոշման 35-36-րդ կետերում շարադրված իրավական դիրքորոշումները՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Առաջին ատյանի դատարանը իրավասու չէր արագացված կարգ կիրառելու միջնորդությունը ճանաչել կամավոր ու բավարարել այն պայմաններում, երբ ամբաստանյալը վստահելի հաղորդում էր ներկայացրել իր նկատմամբ կիրառված խոշտանգման վերաբերյալ:

Վերոգրյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ստորադաս դատարանների կողմից թույլ է տրվել դատավարական իրավունքի այնպիսի էական խախտում, որն ազդել է գործով ճիշտ որոշում կայացնելու վրա, ինչը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 398-րդ և 406-րդ հոդվածների հիման վրա դատական ակտը բեկանելու հիմք է հանդիսանում:

39. Ինչ վերաբերում է բողոքաբերի կողմից բարձրացված՝ նյութական իրավունքի ենթադրյալ խախտման հարցին, որը դրսևորվել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 10-րդ, 48-րդ, 61-րդ, 62-րդ, 70-րդ հոդվածների պահանջների չկիրառման և արդյունքում Ս.Գրիգորյանի նկատ-

Դատական պրակտիկա

մամբ ակնհայտ խիստ պատիժ նշանակելու ձևով, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ սույն որոշման 35-րդ կետում արձանագրված դատավարական խախտումն ուղղակի ազդեցություն է ունեցել բողոքաբերին առաջադրված մեղադրանքի հիմնավորվածության և արդյունքում նաև բողոքաբերի նկատմամբ նշանակված պատժի վրա, ուստի անհնար է անդրադառնալ բողոքաբերի կողմից բարձրացված նյութական իրավունքի խախտման հարցին: Վերջինիս հնարավոր է անդրադառնալ միայն սույն գործով Առաջին ատյանի և Վերաքննիչ դատարանների կողմից թույլ տրված դատավարական խախտումը վերացնելուց հետո:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 92-րդ հոդվածով, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 403-406-րդ, 419-րդ, 422-424-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

Ո Ր Ո Շ Ե Ց

1. Վճռաբեկ բողոքը բավարարել: Ամբաստանյալ Սվետլանա Սեդրակի Գրիգորյանի վերաբերյալ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով Երևան քաղաքի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի 2010 թվականի դեկտեմբերի 1-ի դատավճիռը և այն օրինական ուժի մեջ թողնելու մասին ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի 2011 թվականի հունվարի 24-ի որոշումը բեկանել և գործն ուղարկել Երևան քաղաքի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարան՝ նոր քննության:

2. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ՀՈՒԼԻՍ – ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 – 8 (144 – 145)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

135

РЕЗЮМЕ - RESUME

ОПИСАНИЕ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ АРЦАХА В ГОДЫ СОВЕТСКОГО ПРАВЛЕНИЯ

ВЛАДИМИР ОВСЕПЯН

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ АПЕЛЛЯЦИОННОГО СУДА НКР

В статье автор представляет описание судебной и правовой системы Нагорного Карабаха и его развития на фоне исторических и политических событий, используя дошедшие с этих годов многочисленные архивные материалы об органах юстиции и прокуратуры, в частности первые книги приказов региональных судов, перепись между судами и другими органами государства, отчеты о деятельности региональных судов, исходя из которых ясно, что качество юстиции в те годы было очень низким и процесс его развития происходил очень медленно.

НЕКОТОРЫЕ ЗАДАЧИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВОСУДИЯ

АЙК ЕРЕМЯН

*МЛАДШИЙ СПЕЦИАЛИСТ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОГО
УПРАВЛЕНИЯ СУДЕБНОГО ДЕПАРТАМЕНТА РА*

В статье автор представляет аспекты конституционного правосудия, основываясь на разных статьях Конституции. Он акцентирует необходимость и границы совершения конституционного контроля над нормами права, закрепленными в Конституции, которое осуществляет Конституционный суд РА, что является основополагающей частью конституционного правосудия. Автор поднимает вопрос, могут ли решения конституционного суда быть прецедентами, вопросы легальной интерпретации права и само явление конституционного правосудия как основное и результативное средство защиты прав человека.

SOME ISSUES OF THE CONSTITUTIONAL JUSTICE

HAYK YEREMYAN

*THE YOUNGER EXPERT OF THE LAW-ORGANIZATIONAL
AGENCY OF THE JUDICIAL DEPARTMENT OF THE RA*

In the article author presents the aspects of the constitutional justice, founding on miscellaneous article to Constitutions. He accents need and borders of completion of the constitutional checking on rate of the right, bolted in Constitutions, which realizes the Constitutional court of the RA that is a background part of constitutional justice. The Author raises the question, can decisions of the Constitutional court to be a precedent, questions to legal interpreting the right and phenomena itself constitutional justices as the main and effective means of the protection human rights.

РЕЗЮМЕ - RESUME

ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ ТЕРМИНОВ “КОНСТИТУЦИОННЫЕ ФУНКЦИИ” И “ПОЛНОМОЧИЯ” ПРОКУРАТУРЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

АНИ САРГСЯН

*АСПИРАНТ КАФЕДРЫ КОНСТИТУЦИОННОГО И МУНИЦИПАЛЬНОГО
ПРАВА ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА РОССИЙСКО-АРМЯНСКОГО
(СЛАВЯНСКОГО) УНИВЕРСИТЕТА*

Данная статья посвящена вопросу соотношения следующих понятий: “функции” и “полномочия” Прокуратуры Республики Армения. Автор считает, что те действия, совершение которых по Конституции РА отнесено к компетенции Прокуратуры нашего государства, наиболее целесообразно называть ее конституционными функциями, а все остальные права и обязанности, закрепленные текущим законодательством, - полномочиями Прокуратуры РА. Кроме того, в статье автор в общих чертах раскрывает сущность основных конституционных функций изучаемого государственного органа.

ПРАВИЛА ПОВЕДЕНИЯ ВЛАСТИТЕЛЯ И УСТАНОВЛЕННЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ, ЗАФИКСИРОВАННЫЕ В АРМЯНСКИХ ПРАВОВЫХ ПАМЯТНИКОВ

ГАРУШ ДАВТЯН

*НАЧАЛЬНИК ЮРИДИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ
АППАРАТА СОВЕТА ГРАЖДАНСКОЙ СЛУЖБЫ РА,
КАНДИДАТ ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК*

В последнее время много говорится о правилах поведения чиновника. Один из путей укоренения культуры государственной службы — формальное зафиксирование требований к поведению служащих государственного аппарата, что очень активно реализуется в современный период времени на основе заимствования правовых регуляторов у зарубежных стран. Следует отметить, что еще с древнейших времен такие регуляторы были свойственны нашей реальности и государственности. В средневековых армянских правовых памятниках содержатся достаточно интересные сообщения по отмеченным проблемам, что дает основание предполагать об их глубоких корнях. Об этом свидетельствуют прогрессивные взгляды армянских мыслителей и законодателей, высказанные ими в разные исторические периоды. Установленные в памятниках положения гласят о том, что властитель должен быть человеком с высокими моральными качествами, осуществлять свои полномочия в соответствии с законом, служить народу, уважать своих подчиненных, не злоупотреблять своим положением, полномочиями и т.д. Эти задачи сегодня остаются также актуальными для современных государственных служащих.

ՀՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԲԱԿԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ**

РЕЗЮМЕ - RESUME

ПРАВОВЫЕ СЛЕДСТВИЯ ИНСТИТУТА ОТКАЗА ОТ НАСЛЕДСТВИЯ

АРТАК АВАНЕСЯН

*МЛАДШИЙ СПЕЦИАЛИСТ ОРГАНИЗАТОРСКО-ПРАВОВОГО
УПРАВЛЕНИЯ СУДЕБНОГО ДЕПАРТАМЕНТА РА*

АРТАК ГЕВОРГЯН

*СПЕЦИАЛИСТ ОРГАНИЗАТОРСКО-ПРАВОВОГО
УПРАВЛЕНИЯ СУДЕБНОГО ДЕПАРТАМЕНТА РА*

Авторы данной статьи рассматривают актуальные проблемы в сфере наследственного права, в частности вопросы связанные с правом отказа от наследства. В этом контексте затронут вопрос о том может ли отказ от наследства впоследствии изменен или взято обратно.

В статье авторы анализируют национальное и международное правовое урегулирование данной правовой нормы.

ՀՈՒՆԻՐԱ - ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 - 8 (144 - 145)

ՀԱՏԱՎԱԾ
Ինֆորմացիոն Բյուրո

ՔԵՅՈՄԵ - RESUME

**ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏԱՄԵԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՁԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ
ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ**

ՀՐԱՉԻԿ ՅԱՐՄԱԼՈՅԱՆ

**ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ (GIZ)
«ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԵՎ ԴԱՏԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՆՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ԽՈՐՀՐԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ»
ԾՐԱԳՐԻ ԻՐԱՎԱԲԱՆ**

Այս հոդվածն առնչվում է միջազգային իրավունքի հիմնարար ինստիտուտներից մեկի՝ պետությունների միջազգային պատասխանատվության ինստիտուտի զարգացմանը: Արդի միջազգային իրավունքում ակնհայտորեն կարևորվում է պետությունների միջազգային պատասխանատվության վերաբերյալ հստակ և ամբողջական կանոնակարգման անհրաժեշտությունը: Միջազգային իրավունքի այս ինստիտուտն ի սկզբանե բաղկացած է եղել միջազգային սովորության նորմերից՝ երբեմն ներառելով առանձին պայմանագրային նորմեր, սակայն այս ինստիտուտի զարգացման միտումներն ուղղված են դեպի կարգավորման միջազգային-պայմանագրային հարթություն, որի հիմնական ձեռքբերումը հանդիսացավ 2001թ. ՄԱԿ-ի Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովի կողմից «Միջազգային իրավախախտումների համար պետությունների պատասխանատվության վերաբերյալ հոդվածների» նախագծի ընդունումը:

Այս առումով պետությունների միջազգային պատասխանատվության ինստիտուտի վերաբերյալ ցանկացած վերլուծություն արդիական է: Հեղինակը սույն հոդվածում անդրադարձել է պետությունների միջազգային պատասխանատվության իրավական կարգավորման մոդելներում առկա խնդիրներին ավանդական միջազգային իրավունքի և ժամանակակից միջազգային իրավունքի զարգացման լույսի ներքո՝ կատարելով համեմատական վերլուծություն, որոնց արդյունքում քննարկվել են պետությունների միջազգային պատասխանատվության ինստիտուտի ժամանակակից կարգավորման առանձնահատուկ գծերը՝ վերհանելով առկա որոշ խնդիրներ այս ինստիտուտի կարգավորման զարգացման ներկա փուլի վերաբերյալ:

ՀՈՒԼԻՍ – ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 – 8 (144 – 145)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Ինչխանութուն

Թեւավոր խոսքեր

Կամքը կարող է և պետք է անհամեմատ ավելի շատ հպարտության առարկա լինի, քան տաղանդը: Եթե տաղանդը բնածին հակումների զարգացումն է, ապա անասան կամքը դա ամեն բոլոր տարած հաղթանակն է բնագղների, հրապուրանքների նկատմամբ, որոնց սանձահարում ու ճնշում է կամքը, խոչընդոտների ու արգելքների նկատմամբ, որոնք նա դիմագրավում է, ամեն տեսակ դժվարությունների նկատմամբ, որոնք նա հերոսաբար հաղթահարում է:

Օ.ԲԱԼԶԱԿ

Ճիշտ վարքագիծը կամքի պակասությունից ավելի շատ է տուժում, քան գիտելիքների պակասությունից:

Հ. ՄՊԵՆՍԵՐ

Մենք ավելի շատ ուժ ունենք, քան կամք, և մենք հաճախ, հենց միայն սեփական աչքում մեզ արդարացնելու համար շատ բան համարում ենք մեզ համար անհնարին:

Ֆ. ԼԱՐՈՇՅՈՒԿՈ

Աշխարհում չկա այնպիսի պարիսպ, որքան էլ ամուր լինեն նրա քարերը, որը կարողանար դիմադրել մարդու կամքին ու մտքին:

Ժ. ԱՄՍԳՈՒՐ

Ինքն իր նկատմամբ տարած հաղթանակը միակ հաղթանակն է, որտեղ հաջողակ լինելը բաժին չունի:

Ֆ. ՇԵՐԻԴԱՆ

ՀՈՒՆԻՍ – ՕԳՈՍՏՈՍ 2011 7 – 8 (144 – 145)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

140

ԻՐՏԵԿ

ՀՀ ԳՈՐԾՈՂ ՕՐԵՆՍԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՁԵՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՉՆԵՐՈՒՄ

«ԻՐՏԵԿ» իրավական տեղեկատվական-որոնողական համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում օրենքների և այլ իրավական ակտերի ամենալիարժեք համակարգն է, որում ընդգրկված են ավելի քան 40000 իրավական ակտեր՝

- * ՀՀ Սահմանադրությունը, ՀՀ օրենքները և օրենսգրքերը,
- * ՀՀ նախագահի նորմատիվ հրամանագրերն ու կարգադրությունները,
- * ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները,
- * ՀՀ կառավարության և վարչապետի որոշումները,
- * ՀՀ կենտրոնական բանկի նորմատիվ ակտերը, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության, ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության և մյուս գերատեսչությունների կողմից ընդունված նորմատիվ ակտերը:

Ակտերը տրված են մինչ այսօր նրանցում կատարված փոփոխություններով և լրացումներով: Տրված են նաև ակտերի ժամանակային տարբերակները:

Համակարգում ընդգրկված են ՀՀ օրենսդրության մեջ կիրառվող ավելի քան 9000 հասկացություն պարունակող ՀՀ-ում համակարգչային միակ իրավաբանական ու տնտեսագիտական բացատրական բառարանները:

Իրավական տեղեկատվական կենտրոն, հեռ. 52-79-50 URL: www.IRTEK.am
Երևան, Արվյան 36 ֆաքս. 56-90-85 E-mail: info@IRTEK.am